

Bogumili

Povijest i naučavanje bosanskih krstjana

SADRŽAJ:

MISTERIJ CRKVE BOSANSKE	5
Korijeni	6
Učenje	7
Ustrojstvo	8
Djelo	9
TEOLOŠKA STRUKTURA BOSANSKE HEREZE	11
50 zabluda manihejskih u Bosni prema Torquemadi	11
SLIKOVNI PRIKAZ UNUTARNJEG UREĐENJA CRKVE BOSANSKE	13
POPIS DJEDOVA CRKVE BOSANSKE	14
Prva Batalova lista	14
Druga Batalova lista	15
Treća lista iz suvremenih izvora	15
HRVATSKI GLAGOLJIZAM I STRADANJE DALMATINSKIH GRADOVA	16
Hrvatski glagoljizam	16
Sukob Grgura Ninskog s papom	16
Odluke splitskog sinoda	18
Sporovi s crkvom	21
Stradanje Zadra u IV križarskom ratu	21
Žrtve inkvizicije u Dalmaciji	23
DALMATINSKI PATARENI	24
PREDAVANJA DR. IVE PILARA O BOGUMILSTVU	27
Bogomilstvo kao religiozni problem	28
Bogomilstvo kao socijalni i politički problem	39
PRELAZAK BOGUMILA NA ISLAM U BOSNI I HERCEGOVINI	51
BOGUMILI (iz Enciklopedije leksikografskog zavoda)	53
STAROSLAVENSKI SPISI BOSANSKIH KRSTJANA	58
MAK DIZDAR: "Hiža u Milama"	62

Internet adrese: <http://www.geocities.com/Athens/Troy/9892/>
<http://www.pcpages.com/bogomils/>

MISTERIJ CRKVE BOSANSKE

*“Satvoren u tijelu zatvoren u koži
Sanjaš da se nebo vrati i umnoži
Zarobljen u mozak zatvoren u srce
U tamnoj jami vječno sanjaš sunce
Zarobljen u meso zarobljen u kosti
Prostor taj do neba
Kako da premosti?”*

Mak Dizdar

*Heretička crkva: pojava krivovjerje u Bosni
Od gnostika do katara, albigenza, krstjana i bogumila.*

Tajna bratstva ugrožavaju kršćanstvo

*Krstjansko vjerovanje o “palom anđelu”: Satanael, rat na nebesima i stvaranje čovjeka
Inicijacijski obredi i pravila “usavršenih”*

Ustrojstvo Crkve bosanske: djed, gosti, starci, strojnici i dr.

Uloga u političkom životu Bosne

Pad i nestanak bogumilstva na našem tlu

Već više od jednog stoljeća problem “Crkve bosanske” pobuđuje nesmanjeni interes kako među znanstvenicima tako i među širim slojevima obrazovanih ljudi. Postoji čitav niz znanstvenih i neznanstvenih djela i članaka u kojima se iznose najrazličitiji pogledi na njeno učenje, ustrojstvo i ulogu koju je imala u srednjovjekovnoj Bosni. Nažalost, granični položaj koji Bosna ima između istočne i zapadne Europe razlog je pojavi mnogih subjektivnih “razjašnjenja” učenja “Crkve bosanske” koja je uvlače i u danas aktualne sukobe i time joj oduzimaju njena osnovna obilježja: autohtonost i povijesnu ovisnost o vremenu i tlu na kojem je nastala.

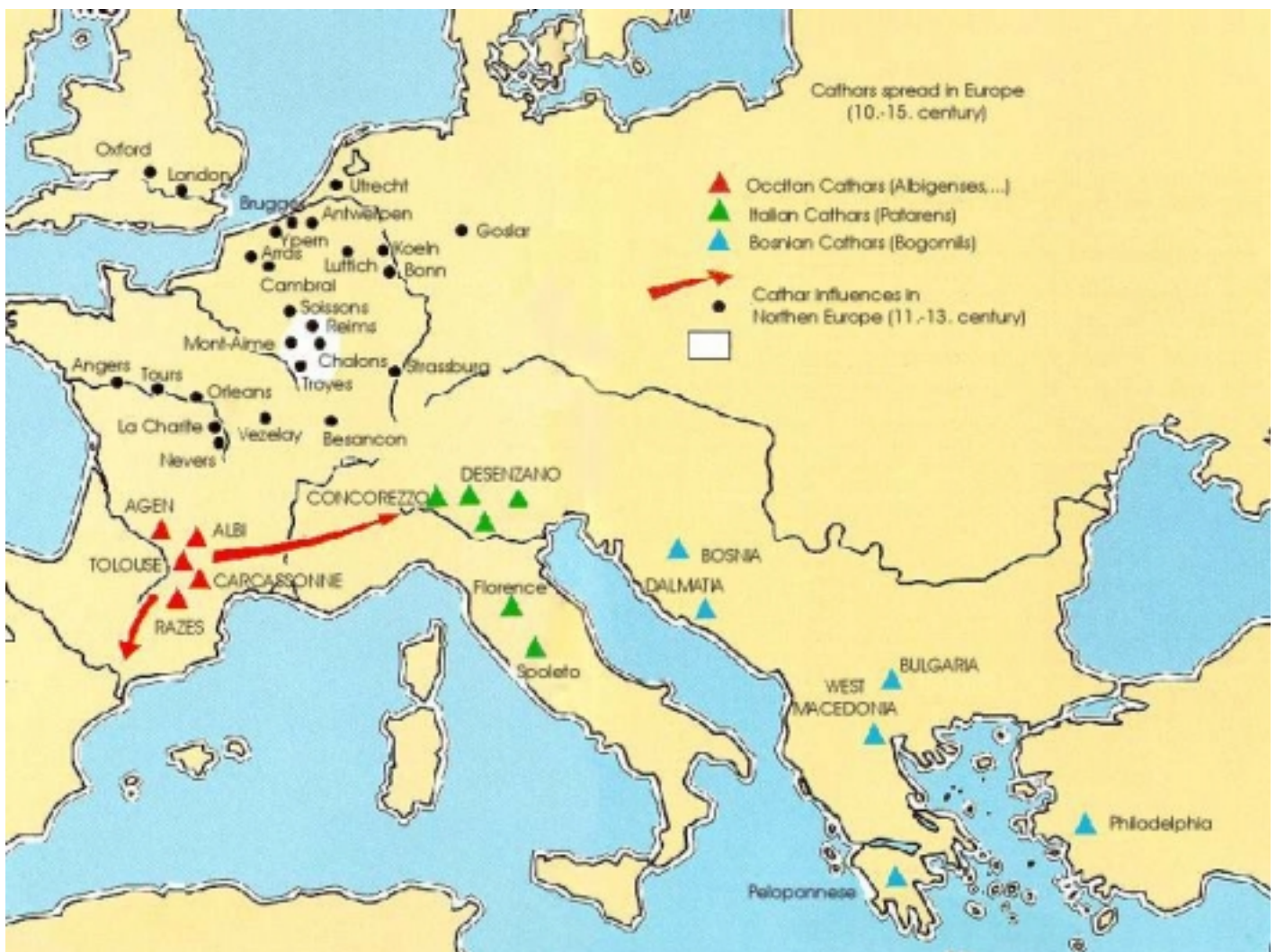
“Crkva bosanska” bila je heretička kako sa stajališta rimokatoličke crkve, tako i sa stajališta pravoslavne crkve, a njene vjernike različiti izvori nazivaju patarenima, bogumilima, babunima, manihejcima, katarima i kutugerima. Oni sami nazivaju se krstjani i krstjanke, te ćemo ih i mi tako zvati u daljnjem tekstu.

Kronološki najstarija vijest o pojavi krstjana potječe od dukljanskog kneza Vukana koji između 22. veljače 1199. i 21. veljače 1200. godine javlja papi Inocentu III da se u Bosni pojavilo krivovjerje uz koje su pristali bosanski ban Kulin, njegova obitelj i više od 10.000 kršćana. U to vrijeme, kako se iz ovog i ostalih tekstova vidi, red “crkve bosanske” pokazuje sve značajke starinom već posvećenog i dobro uređenog reda koji uživa dobar glas u narodu i povjerenje vladara i velikaša bosanskih. Jasno je da do toga nije došlo preko noći, te da je tomu prethodio duži period nastajanja, širenja i dokazivanja kroz “ilegalu”, odnosno u okviru tajnih bratstava.

Korijeni

Po svom ustrojstvu i učenju "Crkva bosanska" pripada katarsko-patarenskom pokretu čiji korijeni sežu daleko u prošlost, u prva stoljeća kršćanstva. U to vrijeme, izvirući iz Male Azije, javlja se više različitih učenja temeljenih na duhovnim spoznajama koji s jedne strane objedinjuju kulturu grčkih, azijskih, rimskih i egipatskih misterija, a s druge strane nalaze izvor u riječima Isusa, Evanđeljima i Pavlovim poslanicama. Ta različita učenja u početku individualno vrlo jaka, s vremenom se, kako im prvobitni impuls slabi, međusobno približavaju i ujedinjuju u jedan ezoterijski pokret svoje epohe na području Mediterana, kasnije nazvan gnosticizam. Gnostici zlo poistovjećuju s materijalnim, a dobro s duhovnim svijetom, smatraju da se čovjek mora posvetiti asketizmu te da treba posjedovati "sofiju", odnosno mudrost, da bi se oslobodio okova ovoga svijeta.

Zbog primjesa starih učenja gnostici su bliži obrazovanim ljudima tog vremena te su kao takvi bili veliki suparnici kršćanstvu. U trećem stoljeću Perzijanac Manes (216.-277.g.) na dualističku gnozu nadovezuje elemente Zoroastrove religije, budizma i kršćanstva. Osnova njegove religije je dualizam: vjerovanje u vječitu borbu Svjetla i Tame, dobroga i zlog boga. Gnostičko i manihejsko učenje je cvjetalo sve dok kršćani nisu došli na vlast. Poslije toga su bili primorani skrivati se, ali su neprestano vršili podzemni utjecaj tako da je u svoje vrijeme učenje jedne gnostičke sekte prihvatio i Muhamed.

Iako su se različite gnostičke škole vremenom razvodnile, njihova učenja su i dalje živjela, podržavana od grupa koje su isto tako bile pod utjecajem manihejstva. Jedna takva jaka struja

pojavi se u 7. stoljeću u Armeniji pod imenom pauliciani, odnosno pavličani. Pod njihovim utjecajem nastaje u 10. stoljeću u Bugarskoj bogumilstvo, nazvano po popu Bogumilu. Pod različitim imenima pavličanski se impuls iz Bugarske i Dugmathije širi dalje na zapad i istok pod različitim imenima: katari u dijelu Francuske i uz Rajnu, albigenzi uz gradove Albi, Agen i Toulouse, patareni u Italiji i hrvatskom primorju te krstjani u Bosni i Humu. Te grupe stvorile su skoro jake struje mišljenja jer su počele razvijati jednu intenzivnu aktivnost prozelitizma na cijelom kršćanskom Zapadu, pa i na Istoku. Tokom mnogih godina djelovale su samo kroz tajna bratstva, no počevši od 12. stoljeća dale su otvoreno na znanje svoja učenja, čime su izazvale brojne konflikte, koliko religiozne toliko i socijalne. Javni poredak i kršćanska Crkva našli su se tako ugroženi pred tim duhovnim pokretima.

Učenje

Bosanski su krstjani, dakle, bili gnostičko-manihejski nasljednici i kao takvi učili da postoje dva osnovna principa: princip dobra i princip zla: dva su najviša bića, jedno dobro, koje je bilo začetnik svega nevidljivog i duhovnog, a drugo zlo, koje je tvorac svega vidljivog i tjelesnog.

Nažalost, o učenju "Crkve bosanske" ostalo je vrlo malo zapisa, jer su takvi tekstovi spaljivani kao "knjige nečastive", te se većina onog što danas znamo o tom učenju zasniva na osudama latinskih inkvizitora. Ipak postoje dva rukopisa (čija vjerodostojnost, doduše, nije u potpunosti potvrđena) koji se prema gradovima u kojima se čuvaju nazivaju Pariška i Bečka tajna knjiga. To su latinski prijevodi bugarskog, odnosno starobosanskog rukopisa (što se pretpostavlja na osnovu jedne marginalije u kojoj se na prvom mjestu spominje Bosna). Prema "Bečkoj tajnoj knjizi" Satana "bijaše uzmožnik nebesni kod prijestolja gospodnjeg i naredbenik nad svršiteljima što služahu Ocu". Iz ovog se vidi da su krstjani slijedili srednju neomanihejsku struju, po kojoj je prvobitno sve nastalo iz jednog izvora, a tek kasnije se podijelilo na dva.

U vrijeme dok je služio dobrog Boga, Satana je nosio naziv Satanael. Kako je postao zavidan Bogu-Ocu, poželio je da izgradi drugo nebo, nebeski prijesto i sve ostalo.

"I zasjede na nebesa, zapovjedajući anđelu koji bijaše nad ajerom i nome koji bijaše nad vodama. I podigne dva dijela vode gore u zrak, a od trećeg dijela satvori pedeset mora.

I tako bijaše izvršena podjela voda... Onda ponovo zapovijedi anđelu koji bijaše nad vodama: "Da staneš na dvije ribe!" I tada podiže jednu, treću ribu, iznad glave svoje i zemlja tu ostade suha. Onda uze vijenac od anđela koji bijaše nad ajerom, i od polovine vijenca načini svoj prijestol, a od druge polovice sunčano svjetlo on napravi. Zatim uze vijenac od anđela koji bijaše nad vodama - od jednog dijela napravi svjetlo mjesečevo, a od drugog svjetlo dana. Od kamenja satvori oganj, a od ognja nebesku vojsku i zvijezde. Od njih pak satvori anđele - duhove svoje, kao u Svevišnjeg. Sazdade zatim gromove, daždove, grad i snijeg i postavi svoje anđele nad njima. Zapovijedi on, isto tako, zemlji da rodi svakovrsne životinje, drveće i trave. A moru naredi da ribe rodi, a nebu ptice."

"I tada odluči Satana da satvori človjeka, da ima neko da mu služi. I uze blato sa zemlje i od njega sazda človjeka, po obrazu svojemu. I potom naredi anđelu drugom da uđe u tijelo od blata, a onda uze od njega čest i od nje satvori drugo tijelo u liku žene, pa naredi anđelu od prvog tijela da uđe u njega.

Anđeli mnogo plakahu, kad spoznaše da imaju smrtno tijelo, i da se jedan od drugog razlikuju u liku svome...”

Doznajući za prevaru Satanaelovu, Svevišnji ga liši njegove božanske moći i naslova Boga. Da bi ublažio time prouzročen bijes, ipak mu dozvoli da bude gospodar svijeta kojeg je stvorio nakon svog pada.

Ali pod teškim ugnjetavanjem Satanaelovim ljudski je rod patio. Svevišnji spozna da ga je ovaj prevario. Bolji dio čovjeka, njegova nevidljiva duša, odnosno pali anđeli, pripadali su Svevišnjem, a Satanael ih je odvrćao od njega.

Zbog toga je Svevišnji ispustio Riječ, a ta Riječ i sin bio je arhanđeo Mihael koji se prozva Isus Krist. On je sišao s Neba, primivši tijelo koje je samo prividno bilo ljudsko, a uistinu savršeno i božansko. Izašao je iz desnog uha Djevice Marije, koja je bila anđeo, a ne žena, tako da ona nije mogla biti majkom Kristovom.

Tokom života Isus je činio djela spasa i sve ono o čemu govore evanđelja. Kako je samo prividno imao ljudsko tijelo, Isus nije mogao ni jesti, ni trpjeti, ni umrijeti, ni uskrsnuti. Osramoto je Satanaela stavivši ga u lance, a od imena mu je oduzeo posljednji slog “el”, što znači anđeo, tako da se on od tada naziva Satana. Izvršivši svoje poslanstvo, vratio se Ocu i sjeo s njegove desne strane, odakle je bio otjeran Satanael, te je ponovo ušao u Oca u kojem je bio na početku.

U skladu s ovom “naukom” krstjani su provodili svoj život i obrede. Stari zavjet i djela proroka smatrali su djelom Satane, kao i krštenje vodom, zbog čega odbijaju poslanje Sv. Ivana Krstitelja. Ovaj svijet smatraju paklom jer u njemu anđeli pate u smrtnim tijelima. Nakon smrti ljudske duše idu u raj ili se vraćaju natrag u pakao (na Zemlju). Odavde se mogu izbaviti tek kad prime duhovno krštenje koje daju krstjani. Sakrament krštenja, koji bosansko-humski krstjani nazivaju “krštenjem Kristovim”, dijeli se polaganjem ruku i predavanjem knjige evanđelja. Time se opraštaju ljudima grijesi, ali svaki, pa i najmanji grijeh je smrtni grijeh pa je potrebno da svaki onaj koji sagriješi bude ponovo “kršten”.

Osim obreda svjetovnog tipa, sve katarsko-patarenske sljedbe, pa tako i “Crkva bosanska” imale su inicijantske obrede koje su prolazili “usavršeni” članovi zajednice. Inicijacija je shvaćena kao put oslobođenja duše zarobljene u materijalnom - korumpiranom i degradiranom tijelu kojim zbog nesavršenosti njegova tvorca upravlja princip Zla. U tu svrhu koristili su različite tehnike ekstaze za odvajanje duše od tijela, tehnike slične onima iz hindu-Yoge.

Od trenutka inicijacije, koja ih je svrstavala u “Usavršene”, “pravi krstjani” su se obavezivali na apsolutnu čistoću duha i tijela, i na još strože vegeterijanstvo. Osuđivali su ratove i ubijanja, jer su smatrali da se svaki čovjek može za svog života spasiti, te su čak osuđivali i svako ubijanje životinja. Zabranjivali su svako polaganje zakletve i davanje milostinje smatrajući da se na taj način umanjuju izgledi za spas tog čovjeka.

Ustrojstvo

Bosansko-humski krstjani nazivali su Rimsku crkvu crkvom idola. Jedina prava Kristova crkva jest “Crkva bosanska”. Krstjani su nasljednici apostola, a njihov biskup je jedini pravi Kristov namjesnik na Zemlji - jedini autentični nasljednik Petrov. Nadalje, odbacuju bogomolje i ostale građevine (crkve) određene za kult - kao “đavolove sinagoge”. Osuđuju kult svetih slika u crkvama, te javno štovanje slika smatraju idolatrijom. Zabranjuju također

štovanje svetačkih relikvija i molitava koje Katolička crkva prikazuje za mrtve, te kao jedinu vrijednu i spasonosnu molitvu navode “molitvu Gospodnju” (Očenaš).

U svoj sastav “Crkva bosanska” uključivala je “prave krstjane i krstjanice” i “mrsne ljude”. Pravi krstjani i krstjanice bili su redovnici, oni koji su primili krštenje i držali se strogih odredbi sljedbe. Mrsni ljudi su bili obični vjernici, oni koji su prihvaćali njihova učenja kao istinita, ali nisu živjeli po strogim odredbama krstjana, već bi tek pred smrt primili duhovno krštenje.

Krstjani su živjeli u samostanima koji su bili zajednički za redovnike i redovnice. Nisu zavisili od milostinje pobožnih duša, niti su ubirali namete, već su bili okruženi posjedima i imali zajednički imetak. Oblačili su kratki haljetak s dugim rukavima, visokog ovratnika na koji se spuštala pomno uređena duga kosa, a nogavice su im tijesno prilijegale uz noge do gležnja.

Na čelu reda bio je djed - Biskup i duhovni prvak bosansko-hercegovačkih krstjana. Djedu su pomagali gosti, starci i strojnici koji su hijerarhijski bili svaki za stepenicu niže od njega. Zajednički su ih nazivali “poglaviti krstjani” ili “dobri mužje”.

Kako nisu gradili crkve, članovi “Crkve bosanske” vršili su svoje obrede u privatnim kućama kojeg člana zajednice. Lokalnu zajednicu nazivaju “hiža” (kuća), a na njenom čelu nalazi se starac.

Djelo

Kako smo već vidjeli, oko 1200. godine “Crkva bosanska” je već jaka i utjecajna organizacija u Bosni, prihvaćena od naroda i velikaša. Za to postoje dva važnija razloga. Prvi je što je naučavala na narodnom jeziku (za razliku od katolika koji su se koristili latinskim), te su na taj način čuvali samostalnost Bosne od tuđinaca, naročito od Mađara koji su se željeli preko crkve miješati u bosanske prilike.

Drugi je razlog što je učenje imalo određenih sličnosti i dodirnih točaka sa starom slavenskom vjerom, te je samim tim bilo radije prihvaćeno od kršćanstva.

Kulin ban, koji je ostavio dobru uspomenu svojom brigom za red, mir i pravdu, te se za njega još i danas čuje riječ: “Za Kulina bana i dobrih dana!”, dobro je shvatio njenu vrijednost za očuvanje Bosne. On i svi njegovi velikaši “dobri Bošnjani” pristaju uz krstjane, te “Crkva bosanska” postaje jedina priznata vjerska organizacija u Bosni.

Tu titulu krstjani zadržavaju sve do pada posljednjeg dijela Bosansko-humske zemlje 1486. godine. Nadalje, kroz čitavo to vrijeme “Crkva bosanska” sudjeluje u vodstvu države, radu sabora, posreduje u pregovorima sa susjedima i izmiruje unutrašnje razmirice. Vremenom, na svakom plemićkom posjedu služili su krstjani kao diplomati i savjetnici, a velikim dijelom su i potjecali iz plemićkih porodica.

Utjecaj Djeda bosanskog bio je velik i izvan granica Bosne, te ga na osnovu nekih rukopisa smatraju katarskim papom. Da li je uopće postojao vrhovni poglavar katara i patarena, sa sigurnošću nije dokazano. No, činjenica je da su katari i patareni iz ostalih zemalja dolazili u Bosnu da tamo uče katarski nauk jer je on, iako su uz njega pristajale visoke ličnosti iz ostalih europskih zemalja, jedino u Bosni bio na određen način legalan. Poznato je i da su neki katarski biskupi primali zaređenje u Bosni.

Premda bosanski vladari u međunarodnim pregovorima nikad nisu priznali postojanje “krivovjerja” na bosanskom tlu, Bosna je za čitavog svog postojanja bila napadana zbog

hereze. No, ni inkvizicija, ni križarski pohodi koji su na nju poduzimani, nisu uspjeli ništa promijeniti. Naprotiv, bosanska država je neprestano jačala.

Tako je bilo sve do Stjepana Tvrtka, za vrijeme kojega je Bosna bila najveća i najjača. No nakon njegove smrti prilike su se izmijenile. Njegovi nasljednici nisu imali ni snage, ni odlučnosti da je održe jakom. Istovremeno na scenu stupaju i franjevci. "Mala braća" uspjela su u onome u čemu nisu uspjeli križari. Privoljevši neke plemiće na svoju stranu, razbili su jedinstvo Bosne koje je bilo utemeljeno na zajedništvu vladara i velikaša "Crkve bosanske". Posljednja kap u čaši bila je potpuna vladarska nesposobnost i nesnalažljivost posljednjeg bosanskog vladara Stjepana Tomaševića. Neodlučan, plivao je između Rima, krstjana, franjevac, mađarskog kralja Matijaša Korvina i osmanlijskog sultana Mehmeda II, priklanjajući se sad jednima, sad drugima. Njegovu nesposobnost najbolje je iskoristio Mehmed II.

Uzdajući se u tvrde gradove i pomoć Matijaša Korvina, mladi kralj uskratio je sultanu traženi danak. Na to Mehmed II skupi vojsku i krene na Bosnu. Ali sada se Stjepan Tomašević, još nespreman za rat i bez očekivane pomoći Korvinove, predomisli i posla sultanu danak, na što mu ovaj obeća mir za daljnjih 15 godina.

Tek što je Bosna odahnula, nahrupi sultanova vojska preko granice i kroz par dana opkoli kralja u Ključu. Iznenaden i smućen, kralj je izgubio glavu. Povjerovao je pismu da će, ukoliko se preda bez borbe, dobiti život i slobodu. No, za njega nije bilo milosti. Bosna nije mogla imati dva gospodara.

Ali još prije smrti izdao je na sultanov nalog zapovijed vojvodama i zapovjednicima gradova da predaju tvrđave Osmanlijama u ruke. Tako se zbililo da je za osam dana više od 70 gradova i gradića potpalo pod sultanovu vlast. Jedini koji nije klonuo bio je lukavi herceg Stjepan Vukčić, gospodar Humske zemlje, ali ni on se neće moći još dugo obraniti opkoljen s tri strane. 1486. godine pada i njegovo posljednje uporište Novi na moru. No, vratimo se natrag u vrijeme kralja Tvrtka. Do tog vremena krstjani su primjerom svog života uživali neprikosnoven autoritet među narodom. Narod prihvaća i uvažava njihove moralne stavove. Tako su, na primjer, brakovi u Bosni sklapani iz ljubavi, a ne iz koristoljublja, jer mladenka u brak nije nosila nikakav miraz, kao što je tada bilo uvriježeno u Europi. Jedino je morala obećati "da će biti vjerna".

Smrću kralja Tvrtka i prilike u "Crkvi bosanskoj" su se izmijenile.

"Dobri krstjani" su se osilili, postali bogati i moćni i pomalo ublažili sprovođenje teških odredbi svoje sljedbe. Imanja poklanjaju rođacima i za rod se više brinu nego za ostali narod, a postaju popustljiviji prema kršćanskom nauku.

Padom Bosne odjednom se gubi svaki trag i "Crkvi bosanskoj". Nema podataka o njenom postupnom nestajanju, a narod koji je zbog svoje pradjedovske vjere i svoje narodne crkve morao podnijeti tolike udarce i progone, zaboravio je da je "Crkva bosanska" ikada i postojala. Da li su krstjani prihvatili muslimanstvo smatrajući ga srodnim (potekli su iz istih izvora), ili su odmah potpuno istrebljeni, pitanja su koja za sada moramo ostaviti bez odgovora.

J. G. (časopis "Nova Akropola", br. 2, str. 20-25)

TEOLOŠKA STRUKTURA BOSANSKE HEREZE

Kardinal Juan Torquemada (stric zloglasnog španjolskog velikog inkvizitora Tomasa Torquemade) je 1461. godine sastavio popis "pedeset zabluda manihejskih u Bosni". Koristio ih je kao optužni materijal. "Zablude" su obuhvaćene kao grijesi protiv rimskih dogmi, kao odudaranje od njih, tako da gledišta bogumila nisu iznesena u svojoj unutrašnjoj povezanosti. U nedostatku drugih izvora može se za sagledavanje bogumilskog učenja iskoristiti i ono što sadržava optužnica, ali tada treba te "zablude" uzimati oprezno i kritički.

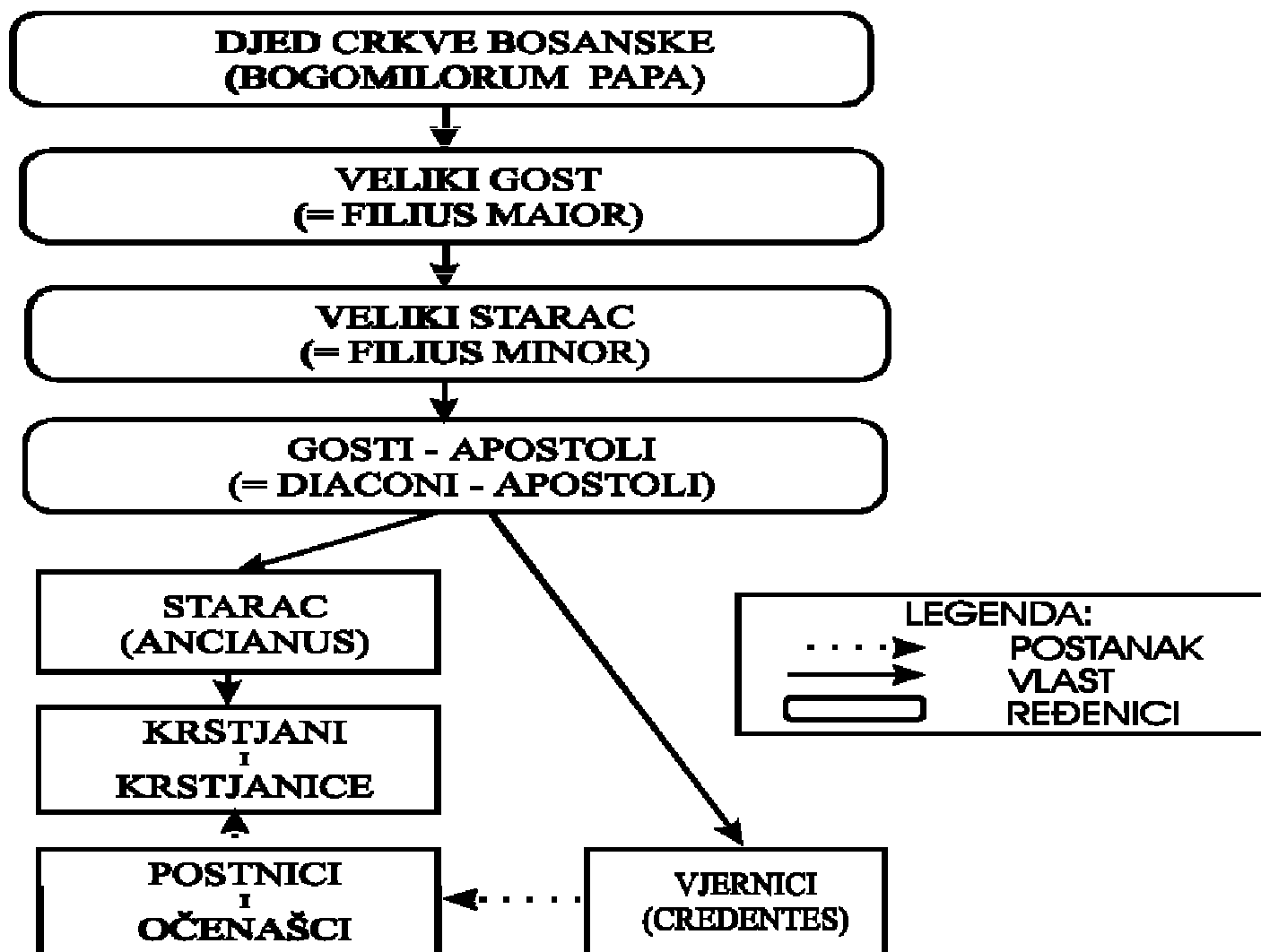
50 zabluda manihejskih u Bosni prema Torquemadi

1.	Dva su boga, od kojih jednoga zovu vrhovnim dobrom, a drugoga vrhovnim zlom.
2.	Postoje dva načela. Prvo zovu bogom svjetla, drugo bogom tame.
3.	Neki anđeli su zli po prirodi i nisu mogli da ne griješe.
4.	Lucifer je uzašao na nebo i borio se s Bogom i mnoge je anđele odatle doveo.
5.	Ljudske duše su demoni zatočeni u tijelu.
6.	Zli anđeli, zatočeni u tijelu, vratit će se na nebo s pomoću krštenja, očišćenja i pokajanja.
7.	Osuđuju i odbacuju Stari zavjet. Govore da on potječe od boga tame.
8.	Za anđela koji je razgovarao s Mojsijem na brdu Sinaju kažu da je bio zao.
9.	Novi zavjet prihvaćaju samo djelomično. Poriču da je Krist rođen od žene i ne prihvaćaju njegovu genealogiju.
10.	Odbacuju patrijarhe i proroke Starog zavjeta.
11.	Osuđuju blaženog Ivana Krstitelja i tvrde da u paklu nema goreg đavla od njega.
12.	Drvo spoznaje dobra i zla bila je žena, a Adam je sagriješio zbog tjelesnog općenja s njom i zbog toga je istjeran iz raja.
13.	Blažena Marija nije bila žena niti ženski stvor nego anđeo.
14.	Sin Božji uzeo je prividno tijelo a ne pravo.
15.	Krist nije istinski trpio ni umro, niti je sašao nad pakao ni uzašao na nebo, nego sve što je radio bilo je prividno.
16.	Oni vjeruju da je njihova Crkva Božja.
17.	Oni su nasljednici apostola, a njihov herezizarh je biskup crkve i zamjenik i nasljednik Petrov.
18.	Rimska crkva je osuđena i izopćena.
19.	Svi su pape, od svetog Petra do svetog Silvestra, bili njihove vjere, a sveti Silvestar bio je prvi koji se odmetnuo.
20.	Zidane crkve osuđuju i zovu ih sinagogama sotone, a za one koji u njima mole vele da vrše idolopoklonstvo.
21.	Upotreba slika u crkvi je idolopoklonstvo.
22.	Znak križa je simbol đavolji.
23.	Preziru službu božju, laude i crkvene pjesme, vele da je sve to suprotno Kristovom evanđelju i Njegovom učenju.
24.	Ismijavaju i osuđuju štovanje svetačkih moći.

25.	Svako poštovanje svetaca koje se vrši u crkvama osuđuju i ismijavaju i vele da se samo Bogu valja klanjati i poštovati ga.
26.	Njihove starješine daju da im se narod klanja, govoreći da su oni bez grijeha i da nose u sebi Svetog Duha.
27.	Osuđuju crkvene sakramente.
28.	Odbacuju krštenje koje se vrši u vodi i vele da je to Ivanovo krštenje po kojem se nitko ne može spasiti.
29.	Tvrde da se Kristovo krštenje vrši bez vode, stavljanjem knjige evanđelja na grudi i polaganjem ruku.
30.	Njihovim krštenjem svatko postiže oprostjenje grijeha i postaje svet kao sveti Petar.
31.	Dječak se ne može spasiti prije nego dosegne godine razuma.
32.	Puna vrijednost i moć krštenja dolazi kršteniku od zasluga krstitelja.
33.	Koliko puta krstitelj sagriješi, toliko puta duše koje je on krstio, mada već bile i na nebu, padaju s neba u pakao.
34.	Koliko god puta krstitelj sagriješi, toliko puta treba da se ponovo krste svi koje je on ranije krstio.
35.	Odbacuju sakrament potvrde.
36.	Vele da se Kristovo tijelo ne može pretvoriti u kruh, a ako se može pretvoriti, ne smijemo ga jesti.
37.	Odbacuju sakrament pokore, kažu da se grijesi opraštaju njihovim ponovnim krštenjem.
38.	Odbacuju sakrament posljednje pomasti.
39.	Odbacuju sakrament (svetog) reda.
40.	Tjelesni brak je preljub.
41.	Svaki grijeh je smrtni.
42.	Poričući svaki crkveni autoritet, vele da se nitko ne smije izopćiti.
43.	Osuđuju uživanje mesa, vele da se nitko tko jede meso ili sir ili mliječna jela ne može spasiti ako se ponovo ne krsti.
44.	Niječu uskrsnuće i kažu da tijelo koje sada umre neće nikad uskrsnuti nego drugo duhovno.
45.	Tvrde da nema čistilišta. Vele naime da nema posrednog puta između neba i pakla.
46.	Odbacuju molitve koje se u crkvi mole za pokojnike.
47.	Smrtni grijeh je ubijati životinje ili ptice, a također i razbijati jaja.
48.	Osuđuju krvnu pravdu koju izvršavaju svjetovni vladari.
49.	Osuđuju svaku zakletvu.
50.	Zabranjuju davanje milostinje, odbacuju i odbijaju djela milosrđa.

Ova lista "grijeha i zabluda" vrlo je zanimljiva pri sagledavanju morala i mudrosti bosanskih bogumila. Iako je ovo učenje u optužnici do znatne mjere okrnjeno i preoblikovano, vidi se da je ono humanije od kršćanskog. Katolička crkva nije se protiv bogumilstva mogla boriti moralnim i filozofskim argumentima, već samo primjenom nasilja.

SLIKOVNI PRIKAZ UNUTARNJEG UREĐENJA CRKVE BOSANSKE

POPIS DJEDOVA CRKVE BOSANSKE

Najznamenitiji sredovječni izvor za poznavanje imena bosanskih djedova i reda, kojim su oni jedan za drugim slijedili, jest Batalov odlomak. U njemu je krasnopisac Stanko Kromirjanin g. 1393 zabilježio 28 imena bosanskih djedova, stavivši ih u dvije skupine prema dvjema glavnim epohama u životu crkve bosanskih krstjana. Tih 28 djedova upravljali su bosanskom bogomilskom crkvom od osnutka te crkve u prvom desetljeću jedanaestog stoljeća pa do djeda Ratka koncem 14-st. U Batalovu odlomku nijesu zabilježene godine, kada je koji djed upravljao bosanskom crkvom. U pogledu vremenoslovlja iz toga ulomka znamo samo to, da je tih 28 djedova vladalo oko 390 godina, dakle svaki prosječno oko 14 godina. Naravno, pojedini djed upravljao je crkvom, neki dulje, neki kraće, ali se nećemo mnogo udaljiti od stvarnosti, ako svakome dodijelimo prosječan broj od 14 godina. Ako tome dodamo djedove iz 15-st., koji su nam poznati iz suvremenih izvora, tada bi bosanski djedovi upravljali bosanskom crkvom slijedećim redom i otprilike u slijedeće vrijeme:

Prva Batalova lista

Djed	Pretpostavljeno vrijeme upravljanja
Jeremija	(o. 1010-1024)
Azarija	(o. 1024-1038)
Kukleč	(o. 1038-1052)
Ivan	(o. 1052-1066)
Godin	(o. 1066-1080)
Tišemir	(o. 1080-1094)
Didodrag	(o. 1094-1108)
Bučina	(o. 1108-1122)
Krač	(o. 1122-1136)
Bratič	(o. 1136-1150)
Budislav	(o. 1150-1164)
Dragoš	(o. 1164-1181)
Dragič	(o. 1182-1205)
Lubin	(o. 1205-1215)
Dražeta	(o. 1215-1220)
Tomiša	(o. 1220-1223)

Druga Batalova lista

Djed	Pretpostavljeno vrijeme upravljanja
Rastudije	(o. 1228-1230)
Radoje	(o. 1230-1244)
Radovan I	(o. 1244-1258)
Radovan II	(o. 1258-1272)
Hlapoje	(o. 1272-1286)
Dragost	(o. 1286-1300)
Povržen	(o. 1300-1314)
Radoslav I	(o. 1314-1328)
Radoslav II	(o. 1328-1342)
Miroslav	(o. 1342-1356)
Boleslav	(o. 1356-1370)
Ratko I	(o. 1370-1393-X)

Treća lista iz suvremenih izvora

Djed	Pretpostavljeno vrijeme upravljanja
Radomir	(o. 1400-1414)
Mirohna	(o. 1414-1430)
Miloje	(o. 1430-1450)
Ratko II	(o. 1450-1465)
N. djed	(o. 1465-1480)

HRVATSKI GLAGOLJIZAM I STRADANJE DALMATINSKIH GRADOVA

Hrvatski glagoljizam

Progonjena teorija slavenskih prosvjetitelja doživjela je upravo u Hrvatskoj naročitu potvrdu svoje vitalnosti, naročitu afirmaciju svoje istovjetnosti s domaćim pučkim tendencijama što su bile usmjerene prema izgradnji nacionalne kulture Hrvata. Uzroke što je glagoljica tako čvrsto srasla s osnovama hrvatske kulture moramo tražiti - pored ostalog - u njezinom antirimskom, antilatinskom, pa čak i heretičkom kompleksu koji ju je pratio otkad se pojavila u ovim krajevima. Čitava stoljeća glagoljica je bila oblik pučkog otpora protiv svih onih "europizatorskih" procesa koji su ugrožavali hrvatski etički partikularizam, pa joj je to davalo začuđujuću žilavost poistovjećujući je s najotpornijim žilama ovdašnje partikularne tradicije. Glagoljica je prodrla u Dalmaciju i Istru bez dozvole crkvenih poglavara. Uza svu tu inkompatibilnost i ilegalnost svoga položaja u odnosu na papističke pravne akte, glagoljica se ne samo održala nego se i širila u Dalmaciji, Hrvatskom primorju i Istri. Crkva je kroz dominaciju latinskog jezika i pisma pokušavala slavenske teritorije držati pod svojim utjecajem i vlašću. Međutim, slavenska je strana pred zidinama tih tada latinskih uporišta bila u sve očiglednijoj prednosti. Imala je za sobom u X. stoljeću za ono vrijeme jaku hrvatsku državu s vladarom kojemu su morali plaćati danak čak i Mlečani. Na ulicama Splita, Zadra i Trogira govorilo se slavenski sigurno više nego u Solunu.

Splitski crkveni vrhovi izmislili su i podržavali legendu da je prvi biskup u Saloni, sv. Duje, bio ni više ni manje nego neposredan učenik apostola Petra, te da su njegove kosti sahranjene pod oltarom splitske stolne crkve. Prema tome, ta je crkva "apostolskog porijekla" i treba joj vratiti sva prava što ih je izgubila poslije dolaska Hrvata na Jadran. Drugim riječima, treba hrvatsku ninsku biskupiju staviti pod vlast "metropolitanske" splitske crkve. Naravno da je ta opasna splitska ofenziva izazivala sve oštriju reakciju hrvatskog klera, kojemu je bio na čelu znameniti Grgur Ninski. On je svim svojim silama ustao protiv latinskoga klera u obranu glagoljice, odnosno slavenske pismenosti i liturgije.

O Grguru Ninskom i njegovoj borbi znamo tek vrlo malo, i to iz spisa u kojima se govori o zaključcima donesenim na dva crkvena sabora što su održana u Splitu 925. i 928. godine. Ali i ti su dokumenti doprli do nas u iznakaženim i nepotpunim stilizacijama. Usprkos tome, svaka ozbiljna povijesna analiza tadašnjih općih sukoba mora nas ponovo navesti na zaključak da Grguru Ninskom zaista pripada aureola borca za samostalnost hrvatske Crkve, jer je u onom dramatičnom razdoblju jedino on mogao biti dosljedan predvodnik kulturno-političkog pokreta koji je u prvoj polovici X. stoljeća izazvao u Dalmaciji ne samo lokalnu već i međunarodnu buru.

Sukob Grgura Ninskog s papom

Pri osvjetljavanju latinsko-slavenskog jezičnog konflikta u Dalmaciji veliku ulogu imaju dva sačuvana papina pisma iz 925. godine. Ta su pisma donijeli u Hrvatsku papini poslanici ankonski biskup Ivan i palestrinski biskup Leon, kojima je papa Ivan X. povjerio zadatak da na samom mjestu riješe ovdašnji crkveni problem. Šaljući na put svoje izaslanike, papa im je dao posve određenu direktivu što da urade. Ivan X. je točno uočio da interes njegove politike

na slavenskoj obali Jadrana u prvom redu ugrožava glagoljica. Imao je mnogo razloga da bude zabrinut. Tu, na samom pragu Italije, razvija se jedna tuđa, "barbarska" kulturna snaga koja - ako joj se dopusti daljnji samostalan razvitak - može vrlo lako poremetiti ravnotežu na ovom delikatnom europskom sektoru i postati izvorom nepredvidivih opasnosti za prestiž i supremaciju Rima. Zato je opći zadatak papine istočnojadranske politike bio da se ovdje energično suzbije slavenski pokret i da se uspostavi čvrsta crkvena disciplina koja će takve pojave i ubuduće onemogućiti. Ovaj papin plan jasno se ogleda u spomenutim pismima. Ona pokazuju da je, barem s gledišta Rima, pitanje crkvenog jezika bilo centralno sporno pitanje u tadašnjem dalmatinskom sukobu.

U prvom pismu, upućenom episkopatu "svete salonitske crkve", papa prigovara dalmatinskom kleru što se u njihove biskupije uvukla neka nauka "koje nema u svetim knjigama", odnosno poziva kler da se greške odlučno isprave kako bi se u slavenskoj zemlji bogoslužje opet obavljalo na latinskom jeziku, a ne na "tuđem", tj. slavenskom. U drugom pismu isti papa obraća se kralju Tomislavu, zahumskom knezu Mihajlu i svim biskupima, županima, svećenicima i narodu u Sclavoniji (tako je papa nazvao hrvatsku zemlju) i Dalmaciji. Te svoje adresate papa obavještava da su Slaveni primili kršćanstvo još u apostolsko doba, a zatim im spominje primjer Sasa koji su u novije vrijeme primili ne samo nauku rimske crkve nego i latinski jezik. U vezi s tim napomenama papa traži i od Hrvata da svoju djecu koju žele posvetiti svećeničkom pozivu već od rane mladosti dadu poučavati u rimskoj nauci. Papa se pri tome zapitao: "Koji bi se pravi sin svete rimske crkve, a takvi ste svi vi, mogao radovati prinoseći žrtvu na barbarskom ili slavenskom jeziku"? (*in barbara seu Sclavinica lingua*). Na koncu Ivan X. moli adresate da se pokore naredbama dalmatinskih biskupa te da se u svim liturgijskim obredima služe isključivo latinskim jezikom. Latinski kler je na spomenutom splitskom saboru 925. godine do temelja srušio sve projekte o samostalnoj hrvatskoj crkvi. Taj je sabor bio vješta stupica postavljena Hrvatima. Na tom je sinodu bio prisutan i kralj Tomislav, a hrvatsku crkvu zastupao je Grgur Ninski. Ovo je bio crkveni sabor (sinod) na kojemu su pravo glasa imali samo crkveni dostojanstvenici, tj. biskupi, dok stavovi velikaša i kralja nisu bili pravno mjerodavni. To znači da se nasuprot nekolicini latinskih biskupa iz dalmatinskih gradova, uz koje su bili i papini poslanici, našao usamljen glas Grgura Ninskog. Papini izaslanici ispitujući latinsko-slavenske odnose našli su i najprikladniju političku formulu kojom je bilo moguće suzbiti glagoljizam. Ta je formula glasila: uspostaviti nad cijelim teritorijem hrvatske države primat splitske latinske crkve, koja će onda postupno likvidirati slavenski pokret. U toj formuli, kao što znamo, bile su sadržane i stare ekspanzionističke ambicije splitskih crkvenih vrhova kojima se sada pružila prilika da definitivno uspiju. Ne treba ni naglašavati da je takvo rješenje obećavalo papinskoj politici dvostruku dobit. Ono je dalmatinske biskupe, koji su donedavno bili vezani uz Bizant, sada čvrsto priklanjalo Rimu. S druge strane, ambicije toga klera i njegov ekonomski položaj u dalmaciji bili su za papu dovoljno jamstvo da će se nad Hrvatima uspostaviti maksimalna disciplina.

Odluke splitskog sinoda

Osnovne odluke splitskog sinoda iz 925. godine:

1. Legalizirana je laž da je apostol Petar poslao blaženog Dujma u Salonu te "ona crkva i grad, gdje počivaju njegove svete kosti, ima prvenstvo nad svim crkvama ove pokrajne". Na temelju toga splitska crkva dobiva metropolitanski naslov, a pod jurisdikciju njezina biskupa potpao je čitav teritorij Hrvatske države.

2. U vezi s prvom odlukom dokinute su i sve promjene koje su u pogledu crkvene organizacije nastale poslije pada Salone, pa je tako ukinuta i Ninska biskupija. Određeno je da se ondje gdje je to moguće obnove stare biskupije iz rimskog doba.

3. Biskupima je zabranjeno ("neka se koji biskup naše pokrajne ne usudi...") zaređivati svećenike "koji upotrebljavaju slavenski jezik". Slavenskim popovima dopušteno je služiti misu "samo ako bi bila oskudica (latinskih) svećenika", ali i u tom slučaju treba za svakog takvog svećenika ishoditi posebnu dozvolu rimskog pape da smije obavljati službu.

Među zaključcima splitskog sabora padaju u oči i dvije zanimljive formulacije koje donekle otkrivaju odnose što su vladali na tom skupu, a naročito držanje Grgura Ninskog i kralja Tomislava. Poslije kanona broj 10., u kome se zabranjuje zaređivanje slavenskih svećenika, ubačen je poseban kanon, očigledno upućen Grguru Ninskom kao opomena: "Neka biskup Hrvata zna da je kao i mi svi podložan našoj metropolitanskoj crkvi", dakle neka zna da ni on ne smije zaređivati popove glagoljaše. Ova formulacija otkriva da je Grgur na sinodu branio ne samo nezavisnost svoje crkve nego s istom odlučnošću i slavensku liturgiju. Druga formulacija odnosi se na kralja Tomislava i hrvatske velikaše. To je također poseban kanon i u redosljedu dolazi odmah iza opomene "biskupu Hrvata". U tom zaključku (kanonu) kaže se uz ostalo: "Ako bi pak kralj i velikaši hrvatski htjeli da sve biskupske dieceze unutar granice naše metropolije podvrgnu pod vlast svoga biskupa, neka ni jedan od naših biskupa po čitavoj njihovoj zemlji niti krsti niti posvećuje crkve ili svećenike ... uostalom, neka oni zajedno sa svojim biskupima odgovaraju Bogu za sve ono, u čemu zbog njih bude trpjela nauka kršćanske vjere. Naša je savijest pred Bogom čista".

Kralj i velikaši su bili na strani Grgura Ninskog te su i njihovi stavovi bili čvrsti, jer inače sinod ne bi izricao pretnju da će oni odgovarati pred Bogom. Iz podataka kojima znanost raspolaže može se zaključiti da je na ovom splitskom saboru držanje kralja Tomislava bilo u najmanju ruku lojalno prema slavenskoj vjeri.

Otpor hrvatske strane bio je vjerojatno žešći i odlučniji nego što su to predvidjeli latinski biskupi i papini izaslanici. Grgur Ninski je odbio da se pokori diktatu splitskog sinoda i prosvjedovao je kod pape. Bit će da su pozicije ninskog biskupa bile još vrlo jake, jer je papa Ivan X., koji se nekoliko mjeseci prije toliko angažirao da se suzbije glagoljica, odbio da potvrdi sve one saborske zaključke protiv kojih je Grgur ustao. Papa se odjednom uplašio pred posljedicama što ih mogu izazvati zaključci splitskog sinoda i u

pismu splitskom nadbiskupu istaknuo je da treba ići "pravičnim putem", pa je pozvao u Rim i njega i Grgura Ninskog da mu "sve po redu razjasne".

U izvorima nema nikakvih indicija da su Grgur i nadbiskup zaista bili u Rimu, ali je zato dobro poznat razlog papine zabrinutosti. Upravo u to vrijeme, najopasniji protivnici Bizanta, Bugari, pošli su u ratni pohod na Hrvatsku. Situacija je bila takva da je zbog tog rata moglo doći do jačeg zbližavanja između Tomislava i Bizanta, a to se papi činilo opasnim, pa je odlučio da ne zaoštrava jezični i crkveni spor s Hrvatima. Mjesto toga on se aktivno angažirao da se bugarsko-hrvatski rat prekine, da bi se poslije toga mogao bez vanjskih smetnji posvetiti definitivnom obračunu s hrvatskom Crkvom. Osim toga je papi trebalo vremena da političko-diplomatskim manevrima u pogledu crkvenih sporova što više neutralizira kralja Tomislava, da ga odvrati od podrške koju je pružao Grguru Ninskom.

Ova papina politička igra urodila je ubrzo dobrim rezultatima. Njegovi izaslanici uspjeli su nagovoriti bugarskog cara Simeona da obustavi rat s Tomislavom, a to je papinske pozicije u Hrvatskoj maksimalno ojačalo. Da bi iskoristio veliku prednost koju je time stekao, papa je godine 928., preko svog izaslanika biskupa Madalberta, sazvao u Splitu još jedan sinod.

Drugi splitski crkveni sabor bio je mnogo manje buran od prvoga jer je kraljeva podrška Grguru Ninskom sada bila slabija. Kralj i velikaši morali su biti obzirni prema papinom izaslaniku. Bili su pod dojmom velike pomoći koju im je papa pružio otklonivši od njih bugarsku opasnost i nisu se mogli usprotiviti njegovim planovima o reorganizaciji crkve. Na ovom drugom saborovanju latinaši su prikazali crkveni sukob kao Grgurovu pohlepu za vlašću. Zanimljivo je da se u sačuvanom izvještaju o zaključcima drugog splitskog sinoda ni jednom riječju ne spominje jezično pitanje. To je bio taktički manevar latinaša koji može značiti i to da je otvoreni napad na glagoljicu bio neoportun, a možda i nemoguć. Slavonski liturgijski i prosvjetiteljski pokret mogao se, po njihovoj ocjeni, likvidirati i zaobilaznim putem pa su odluke donesene 928. godine ograničene na ukidanje samostalne hrvatske Crkve i uspostavu nekadašnje vlasti splitsko-salonitske nadbiskupije. Naglasak svih odluka bio je na tome da se sve vraća na stanje kakvo je bilo "u staro doba". Budući da prije dolaska Hrvata nije u Ninu bilo biskupije, ta je biskupija ukinuta, a Grguru

su ponudili jednu od biskupskih stolica koje su u rimsko doba postojale, i to skradinsku, sisačku ili duvanjsku. Ali da bi uvrijedili Grgura, latinaši su, prema sačuvanim dokumentima dodali: "No ako on (tj. Grgur Ninski) za ogromnom biskupskom časti hlepi, pa nije zadovoljan jednom biskupijom, neka preuzme službu svih ovih triju biskupija, sebi i njima na propast ...".

Na drugom splitskom saboru Grgur je definitivno poražen. Nije se ni žalio papi, koji je bez odgađanja potvrdio pa čak na Grgurovu štetu i pooštrio saborske odluke. U svom pismu, napisanom iste godine, papa (sada Leon VI) oštro kori Grgura, pa mu čak prijeti i izopćenjem, a svim biskupima na hrvatskom teritoriju naređuje da se splitskom nadbiskupu svom dušom pokoravaju i da ga "ljube kao oca". U ovom papinom pismu posljednji se put spominje Grgurovo ime. O njegovoj daljnjoj sudbini ništa se ne zna. Nije moguće utvrditi kako su Latini provodili odluke drugog splitskog sabora i kako su im se Hrvati odupirali, jer za dugi period koji je tome slijedio nemamo nikakvih povijesnih izvora. Glagoljica je žilavo odolijevala latinizaciji šireći područje svog utjecaja. Potiskivana u Dalmaciji širila se u dalmatinskom zaleđu, Bosni, kao bosanska glagoljica - bosančica.

Počela je druga polovica XI. stoljeća i na hrvatskom prijestolju u Biogradu na moru sjedi kralj Petar Krešimir IV., čovjek latinskog odgoja okrenut leđima slavenskoj tradiciji koja je za njega i njegovu vlast stalan izvor spontanog narodnog revolta. I dok su hrvatski građani, priori, velikaši i kralj lako pronalazili jezik s mogućnicima na čitavom mediteranu, obezvalašćena plemenska sirotinja shvaćala je od svega što joj se govorilo samo ono što su joj kazivali popovi galagoljaši. Apokrifi su bili uzbudljiva literatura, a glagoljaši su ih obilato prevodili i prepisivali prodirući pomoću njih i drugih spisa bliže duši naroda. I što su te tvrdoglave seljačke popove dugačke brade i nešišane kose, koji su orali i kopali kao i ostali seljaci, gospoda iz gradova i biskupskih stolica više progonila i proklinjala, to su se oni više približavali narodu i postajali s njime jedno. I na pojedinim biskupskim stolicama uvijek je bilo ljudi koji nisu zaboravljali stari borbeni plan o samostalnoj hrvatskoj Crkvi. Ti su biskupi bez obzira na zabrane i anateme posvećivali mlade popove koji su čitavo znanje o pismenosti stekli sričući "az-buki". Tako se na hrvatskom teritoriju, u okviru Crkve, stvarala jedna zasebna nedisciplinirana formacija, u osnovi heretička, nadahnuta otporom ne samo protiv latiniteta nego i protiv općih koncepcija što ih je nosila kršćanska civilizacija. Ova će tendencija naći svoj krajnji buntovnički izraz u bogumilstvu.

Upravo tada na kršćanskom je zapadu papa Nikola II. provodio dalekosežne reforme da bi u rasklimanoj crkvenoj organizaciji uspostavio disciplinu. On je pokušao odstraniti bezakonja do kojih je dolazilo pri izboru i samih papa, a osim toga energično je zabranjivao ženidbu svećenika. U vezi s tim reformama došao je 1060. godine u Hrvatsku poseban papin izaslanik, koji je najprije u Biogradu posjetio kralja Petra Krešimira a onda je u Splitu sazvaio crkveni sabor.

Među odlukama tog trećeg splitskog sabora, koje se podudaraju s kanonima što su ih tada općenito usvajali brojni slični sinodi u katoličkim zemljama, nalaze se i dva zaključka koja su bila odraz tadašnjih dalmatinsko-hrvatskih specifičnosti. Prvi od tih zaključaka (kanona) glasi:

"Ako bi odsad koji od klerika nosio bradu ili dugu kosu, nema više prava da ulazi u crkvu; njega treba podvrći kanonskoj kazni prema njegovom crkvenom stupnju.". Ali važniji je drugi zaključak:

"Zabranjuje se pod kaznom prokletstva zarađivati Slavene ako nisu vješti latinskoj knjizi ...", a jedan izvor dodaje ovome: "Bilo je naređeno i naloženo da se nitko ubuduće ne usudi obavljati bogoslužje na slavenskom jeziku, nego samo na latinskom i grčkom ...". Poslije papina odobrenja ovih protuslavenskih odluka počelo je njihovo energično provođenje.

Sporovi s crkvom

U svim mediteranskim i europskim gradskim centrima nastupanje građanstva sužavalo je i potiskivalo vlast crkvenih vrhova. Tako je bilo i u Dalmaciji. Kad su se razvili organi komunalne autonomije: gradsko vijeće, knez i suci, i kad su se iskristalizirali posebni interesi pojedinih građanskih slojeva, između svjetovne vlasti i crkve moralo je doći do antagonizma. U svakom slučaju crkva više nije bila sveobuhvatna moralna i materijalna sila koja je suvereno gospodarila ljudskim savjetima i ljudskim postupcima. Građane su sada pokretali prvenstveno ekonomski stimulansi, i kad su se njihovi stvarni interesi sukobili s isto tako stvarnim interesima crkvenih glavara, dolazilo je i do velikih sporova. Do jednog takvog je došlo 1162. godine u Splitu kad je gradsko vijeće, da bi spriječilo gomilanje bogatstva u rukama crkve, donijelo odluku da se crkvi ne smiju ni darivati ni prodavati nekretnine. Splitski crkveni glavari obratili su se papi i Aleksandar III. oštro je zaprijetio građanima tražeći da se ta odluka ukine jer će inače glavari grada Splita biti isključeni iz crkve a sam grad udaren interdiktom. Nije poznato kako je riješen taj spor, ali iako je gotovo uvijek uspijevala da zaštiti svoje interese, crkva je sada imala pred sobom razvijenu društvenu silu koju okovi kršćanske discipline nisu mogli spriječiti da slijedi svoj profani ekonomsko-politički interes. Život je građanima nametao da svoj trbuh osjećaju kudikamo jače nego dušu. Bio je srednji vijek i vizija zagrobnog života u paklu ili čistilištu pritiskala je savjest građana kao vječita mora. Ali svakodnevnici poslovi i interesi vukli su ljude na druge putove, sileći ih da sve razboritije rasuđuju o stvarima ovoga svijeta.

Stradanje Zadra u IV križarskom ratu

Zadar je bio jedan od najljepših gradova na Sredozemlju. U toku čestih ratova s Venecijom ovaj grad-mučenik herojski se borio da sačuva svoju slobodu, a desetak puta Zadrani su dizali ustanke protiv mletačke vlasti. Godine 1202. Zadar je postao predmetom valjda najsramnijeg sporazuma u povijesti europske diplomacije.

Francuski feudalci organizirali su tada četvrti križarski pohod za oslobođenje "Svete zemlje" pa su sa cjelokupnom svojom vojnom silom stigli kopnenim putem u Veneciju, odatle je trebalo da se prebace u Palestinu na mletačkim brodovima. Međutim, križari nisu imali dovoljno novaca da Veneciji plate prijevoz. Pregovori su se oduljili, a onda su Mlečani vođama križarskog pohoda predložili originalno rješenje. U jednoj starofrancuskoj kronici iz tog vremena kaže se da je mletački dužd, dogovarajući se sa svojim ljudima, ovako formulirao svoj prijedlog:

"Kralj ugarski oteo nam je Zadar u slavenskoj zemlji, jedan od najutvrđenijih gradova na svijetu. Nikada ga nećemo pridobiti snagom, što je mi imamo, ako ga ne osvoje ovi ljudi (tj.

križari, op. pisca). Zatražimo od njih da nam pomognu osvojiti ga, i mi ćemo im odgoditi plaćanje 34 hiljade srebrnih maraka, koje nam duguju, sve do časa kad Bog dopusti da ih mi zajedno s njima stečemo".

Vodstvo križarskih četa prihvati ovaj prijedlog Venecije te oni koji su pošli osloboditi Kristov grob od nekršćana udariše na jedan kršćanski grad. Kad križari stigoše "pred Zadar u Hrvatsku" - kaže se u kronici - "opaziše da je to grad zatvoren visokim zidovima i visokim tornjevima i da bi uzalud tražili ljepši i bogatiji grad. I kad ga hodočasnici ugledaše, mnogo se zadiviše i rekoše jedan drugome: Kako bi se mogao osvojiti silom takav grad, ako ga sam Bog ne bi osvojio?...". Dan kasnije križari se utabore "pred vratima gradskim. gdje namjestivše svoje kamenobacače i katapulte i druge

svoje strojeve, kojih su imali mnogo. I sa strane mora postaviše ljestve na lađe. Tada stadoše bacati na grad kamenje protiv zidova i protiv tornjeva. Pet dana potraja tako ova navalna. I tada postaviše na jedan toranj svoju bušilicu i stadoše bušiti zidove. I kad Zadrani vidješe to, zatražiše pogodbu...". (*Petar Skok: Tri starofrancuske kronike o Zadru u godini 1202., Zagreb 1951*)

Snage kojima su križari zauzeli Zadar bile su vrlo velike. Oni su plovili na oko 200 brodova, među kojima su bile 52 galije, a raspolagali su s oko 300 strojeva za bacanje kamenja i najraznovrsnijim drugim ratnim oruđima. Ali uz križarske snage bile su tu i one koje su Mlečani samostalno opremili i vodili. Zanimljiv je opis jednog očevica koji je ovako prikazao duždev odlazak iz Venecije:

"Dužd mletački imao je sa sobom oko 50 galija, što ih je sve o svom trošku opremio. Ona na kojoj se on nalazio, sva je bila crvena kao grimiz, a s vrha joj je visio barjak od crvene svile. Pred njime sviralo se u četiri srebrne trube, a uz to još su veoma veselo zvonila zvona, a svakolika visoka gospoda, i svećenstvo i laici i malo i veliko, sve je tako radosno potcikivalo, da se još nikad nije čulo tako nešto, a ni vidjelo takvo brodovlje. Križari se uspeše na tornjeve svojih lađa, a svećenici stadoše pjevati: *veni creator spiritus*, i sve malo i veliko plakaše od nabožnosti i veselja. A kad je brodovlje izišlo iz mletačke luke imalo je toliko jarbola i bogatih lađa i drugih brodova, da je to bio najdivniji pogled otkad je svijet postao, jer je bilo zacijelo stotinu pari srebrnih i mjedenih truba, što su trubile pri odlasku, i toliko zvona i tambura i drugih instrumenata, da je to bilo pravo čudo. Kad su pak lađe izašle na otvoreno

DALMATINSKI PATARENI

Po svom socijalnom sastavu i društveno-političkim tendencijama srednjovjekovni je Split svakako bio vrlo heterogen. Iz doba kad su Omišani harali po splitskom polju i kad je papin legat Akoncije vodio protiv njih petogodišnji rat, sačuvala se bilješka iz koje se vidi da su u nekoj gusarskoj akciji blizu Ancone zajedno s Kačićima sudjelovali čak i neki splitski građani (god. 1224.). Osim toga i bijeg Akoncijev iz Splita upućuje na to da je u gradu morala postojati jaka stranka koja je bila za suradnju s Kačićima. Tu je stranku vezalo s Omišanima možda zajedničko porijeklo, krvno srodstvo, zajedničko seljačko osjećanje, ali su ih mogle vezati i zajedničke heretičke ideje, tj. patarensko odnosno bogumilsko učenje koje je u dalmatinske gradove, naročito u Zadar, Trogir i Split, bilo prodrlo već potkraj XII. stoljeća.

U to se doba patarensko-bogumilska hereza širila u raznim južnoslavenskim oblastima. U Srbiji ju je progonio veliki župan Stevan Nemanja, koji je pri tome morao upotrijebiti i vojsku te "jedne popali, druge različitim kaznama kazni, treće progna iz države svoje, a domove njihove i sve imanje sakupiv razda prokaženim i ubogim; učitelju i načelniku njihovu jezik ureza u grlu njegovu, što ne ispovijeda Krista, sina božjeg, a knjige njegove nečastive spali i izгна ga". U dalmatinskim gradovima progoni heretika nisu mogli biti tako žestoki, iako su se crkveni poglavari u tome energično angažirali. Širenje patarenske hereze bilo je ovdje odraz nezadovoljstva građana s ekonomskim povlasticama što ih je uživao kler, a do najjačeg

protucrkveng pokreta na teritoriju Hrvatske došlo je upravo u Splitu. Za građane kojima su bogati i vrlo utjecajni crkveni vrhovi bili stalna smetnja pri ispoljavanju različitih inicijativa, a i opasni takmaci u prisvajanju vlasti i dobara, bogumilsko je učenje bilo privlačno. Ono je od "pravih krstjana", koji su preuzeli ulogu svećenika, tražilo strogo asketski život, odricanje od svih ljudskih užitaka, pa čak uzdržavanje od mesa i vina, a dakako i od žena. Nasuprot tome, obični vjernici smjeli su griješiti, a najvažnije je bilo da pred smrt prime "duhovno krštenje". Bogumili su se protivili postojanju crkve kao čvrste organizacije; isto su se tako protivili crkvenom posjedu i zahtjevu da se crkvi plaća desetina. U svom izvornom učenju bogumilstvo je propovijedalo neposlušnost vladarima i gospodarima. Sudeći prema traktatu *Besedi na jeres*, što ga je protiv bugarskih bogumila napisao Prezbiter Kozma (oko 972. godine), ovaj se vjerski pokret protivio svim oblicima vlasti, nasilja i ropstva, ali je teško ustanoviti s kakvom je konkretnom ideološkom platformom stigao do dalmatinskih gradova. Vjerojatno je socijalno-politička oštrica bogumilstva bila znatno ublažena. U spomenutom traktatu Prezbiter Kozma je tvrdio da bogumili uče kako postoje dva boga - bog dobra i bog zla. Bog zla stvorio je sav materijalni svijet, a po njegovoj volji postoje sve vidljive stvari, ne samo sunce, zvijezde, zrak i čovjek nego i crkve i križevi. Jedina molitva koju su bogumili priznavali bila je *Oče naš* a bogomolje im nisu bile potrebne nego su molili u svojim domovima. Ova hereza objašnjavala je mnogo uvjerljivije nego kršćanska religija pojavu zla na zemlji i bila je vrlo bliska i razumljiva onima koje je zlo pogađalo.

Povijesni izvori o dalmatinskim bogumilima vrlo su oskudni, ali se može pretpostaviti da su Kačići već u doba kad su kamenovali nadbiskupa Rajnerija bili pod utjecajem toga pokreta. No istraživanja dalmatinskih bogumilskih početaka vode nas u Zadar. Toma Arhiđakon kaže da su građani toga grada bili prezreli učenje katoličke vjere i da su se dali poprskati heretičkom kugom, ali je nemoguće utvrditi koliki je zamah sve to bilo poprimilo.

U izvorima su se sačuvala imena dvojice dalmatinskih heretika, braće Aristodije i Mateja, sinova nekog Grka imenom Zorobabela, koji se u Zadar doselio iz Apulije. Oni su od svoje mladosti bili Zadarski građani, a spominju se kao "odlični slikari i vrlo vješti u zlatarskoj umjetnosti". Čini se da su Aristodije i Matej vodili bogumilsku propagandu najprije u Zadru, a onda su vjerojatno istjerani iz grada pa su se nastanili u Splitu, gdje su postali predvodnici heretičkog pokreta. Aristodije i Matej održavali su dobre veze s Bosnom, u kojoj je za vrijeme bana Kulina bogumilstvo postalo vladajuća religija. Hereticima je u Splitu prišlo mnogo građana, ali je crkva ubrzo uspjela organizirati brzu prtuakciju. Na čelu borbe protiv heretika nalazio se splitski nadbiskup Bernard. Ne znamo kako su tekli ti sukobi i koliku su podršku heretici uživali kod organa komune, no ishod je poznat: bogumili su protjerani iz grada. Ista se stvar dogodila i u Trogiru. Pri tome su sva dobra koja su pripadala hereticima oduzeta a oni su prognani uz velike pogrde.

Iz pisma pape Inocencija II. kralju Emeriku, koje je napisano 11. listopada 1200, vidi se da su se prognani dalmatinski heretici sklonili u Bosnu, gdje ih je ban Kulin srdačno primio. "Doznali smo" - kaže papa - "da je plemeniti muž bosanski ban Kulin, kad je nedavno naš brat splitski nadbiskup znatan broj bogumila istjerao iz Splita i Trogira, dao njima ne samo sigurno skrovište nego i očitu zaštitu, a njihovoj nevaljalštini dao svoju zemlju i samoga sebe te im ukazao pažnju kao katolicima, čak i više nego katolicima nazivajući ih kršćanima". Godinu dana ranije Vukan Nemanjić javio je papi da je Kulin s deset tisuća ljudi prišao novoj herezi. Nije posve jasno kakvu su sudbinu pri svemu tome doživjeli dalmatinski majstori Aristodije i Matej, za koje se kaže i to da su bili "vješti latinskoj i slavenskoj knjizi". Aristodije je možda ona ista ličnost koju su pod imenom Rastudije proklinjali na sinodu svetog Save: "Da bude proklet Rastudije bosanski .. i svi .. krstjani i krstjanice koji se ne klanjaju svetim ikonama i časnome križu". Ako je zaista tako, onda je zadarski majstor Aristodije poslije protjerivanja iz Splita postao prvi poglavar (djed) bosanskih bogumila. Godine 1221. Splicićani su za svoga gradskoga kneza izabrali hrvatskog plemića Višana, koji je bio "zaštitnik heretika" (*fautor hereticorum*). Čini se da je bogumilski val, pod utjecajima iz Bosne, tada opet zapljusnuo Dalmaciju. Jedan zapadni izvor iz 1223. godine tvrdi da se na "granicama Bugarske, Hrvatske i Dalmacije blizu ugarske nacije" nalazio neki antipapa koji je bio na čelu svih bogumila, a slao je svoga vikara čak u Toulouse. U to vrijeme dualistička je hereza imala pod raznim imenima (patareni, katari itd.) širok zamah i u zapadnoj Europi. Najčvršći korijen bila je uhvatila u južnoj Francuskoj (grofovija Toulouse) i u lombardijskim gradovima (sjeverna Italija). U Italiji su se sljedbenici dualističke hereze ponegdje nazivali sclavinima, a taj nas naziv upućuje na njihove veze s dalmatinskim i bosanskim bogumilima. Međutim, ni o aktivnosti dalmatinskih bogumila u ovom drugom razdoblju nema u izvorima konkretnih podataka. Ne zna se kako je knez Višan, koji inače nije živio u Splitu, pokazivao svoju naklonost prema hereticima i zašto su baš takvog čovjeka Splicićani izabrali svojim knezom. Može se pretpostaviti da je bogumilstvo i u dalmatinskom pojasu bilo preraslo u moćnu pučku silu pred kojom su investicije rimske crkve bile nemoćne. U drugom i trećem deceniju XIII. stoljeća sva pažnja Rima bila je usredotočena na južnu Francusku, gdje se pod vodstvom Simona de Montforta, koji je 1202. godine sudjelovao u pokolju Zadrana, vodio

dvadesetogodišnji križarski rat protiv katarskih heretika. Zbog toga se na istočnoj obali Jadrana, a pogotovu u Bosni, bogumilstvo u tom razdoblju razvijalo s manje smetnji. Splitski kler nije ni 1225. godine mogao spriječiti građane da za kneza izaberu plemića koji je također bio bogumil. Splitska kneževska čast sada je pripala humskom knezu Petru, a reakciju klera, koji nije Petru dopustio da uđe u crkvu, građani su suzbili vrlo energično. Narod se uzbunio, navalio na crkvu, otvorio je silom i uveo u nju novoga kneza. Međutim sada je stupio na scenu papinski legat Akoncije, otprije poznat kao organizator rata protiv Kačića. On je bio pošao u Bosnu da ondje iskorijeni heretike, a vjerojatno je i u Splitu potaknuo kler na otvoreni otpor protiv građana. I pošto su građani taj otpor odbili i teško "uvrijedili" crkvu, Akoncije je u ime pape kaznio grad interdiktom, koji je u ono vrijeme bio moćno oružje crkve, s jakim psihološkim djelovanjem. Kazna je trajala gotovo godinu dana, i za to vrijeme splitske su crkve bile zatvorene, u njima se nije obavljalo bogoslužje.

Dalmatinsko bogumilstvo, o kojem tako malo znamo, bilo je svakako odjek i ogranak bosanskoga. Tu, na istočnoj obali Jadrana, u gradovima koji su bili izloženi udarcima sa zapada i u kojima su bogata vlastela čvrsto držala vlast dijeleći je u pravilu s bogatim i utjecajnim klerom, nije - čini se - bilo dovoljno uvjeta da ovaj heretički pokret uhvati dublji i trajniji korijen. Teološka struktura bogumilstva, na temelju koje je moguće doći do raznih kulturno-političkih zaključaka o tom pokretu, sadržana je u jednom vrlo zanimljivom kasnijem spisu što ga je 1461. godine sastavio kardinal Juan Torquemada, stric zloglasnog španjolskog velikog inkvizitora Tomasa Torquemade i najugledniji tadašnji katolički bogoslov uopće. Te godine dovedena su u okovima u Rim tri bosanska vlastelina ("tri prvaka hereze moćna na kraljevu dvoru"), i to: Đuro Kačinić, Stojšan Tvrtković i Radmil Voćinić. Ti su ljudi bili uporni bogumili, ali su natjerani da se pred papom svečano odreknu svojih "manihejskih zabluda". Saslušao ih je sam Torquemada pa je na temelju toga sastavio abjuraciju s popisom "pedeset zabluda manihejskih u Bosni".

Vjerski i drugi sukobi u dalmatinskim gradovima doveli su latinsku crkvu u težak položaj. Stanje se doskora izmijenilo u korist crkve, ali različite idejne kontraverzije službenim evropeističkim doktrinama mogle su uvijek računati na oslonac pučke mase.

PREDAVANJA DR. IVE PILARA O BOGUMILSTVU

BOGOMILSTVO

kao religiozno-povijesni
te kao
socijalni i politički problem

DVA PREDAVANJA

DR. IVE PILARA

Što ih je na 10. veljače i 10. ožujka 1927.
održao u Sociološkom društvu
u Zagrebu

Bogomilstvo kao religiozni problem

(10. veljače 1927.)

Kada čovjek u Bosni iz gradova i sela zađe u krasnu bosansku brdsku prirodu, morati će opaziti na zaravancima, na humcima ogromno neko kamenje. Monoliti su to od jednoga komada istesani, u raznim veličinama, od metra i pol do tri metra dugački, od metra do blizu dva široki, a vazda nešto viši nego široki. Sa gornje strane su gdjekada vodoravni, ali najčešće krovasto, u trokut uzdignuti kao rimski sarkofazi, tako da izgledaju kao neke kućice.

Obično ih imade poveći broj na okupu. Najčešće na njima nema niti crteža ni natpisa, no po kadšto ima i toga, ima katkad sunce, katkad mjesec, mač, buzdovan u kamenu izdjelan, a ima često i sav kamen krasni išaran ornamentima, dapače ima i natpisa, koji su svi pisani glagoljicom u starohrvatskom jeziku. Tako ima u Ban-dolu, 30 km od Tuzle takav kamen, na kojem piše: "Ase leži Božičko Banović, na svojoj zemli, na plemenitoj."

Svaki naš intelektualac znade, da su to jedini gotovo ostanci moćne nekad sekte bosanskih bogumila.

Narod, za čudo, koji oko tih spomenika živi, ne zna ništa o njima. Ovi su mu spomenici sasvim tuđi. On ne zna ni što su, ni kako su onamo došli, ni od koga potječu. Ako ga pitate, on će odgovoriti, to su kamenovi, mramorovi, i tek koji inteligentniji kazati će, to su greblja (znači groblja), ali, da su to ostaci propale narodne veličine, to narod u Bosni savršeno ne zna.

Proživjevši preko 20 godina u Bosni, nisam mogao da prođem bez interesa kraj ovih nijemih spomenika naše prošlosti. Znajući sam vrlo malo o tim spomenicima i njihovim postavljačima, a ne mogući o tim bogumilima saznati, stao sam izučavati to pitanje. I milostive gospođe i gospodo, nagrada za moj trud bila je velika. Meni su se otvorili horizonti o kojima nisam ni snivao, jedan cijeli novi svijet, o kojemu naša starija historiografija za čudo malo znade. Smatram za dužnost, da ove horizonte otvorim i Vama, tim više, pošto sam svojim predavanjem od 16. XII. 1926. otvorio niz predavanja o religioznim pitanjima.

Glavna značajka tih bosanskih bogumila bila je u tome, što je njihova vjera bila dualistička, tj. da su vjerovali u dva počela, počelo dobra i počelo zla. Kod nas dugo se do Račkoga nije znalo, ali danas je suvremena znanost nepobitno ustvrdila, da taj dualizam potječe od velikog dualističkog vjerskog pokreta na Iranu, koji je personificiran u velikom perzijskom proroku i reformatoru Zaratuštri ili Zoroastru. Zaratuštra je historijska ličnost, to se danas smatra nedvojbeno utvrđenim. U Zendavesti pripisuje se Yasna 28-53 njemu i vodeći iranolozi označuju pače ove pjesmotvore kao Zaratuštrine verificirane propovijedi. I doista, ovaj dio Zendaveste donosi toliko ličnih i subjektivnih momenata, da ne može biti dvojbe, da je Zaratuštra iz porodice Spitama bio historična ličnost, a ne mythus. Ali valja istaknuti, da ga takvim shvaćaju još danas npr. bugarski specijalista za bogomilsko pitanje prof. Jurij Ivanov. Ovome shvaćanju da je Zaratuštra jedan mythus, davala je najviše podloge činjenica, što suvremenoj historiografiji nije do danas uspjelo utvrditi kronologiju Zaratuštrinoga života i djelovanja. Tu se učenjaci bitno razilaze. Dok prof. Jackson i neki drugi drže da je Zaratuštra živio u sedmom vijeku prije Isusa, dakle oko godine 650-600 prije naše ere, to drugi iranolozi, a napose Justi i Bartholomae stavljaju njegov život 800-1000 godina ranije, oko 1500 prije Krista.

Međutim, bilo kako bilo, Zaratuštra je historijska ličnost, njegova dualistička religija postala je državnom i narodnom religijom perzijskoga naroda, perzijske države i igrala svakako kroz preko 1000 godina na kugli zemaljskoj najveću ulogu, a njezino djelovanje osjetilo se je mnogo kasnije i daleko preko dosega političkoga utjecaja perzijske države, osjetilo se je i kod nas.

Jezgra Zaratuštrine nauke, koja ujedno sadrži i grandiozni filozofski sistem, jest u tome, da postoje od iskona dva počela, počelo dobra i svijetla, personificirano u Ahura-Mazdi, ili Mazda-Ahuri, te počelo zla ili tmine Agromainjuš ili Ahriman. Po Ahura-Mazdi zove se i čitava religija Mazdaizam. Ova dva počela su od početka u borbi, i u toj borbi mora svaki mazdaistički vjernik sudjelovati boreći se u svemu protiv zlu i tmuni. Ova religija je aktivistička, jer svaki pojedinac mora sudjelovati i naprezati se u toj borbi. Ona je i izrazito optimistička, jer nakon dugog trajanja borbe princip dobra Ahura-Mazda konačno će pobijediti princip zla i tmine, i svi koji su u toj borbi sudjelovali, dobiti će svoju nagradu.

Na strani principa dobra bore se veliki broj anđela, koji se zovu Ameša-spenta, a na strani principa zla bore se zli duhovi, koji se zovu daeva (u našem jeziku div). Slike principa dobra su sunce i vatra, koji su njemu posvećeni.

Mazdaizam nije poznao hramova i sjajnoga kulta, nije poznao kipova ni likova božanstava, bogoslužje se obavljalo na vrhuncima bregova. Mazdaizam je poznao pričest, koja je značila žrtvu i sastojala u kultskom uživanju posvećenog kruha i pića, dobivenog iz cvijeta biljke "saoma".

Osim religioznog sadržaja imao je mazdaizam i socijalni sadržaj. Tako je poljodjelski život vjerska zapovijed, a isto tako zabranjuju religiozni propisi uživanje mesa, kao i svih dijelova žive životinje, jer je proveden jedan princip perfectae lenitatis, savršene blagosti, koja zabranjuje ubijanje životinja, kako to vidimo i kod Indijaca.

Zaratuštrina religija je na svaki način bila preko 1000 godina državna religija perzijske države, koja je u svemu dijelila sudbinu te države te konačno propala, kada su godine 637. po Kristu Arapi kod Kadezije potukli Perzijance i oborili njihovu državu.

Međutim dualizam, kako su ga imali naši bogumili, nije došao na Balkan po Mazdaizmu, nego posredstvom jednoga religioznoga pokreta, kojemu je nosilac bio Mani ili Manihej.

Taj Mani bio je Perzijanac iz otmjene porodice Haskanijevaca, mati mu je bila čak iz kraljevske porodice Arsakida, a rodio se je godine 216. u gradu Mardina u Mezopotamiji.

Izvanredno obdaren, filozof, spisatelj, muzičar, slikar i liječnik, živući na tlu Mezopotamije, na onom tlu visoke religiozne kulture, koju su nam pokazala iskapanja, popularizirana po profesoru Delitzschu u njegovom "Babel und Bibel", pokušao je jednu reformu tada već dekadentnog Mazdaizma na taj način, da ga sinkretizira sa svima religioznim idejama, koje su se u Mezopotamiji, na tlu negdašnje Babilonije živjele. On je iz Mazdaizma, starobabilonskih religioznih predodžaba, iz kršćanstva uz znatnu primjesu gnosticizma, te konačno uz uporabu budističkih elemenata, osobito budističke etike, izradio jednu novu religiju, koja je bila ujedno jedna bujna i na fantaziju duboko djelujuća filozofija i kozmogonija.

Dualizam je zadržan, ali princip dobra i zla pretvoreni su u princip svjetla i tmine kao što je to odgovalaralo chaldejskim religioznim predodžbama. Oba principa postoje nužno od iskona, te oni ne mogu nikako iznijeti pobjedu jedan nad drugim nego sudjeluju oba u čovjeku, te je ljudska duša djelo Boga svjetla, a ljudsko tijelo, kao i čitav materijalni svijet, djelo Boga tmine. Vedri optimizam, toliko karakterističan za mazdaizam, izmijenjen je u jedno pesimističko svjetozrenje, jer ljudsko tijelo, kao djelo principa tmine ne može nikada biti dobro, nego je čovjeku i njegovom višem pozivu neprijateljski element.

Postanak čovjeka prikazan je u jednoj bujnoj kozmogoniji koja sjeća na gnostičke sisteme i koja je tako veličanstveno fantastična, da uzbuđuje i um i fantaziju a ujedno bila je jedan dosljedno prorađeni filozofski sistem, tako da je u velikoj mjeri zadovoljavao i racionalni dio čovjeka.

Ali ta je kozmogonija preduga pripovijest, zato ću Vam to uštediti.

Važnije je za nas, da je ta pesimistična crta bila glavna značajka i vodeća ideja manihejstva. Na otkup i spasenje ljudske duše Bog svjetla slao je od vremena svoje proroke, paraklete, kojima je zadaća bila, da se ljudska duša uspješno odupre uplivu svoga tijela, tamnoga zatvora svoje duše, a takav paraklet bio je i Mani. Prije njega došli su kao parakleti na svijet Buddha, Zaratustra i Isus. Tu sinkretičku crtu poprimio je kasnije od Manihejstva i Muhamed, mi ćemo dapače konstatirati, da je Muhamed uopće vrlo mnogo uzeo od Manihejstva, pak je valjda bilo to i glavni uzrok neke - ne samo simpatije - nego upravo nekog nutarnjeg afiniteta i međusobne privlačnosti, koja se kasnije dade zamijetiti između manihejskih sekti i Islama.

Dosljedno tome svome pesimističkom naziranju na svijet bio je život Manihejaca vrlo strog. On je sistematski išao za umrtvivanjem i preziranjem ljudskoga tijela i života. Ali pošto se u to u onoj strogosti koju je zahtijevalo manihejsko gledanje na svijet, nije dalo provesti za sve vjernike jednako, dijelila se je čitava sekta na dva staleža, na tzv. savršene, perfecti, a zatim na obične članove tzv. slušaoce, auditores. Savršeni nisu uopće radili niti se brinuli o ničem, što se tiče ovoga svijeta, nego su postili, molili i živjeli od onoga, što su im davali i bili dužni davati obični vjernici, tzv. slušaoci, auditores. Kessler misli, da je Mani svoje savršene oblikovao prema uzoru budističkih pustinjaka i isposnika.

Mani je glavne svoje praktičko-religiozne i etičke ideale koncentrirao u tzv. tria signacula, signaculum manus, oris et sinus. Ova signacula vrijedila su za "Savršene" strogo, a za slušaoce približno, a značila su signaculum manus, da savršeni ne smije ubiti ni životinju niti čovjeka, to je onaj mazdaistički perfecta lentas. Onda signaculum oris: da ne smije izreći laži, ni klevete, i da ne smije jesti mesa niti dijelova žive životinje, osim ribe, koja se ne množi prilegom. Konačno signaculum sinus, da ne smije vršiti spolnoga općenja. Iz toga se razabire, da je asketska crta kod Maniheja bila vrlo jaka i stroga, i da su tzv. perfecti vodili doista jedan vrlo strog i gotovo svetački život. faktički je njihov ugled u sekti bio vrlo velik, oni su imali i počasni naslov: theotokoi ili theoforoi - bogorodci ili bogonosci. Ova podjela je vrlo važna, jer ćemo ju opet naći kod naših Bogumila gotovo u nepromijenjenom obliku.

Ovi savršeni imali su i neke bogoslužne funkcije, dočim je u ostalom crkvena hijerarhija u Manihejaca bila vrlo jednostavna i sastojala se od đakona, svećenika i biskupa.

Za života Manihejeva bio je naravski on sam poglavica manihejske crkve, iza njegove smrti jedan od biskupa, koji je morao stolovati u Mezopotamiji. Prvi poglavica iza njega zvao se je Sis ili Sisini. Mani je za života imao 12 učenika oko sebe, što je valjda bilo oponašanje 12 apostola Isusovih. Hramove Manihejci nisu imali, nego su svoja bogoslužja i molitve obavljali ili u otvorenoj prirodi ili u jednostavnim kućama, koje su bile određene za bogomolje i bile bez ikakva ukrasa i sjaja. Molitve i postovi su bili vrlo razvijeni kod njih, molili su 4 puta na dan, kod izlaska sunca, u podne, kod zapada sunca i 2 sata iza toga. Imali su strogo određene postove, među tima i jedan cijeli mjesec u godini, kad su smjeli jesti samo u noći, što je odgovaralo islamskom ramazanu. To dolazi odatle, što je cijeli sistem manihejskih molitava i posta preuzeo u glavnom kasnije Muhamed Pejgamber za svoj Islam, isto tako kano i manihejski znak: zeleni barjak.

Manihejci nisu vjerovali u uskrsnuće tijela i drugosvjjetni život. A to je začudno, jer i sa ovim životom njihova veza bila je slaba. Oni niti su smjeli sticati dobra, niti biti produktivni u zemljoradnji ili obrtu, jer sav taj svijet bio je djelo tmine i vruga. Čitavo njihovo svjetozrenje bilo je izvanredno tmurno i čitavi ljudski život smatrali su strašnom tragedijom, pa su i vjerovali, da cijeli svijet mora svršiti u jednoj užasnoj katastrofi. Jer čitavi svijet nosi na ramenu Atlas ili Homofor, koji će nakon par stoljeća baciti zemlju sa ramena u bezdan, i ona će se upaliti i sva će materija, djelo vruga 1468 godina gorjeti, dok sasvim ne izgori i u prah i pepeo se pretvori.

Mani sam žalosno je svršio. Kako je bio darovit, brzo je razumio, da će trajne uspjehe sa svojom religijom postići samo onda, ako dođe u trajni odnošaj sa državom. Zato je vazda radio da Perzijske vladare, koji su vladali Mezopotamijom, pridobije za sebe, ali tim je izazvao strašnu surevnjivost perzijskih mazdaističkih svećenika, koji ga silno zamrziše. Kada je počeo raditi oko novoga perzijskoga kralja Bahrama, nahuškaše gornji svećenici toga kralja protiv Manija, on bi 277. poslije Krista ubijen, sa njega koža oderana, slamom ispunjena i njegova mješina na dverima grada Gunde-Šapura obješena. Protiv vjernika Manihejaca bi poveden strašan progon i pokolj.

Ipak se je Manijeva religija izvanredno raširila; bila je za sve oficijelne religije susjednih država vrlo opasna. Proširila se po čitavoj sjevernoj Africi uz Sredozemno more sve do Španjolske, te treba spomenuti, da je i glasoviti crkveni otac sv. Augustin, prije nego se je obratio, bio 9 godina Manihejac. Osobito se je Manihejstvo daleko proširilo u Aziju. U najnovije doba nađeni su spomenici na turskom i kineskom jeziku, koji su očigledno manihejskoga porijekla i svjedoče da je Manijeva nauka prodrila duboko u Aziju, čak u Kinu i pustaru Gobi te ondje se održala sve do 13. stoljeća po Isusu. Kao sinkretička religija, religija nastala stapanjem raznih religioznih sistema, ona se je tim lakše rasplinjala u dotične religije iz kojih je nastala. Na istoku pretopila se je u budizam, a na zapadu u kršćanstvo, i to na zapadu mnogo brže, iza 8. vijeka naše ere nestaje manihejstvu traga u maloj Aziji, Africi i Europi.

Ovo manihejstvo, kako smo ga ovdje kratko ocrnali, postalo je izvanredno važno za razvitak bogumilstva. U suvremenoj znanosti zove se dapače bogumilstvo u raznim svojim oblicima na Balkanu i srodne mu sekte u sjevernoj Italiji i južnoj Francuskoj: novomanihejske sekte.

Ali ne samo za bogumilstvo, nego je manihejstvo postalo uopće izvanredno važno za razvitak svijju kršćansko-heretičkih sekti na cijelom svijetu. Malo ćemo naći heretičkih sekti unutar kršćanstva između 2.-14. vijeka koje nisu više ili manje pod uplivom manihejstva, nisu više ili manje preuzele od njegove nauke i dogmatike.

Obzirom na to interesantno je ustanoviti da manihejstvo nije nikada neposredno utjecalo na razvitak bogumilstva, jer se nikada nije raširilo po Balkanu, pošto je već bilo potpuno zamrlo u Bizantskoj državi, kad se je na granici između bizantskoga i bugarskoga carstva počelo stvarati bogumilstvo.

Paradoksalno je dakle da je bogumilstvo primilo manihejski utjecaj preko dvaju sekta, Paulikijana i Massalijana ili Euhita, kod kojih je manihejski utjecaj dosta slabo vidljiv, i da onda jasno razabiremo, kako su čiste manihejske značajke kod bogumilstva automatski pojačale, na taj način, da je suvremena znanost bogumilstvo morala označiti novomanihejskom sektom. Ovim problemom religiozne povijesti morati ćemo se posebno pozabaviti jer ima za nas Slavene posebno značenje.

O postanku tih Pavlikijana vrlo malo znamo. Sigurno je samo toliko da potječu iz Armenije. Armenska je forma imena Paulikean, ali ne znamo od kojeg Pavla povlače svoje ime, da li od sv. Pavla Apostola, sv. Pavla Samosatskoga ili od braće Pavla i Ivana, sinova Kalinika Manihejca. Najvjerojatnije je da povlače svoje ime od sv. Pavla Apostola, jer su odbacivali svetog Petra Apostola, poglavito jer od njega potječe crkvena hijerarhija, koju su odlučno pobijali i osobito štovali sv. Pavla i njegove spise kao demokratske i kršćanske.

Arapski pisac Masudi spominje Pavlikijane i tvrdi da oni stoje u sredini između kršćanstva i mazdaizma.

Neki suvremeni pisci, a među njima prof. Ivanov karakteriziraju Pavlikijane kao prijelaz od manihejstva na kršćanstvo. No oni sami poricali su svaku vezu s manihejstvom. Doista su živjeli više kao obični kršćani, jeli meso, pili vino, ženili se i bili vrlo ratoborni te su sudjelovali u svima bugarskim ustancima protiv bizantske vlasti.

Njihov dualizam bio je znatno ublažen. Vjerovali su u jednoga Boga, gospodara nebeskoga carstva i drugoga boga, gospodara zemaljskoga svijeta, te time i ljudskoga tijela. Vjerovali su u sveto Trojstvo, ali sa dodatkom da su Sin i Duh Sveti samo emanacije Boga Oca. Rođenje Isusovo od djeve Marije bilo je samo prividno, prava majka bila je Isusu nebeski Jeruzalem.

Paulikijani su tvrdili da su oni prava apostolska i katolička crkva i stajali u oštroj opreci, koliko protiv katoličkoj, toliko i protiv pravoslavnoj crkvi. Odbacivali su napose svaku crkvenu hijerarhiju, odbacivali su crkveni sjaj i bogoslužje, napose kipove i slike, odbacivali su štovanje sv. križa i sakramente, odbacivali su Stari Zavjet i preferirali samo Novi Zavjet, u koji su ubrajali i mnoge apokrifne.

Ovi dakle Pavlikijani postali su glavni posrednici prednjoazijskih heretičkih ideja za Balkan, jer je utvrđeno da su u sedmom vijeku brojni Pavlikijani iz Armenije preseljeni od bizantinske državne vlasti u Traciju, a osobito u Plovdivsku oblast, koja je kasnije potpala pod Bugarsku državu, tako da su se ti Pavlikijani brojno raširili po čitavoj Bugarskoj, gdje su se pod tim imenom održali do danas, ali na čudo postali izraziti katolici.

Drugi posrednici srednjoazijskih heretičkih ideja na Balkan bili su takozvani Massalijani, Euhite ili Fundite. O toj sekta znamo još manje nego o Pavlikijanima.

Dogmatski historici ih nazivaju kršćanskim dervišima, koji su svoje ime dobili zato što su monaške običaje vezali sa nekom entuzističkom praksom. Njihov pogled na ljudsku narav bio je također duboko pesimističan. Bili su dualisti i naučavali da su kod stvaranja čovjeka sudjelovali duh sveti i sotona, i da je udio sotone bio toliki da niti sv. krst niti sakramenti ne mogu očistiti ljudsko tijelo od grijeha, da bude dostojan hram duha svetoga, nego su tvrdili da to mogu postići samo neprestane molitve. Zato su neprestano molili, zapuštajući sve ostale brige i nastojanja u ljudskom životu, gledali da se molitvom očiste od utjecaja sotone. Dapače i njihovo ime dolazi od moljena. Massalijani u armenskom jeziku "Euhite" (od grčkoga euhomai) znače "molioci". Imetak bi razdavali, pak živjeli ili u neke vrste samostanima, ili se

potucali svakuda, živeći bez ikakva rada ili brige za egzistenciju od molitve i prosjačenja. Zato su se zvali fundite = torbaši, jer grčki funda znači torba. Primali su svakoga, i odbjele žene od muževa i pobjegle sluge i sluškinje, robove i robinje, koje bi sakrivali od njihovih gospodara. Živjeli su pomiješano muško i žensko, tako su i spavali, i tvrdi se da su bili potpuni komunisti, i to ne samo u pogledu svoje skromne imastine, nego i u seksualnom pogledu.

Neki crkveni oci predbacuju im dapače mističke orgije vrlo razbludnoga i opscenoga značaja. Teško je pouzdano kontrolirati, koliko je na tome istine, pošto kršćanski apologeti nisu uvijek bili sasvim nepristrani u prosuđivanju heretika, koje su pobijali.

Čini se da je ipak bilo na tome nešto istine, jer u armenskom jeziku mzlne-massilijanac znači prljav i sramotan. Moglo bi vrlo lako biti da su se kod Massalijana sačuvali ostanci tzv. Barbelo-gnostičkog kulta sperme, koji je kult bio u vezi sa orgijama vrlo opscene i prljave prirode.

Sad, kako bilo, i ovi Massalijani ili Euhite, kako je historički ustanovljeno bili su po Bizantincima preseljeni u Trakiju i odavle se rasprostranili po bugarskim zemljama, te su i oni doprinijeli nešto kod postajanja bogumilske sekte. Dokazuje nam to i njihovo ime jer su neke vrste bogumila u Bugarskoj nosile ime torbeši, što odgovara grčkom Fundite. Valjda su vazda nosili torbu uza se, kao što to čine još i danas prosjaci i prosjački redovi.

Ovim sam Vam prikazao priličnom točnošću dogmatsko-povijesne temelje za razvitak bogumilstva.

Mi smo ustanovili da je bizantijska državna vlast iz svojih krajnih azijskih provincija neke sektare, uglavnom dualističke prirode, preselila u predjele blizu bugarske granice, odakle su se oni od 7.-9. vijeka po Kristu raširili po čitavoj Bugarskoj.

U Bugarskoj je sada oko godine 950. ustao jedan pop slavenske narodnosti, imenom pop Jevremija, te pristupio sinkretiziranju tih raznih dualističkih, više-manje manihejstvu sličnih naučavanja u jednu jedinstvenu vjersku dogmatiku i u tu vjeru uzeo je nešto od slavenskih pretkršćanskih predodžbi, među koje spada i dualizam, uzeo ime Bogumil i počeo svoju vjeru javno propovijedati.

Pop Bogumil je bezuvjetno historička ličnost, koju stari izvori višestruko spominju, i zasnajedaju. Poblize nam je o njemu vrlo malo poznato. Ja sam očekivao da ću u najnovijem bugarskom djelu prof. Ivanova naći opširnijega materijala o tome popu Jeremiji, začetniku bogumilstva, Bugarinu, ali sam se, nažalost, u tome očekivanju razočarao.

Mi smo ostali još uvijek na onome, što nam o njemu priča prezbiter Kozma.

Činjenica jest da se ta nova vjera brzo raširila po Bugarskoj, Traciji i Makedoniji, zahvatila čak i Malu Aziju, zatim preko Srbije i Albanije i u Bosnu, gdje se osobito ukorijenila, dapače postala vjerom većine pučanstva i neke vrste državnom religijom.

Istaknuti nam je osobito, da se u Srbiji bogumilstvo nije moglo održati ni raširiti. Tamo je od konce 12. vijeka počela naglo rasti moć dinastije Nemanjića, koji su svi pošli stopama sv. Save, koji je stajao na stanovištu pravoslavno vjerskoga ekskluzivizma. U Srbiji Bogomili su bili naime nemilosrdno proganjani i najtežim kaznama kažnjavani. Tako je osim spaljivanja obljubljen kazna bila da im se iščupa jezik. Ali činjenica, da je još Dušan Silni imao s njima posla, i da 150 godina dosljedne politike Nemanjića nije dostajalo da ih u Srbiji posve zatre, pokazuje najbjelodanije kako je ova sekta bila žilava, jaka i duboko ukorijenjena kod svih Slavena na Balkanu.

Svakako moramo uzeti, da je Srpska država Nemanjića sa svojom dosljednom protubogumilskom politikom bila barijera, koja je balkansko slavensko bogumilstvo razdijelila na dvije polovice, na jugoistočno ili bugarsko bogumilstvo, i na sjeverozapadno

bosansko bogumilstvo, ili bosansku crkvu, koja nas naravski interesira u prvom redu, tako da ćemo se nadalje s njime pod bosanskim vidom baviti.

Preostalo bi nam sada da Vam danas još u glavnim crtama prikažem vjersko dogmatsko naučavanje samih Bogumila. To je vrlo važno, jer bez točnoga poznavanja vjersko dogmatskoga sadržaja Bogomila, nećemo nikada moći pouzdano prosuditi njegovo političko i socijalno djelovanje. Jer milostive gospođe i gospodo, ja sam u svome predavanju, koje sam ima čast održati na ovome mjestu 16. prosinca 1926. godine istaknuo svoje uvjerenje, da je religija najutjecajniji faktor u životu naroda. O kvaliteti i sudbini religije ovisi sudbina čitavih naroda. Kvaliteta pak religije, sadržana je u prvome redu u njezinom dogmatskom dijelu. Mi ćemo baš na bogumilstvu vidjeti jedan školski primjer, kako jedna religija može katastrofalno djelovati na sudbinu jednoga naroda.

Prema tome ću si ja dati truda da Vam dogmatski dio bogumilstva prikažem na način koji će Vam olakšati da si sami budete mogli stvoriti sud o političkim i socijalnim kvalitetama kao i o posljedicama bogumilstva.

Glavna značajka bogomilske dogmatike je njihov dualizam, naime vjera u dva počela. Ovaj dualizam smo pratili od Zoroastrovog Mazdaizma, preko Gnosticizma, manihejstva sve do Pavlikijanstva i Massilijanstva koji su ga donijeli na Balkan.

Bog princip je dobra i svjetla, sa epitetom blagi, a Satanael, sa epitetom lukavi, nečastivi, princip je zla i tmine. Bogomilski se dualizam karakterizira time, što je Bog gospodar samo duševnog svijeta; on je stvorio samo ljudsku dušu, dočim je čitavi vidljivi svijet, ukoliko postoji iz materije, tvari, (grčki hyle), dakle i ljudsko tijelo, stvorio Satanael, bog zla i tmine.

Satanael je Božji sin i stariji brat Isusov, te je pravi Bog kao i Isus. Zato Satanael nije pali anđeo, kao kod katolika i pravoslavniha, već Satana-el. Ja podvlačim važnost na ovaj dodatak - el, to je hebrejski el, babilonski ilu i znači Bog. Spomenite se na Isusov poznati usklik na križu: **Eli, Eli, lama sabahtami! - Bože, Bože, zašto si me ostavio!** Tim dodatkom el ima se kazati da je Satanael Bog, a ne niže biće, kao npr. pali anđeli.

Čovjek je postao na taj način, da je Satana-el stvorio njegovo tijelo. Ali jer nije bio gospodar nad duševnim svijetom, Satanael mu nije mogao dati dušu, i prema tome nije čovjeka mogao oživjeti. Satanael je dakle molio Boga, da čovjeku udahne dušu, što je Bog u svome neizmjernom milosrđu i dobroti učinio i udahnuo mu dušu kao svoju tvorevinu. Ali po svome tijelu čovjek je vazda u vlasti Satanaela, principa zla i tmine.

Bogomili su odbacivali kršćansku nauku o postajanju čovjeka, jer su odbacivali gotovo čitavi Stari Zavjet, učeći da su i knjige Mojsijeve i proročke djelo vražje, pošto je Mojsiju na Sinaju dao zakon sam Satanael, koji mu je i pomogao praviti čudesa. Time se je bogumilstvo dosljedno izjavilo protiv materijalističkom svjetozrenju, koje je sadržano u Starom Zavjetu.

Ali u ovoj najvažnijoj točki nastalo je doskora cijepanje u bogumilstvu. Nisu svi učili da je Satanael sin Božji, i stariji brat Isusov, to je bila nauka samo jednog dijela Bogomila, a napose bosanskih Bogomila, koje nas najviše interesira. Drugi, a osobito Dragovička crkva (eclesia de Dragumetia, de Dragovitia), učila je da je Satanael bio prapočelo, neovisno od Boga, koje je odvajkada postojalo. Jer time što se je učilo da je Satanael sin Božji kao i Isus, i da je dolazak Isusov na svijet imao za svrhu da otkupi svijet, naime da ga izbavi iz prevlasti Satanaela, i da slomi vlast njegovu, što je Isus izvršio na način da mu je oduzeo dodatak el, da ga je učinio Sotonom, vragom, jedinim bićem koje nema više značajke Boga, apsolutnoga bića. Time je uglavnom bio ukinut apsolutni dualizam Dragovičke crkve i uveden jedan relativni dualizam, koji je tokom vremena toliko oslabio, da su se Bogomili s vremenom mogli pretopiti djelomično i u katolicizam i pravoslavlje, kako se je kasnije i dogodilo.

Nauka bogomilska o Isusu, bila je gnostičko-doketistička. Isusa po njihovoj nauci nije začela i rodila Bogorodica Marija jer on kao Bog apsolutno nije mogao imati materijalno tijelo, djelo vražje. Nego Bog Otac ispustio je riječ, logos, koja se je riječ spustila na svijet, unišla sv. Mariji na uho, i iz uha opet izašla: sv. Marija je u špilji našla Isusa u pelenama. Ali tijelo Isusovo nije bilo pravo tijelo ljudsko, jer da je to nastupilo, Isus bi bio u vlasti Satanaela, kao i čovjek i ne bi mogao provesti djelo spasa. Zato je tijelo Isusovo, kao i njegov cijeli život i muka, bilo sasvim prividno i bez materijalne realnosti.

Dosljedno tome shvaćanju odbacivali su Bogomili sve sakramente: krst, pričest, zadnju pomast; jer voda, kruh, vino, ulje, to je sve materija, dakle djelo Satanaelovo, i ne može doprinijeti da posveti i očisti čovjeka.

Dosljedno tome Bogomili su odbacivali i sjajne hramove, crkve, jer i oni su djelo vražje, pošto se sastoje od materije. Za sjajni hram Jeruzalemski su učili da je stan Satanaelov, koji se je, kad su Rimljani srušili taj hram, preselio u Aja Sofiju u Carigradu.

Odbacivali su sjajne odjeće, ikone i kipove i sav sjaj u crkvama, jer je sve to djelo nečastivoga; odbacivali su križ i nazivali ga drvom sramote, i rugali se oficijelnim kršćanima što ga štiju. Govorili su: ako netko s drvetom ubije ocu sina, može li otac voljeti drvo, kojim mu je sin ubijen?

Sebe i svoju crkvu držali su Bogomili za pravu crkvu Isusovu ili crkvu apostolsku. Naspram dvjema oficijelnim crkvama, katoličkoj i pravoslavnoj, stajali su u najoštrijoj opreci - katolike i pravoslavne nazivali su, da su: "jakože pse i svinje". S njima nisu smjeli ni općiti, svako općenje bio je težak grijeh. Ako bi katolika ili pravoslavnoga primali u svoju bogomilsku crkvu, tada je morao proći najprije jednu periodu čišćenja. Tek kada je tu periodu prošao, očistio se od opačina oficijelnih kršćanskih crkava, dao dokaza o svom iskrenom bogumilskom uvjerenju, tada je konačno mogao biti primljen u bogomilsku općinu. Primanje se je obavljalo krštenjem, ali ne vodom, kao kod oficijelnih kršćanskih crkava. Krštenje se je sastojalo polaganjem sv. pisma na glavu, i to evanđelja po sv. Ivanu, pak se zvalo "Baptizma libri". Osim toga slijedilo je tzv. "rukopolaganje" "impositio manuum".

Tim knjižnim krstom postao je dotičnik članom bogomilske crkve i zajednice, ali tek običnim vjernikom, slušaocem. Bogomili su se dijelili, kao nekad Maniheji, na dvije vrste: na obične vjernike, slušaoce i na savršene, koji su se zvali svršitelji, dobri ljudi, dobri kršćani, ili dobri Bošnjani (kod zapadnih Bogomila, tzv. Katara u Francuskoj: bonshommes ili bonscrestias).

Ovi svršitelji, dobri ljudi, dobri krstjani ili Bošnjani, oni su bili prava crkva bogomilska i iz njih su se izabirali bogomilski svećenici.

Oni su se morali držati najstrože bogomilskih propisa, koji sadržajno nisu bili ništa drugo nego tzv. tria signacula maniheja, koje smo već spominjali. To je bio tzv. signaculum oris; naime da nije svršitelj smio nikada izreći laž, niti riječima koga prevariti ili se zakleti; zatim da nije smio jesti mesa niti ičesa što postoji od krvi žive životinje, dakle niti jaja ni sira. Jedinu iznimku su činile ribe, jer one se ne množe privilegom. Oni su živjeli samo od kruha, zeleni i voća. Zato je običaj sušenja voća, osobito bosanske suhe šljive, ostatak bogomilske kulture, jer preko zime su se Bogomili hranili kruhom i suhim voćem. Lomljenje kruha bio je dapače posebni ritualni akt kod bogomilskoga bogoslužja, kao lomljenje hostije kod katolika. Zatim je za savršene vrijedio tzv. signaculum manus, da nisu smjeli ubiti niti čovjeka ni uopće živoga stvora osim zmije. Uopće bilo je kod Bogomila zabranjeno voditi rat i praviti ratne naprave. Konačno signaculum sinus, savršeni se je morao potpuno odreći općenja sa ženom i svakog spolnoga života. Bogomili su principijelno bili protiv ženidbe i smatrali za zaslužno da muž i žena žive kao brat i sestra. To je sve pak imalo svoj osnov u temeljnom

naziranju Bogomila, da je ljudsko tijelo djelo principa zla i nešto zlo, kobno po čovjeka. A ovo zlo se ponavlja i umnožava prilegom i ženidbom.

Ovi savršeni, tzv. "svršitelji" su vodili vrlo težak život, život teži od većine danas poznatih redova. Oni su bili primani posebnim svečanim činom, koji se je zvao utješenje, consolamentum, teleiosis.

Pošto je život tih savršenih bio toliko težak, to su mnogi, da si prištede tu trpnju, dali se podići u red svršitelja tek pred starost ili pred smrt.

Ako bi savršeni prekršio stroge propise, jeo meso, ubio životinju, općio sa ženom, tada bi izgubio svoju savršenost, prestao biti svršitelj, dobri krstjanin ili Bošnjani, i nakon pokore morao bi dobiti ponovno utješenje.

Naspram ovom strogom životu, ugled je "svršitelje" u bogomilskoj općini bio vrlo velik. Oni su bili prava crkva bogomilska, oni su bili pravi nasljednici Krista i njegovi apostoli.

Iz njihovih redova izabirali su se bogomilski svećenici. Ali i bez obzira na izbor za svećenika, svaki savršeni je bio ovlašten da vrši sve bogomilske vjerske čine. Smatralo se da imaju Riječ Božju, i da od njih bježi nečastivi kano strelica sa luka. Oni su bili trajni ideal ostalih običnih vjernika bogomilskih.

Kad bi obični Bogomil sreo svršitelja, kleknuo bi pred njim i rekao: "oče blagoslovite", običaj koji se još i danas održao u Bosni, pred svećenicima katoličkim i pravoslavnim.

Iz redova ovih savršenih izabirali su se i bogomilski svećenici. Naravski, kako Bogomili nisu uopće priznavali sakramente, tako nisu imali ni posebnog sakramenta sv. reda. Svećenike je izabirao narod kod službe iz redova savršenih.

Bogomilska hijerarhija se sastojala iz Djeda (Dida), koji je bio glava crkve, zatim iz gostiju i staraca. Gost i starac zvali su se i strojnici, a svaki did, koji je bio kao patrijarh i glava crkve, imao je oko sebe 12 strojnika, što je spominjalo na 12 apostola, i na Manihejevih 12 pomoćnika.

Svoje bogoslužje, pošto nisu imali svečanih hramova, držali su gdje god: u prirodi, na vrh brijega, a po zimi i nevremenu u kućama. Za bogoslužje trebali su klupu ili stol prostr ubrusom od bijeloga platna i ništa više. Bogoslužje se je sastojalo od molitve, čitanja sv. pisma, propovijedi, primanja u red vjernika i izabiranja svećenika.

Kod bogoslužja obavljala se je i ispovijed. Ispovijed se nije obavljala tajno, nego javno pred čitavom općinom, izgovaranjem stanovite ispovjedne formule.

Glavna molitva bila je Bogomilima "Oče naš", ali koji nije bio sasvim identičan sa našim Očenašem. Bogomili npr. nisu mogli moliti "kruh naš svagdašnji", jer i kruh, kao tvar, bio je djelo vražje. Zato su molili za "kruh naš nadzemaljski", "panem nostrum supersubstantialem".

Bogomili nisu poznavali lakih grijeha, nego samo teških. Prema tome, njihova nauka nije ni poznavala čistilišta na drugom svijetu, nego samo nebo i pakao, more od rastaljenog sumpora.

Svaki koji nije bio Bogomil, bio je naravski osuđen na vječnu propast, osobito katolici i pravoslavni. Ali se nisu svi Bogomili slagali u učenju, koja sudbina čeka i Bogomila iza smrti. Apsolutni dualisti učili su, da se ni jedna bogomilska duša ne može izgubiti, jer pojedinac nije kriv, da je Satanael stvorio njegovo tijelo grješnim. Slagali su se više manje u tome da oni koji nisu tako čisti da bi mogli doći u nebo, moraju još biti zatvoreni u drugo grješno tijelo, da se muče u zatvoru grješne puti, dok konačno požive životom jednoga svršitelja, tako da mogu doći u nebo. Bogomili su dakle vjerovali u seobu duša, u metempsihozu, nauku indijskog porijekla.

Naravski, da je kraj temeljnoga shvaćanja Bogomila bila isključena vjera u uskrsnuće tijela. Tijelo, kao djelo vražje, nije moglo uskrsnuti; ono je naprotiv bilo osuđeno na konačnu i potpunu propast.

To je uglavnom bilo vjerovanje i organizacija naših Bogomila. Njihova vjera im je propisivala način života.

Glavna značajka im je bila prezir svijeta, ljudskoga života i ljudskoga tijela. Kako već rekosmo, nisu se smjeli družiti s katolicima i pravoslavcima, jer oni su po nauci Bogomila bili *svjetski* ljudi, koji su služili svijetu, dakle vragu. Već općenje s njima bio je grijeh, koji se redovito navodio i ispovijedao u javnoj ispovjednoj formuli.

Odjeveni su bili jednostavno, obično u crno, savršeni su nosili i kukuljicu na glavi, kao fratri. Uslijed njihovih hranidbenih propisa bili su i vrlo mršavi. Piše u jednom protubogomilskom djelu: "Ako vidiš čovjeka mršava, u crno odjevena, koji mrmlja molitve, onda znaj da je Bogomil". Ideal je bio biti "asarkos kai asoma" - mršavost, tj. biti bez mesa i kostiju. Ova mršavost Bogomila postala je poslovična. U francuskom jeziku znači "bougre", slab čovjek, armer Wicht njemački, a to dolazi od Boulgre - bugarski Bogomil, jer južnofrancusko patarenstvo došlo je iz Bugarske.

Zabranjeno je bilo stjecanje bogatstva, a napose je bila zabranjena trgovina, da čovjek ne zapadne u "laž, prevaru i krivotstvo". usprkos toga bili su Bogomili izvanredno marljivi kao težaci i rukotvorci. Ali od svoje zarade davali su znatan dio u svrhu svoje vjerske općine. Tako među njima nije bilo bogatih ljudi. Smatrali su nadalje, da nije zaslužno davati milostinju siromasima. Prema tome nije kod njih bilo prosjačenja. Bila je jednaka sramota milostinju davati kao i primati.

Izvore svoje nauke Bogomili su nalazili isključivo u sv. Pismu, kod koga su - kako smo već ustanovili - odbacivali stari zavjet. Od staroga zavjeta priznavali su samo psalme. Ali su prihvaćali mnoga apokrifna sv. pisma, koji su svojim mističnim sadržajem ugađali duhu sekte. Odbacivali su i crkvenu predaju, te su svoju nauku oslanjali samo na sv. Pismo. Ali tu su se služili često vrlo slobodnim, dapače alegoričnim tumačenjem. Razumjeti će se da je kraj toga stanja svaka unutarinja dogmatična jedinstvenost bila kod Bogomila potpuno isključena. Svako si je slobodno mogao tumačiti sv. Pismo kako je htio, pak se mogao još služiti i alegoričnom metodom. Posljedica je naravski bila potpuno dogmatsko razilaženje pojedinih dijelova bogomilstva u raznim krajevima i njihovo konačno pretapanje u oficijelnim kršćanskim crkvama.

Ali povoljna strana toga sveopćega čitanja sv. pisma je bila, da je svatko iz vjerskih razloga morao naučiti čitati, da može čitati sv. Pismo. Prema tome svjedoči prof. Prohaska, da su naši Bogomili bili u jednom razmjeru pismeni i načitanani, u jednom postotku koji je daleko nadilazio tadašnji evropski nivo pismenosti i načitanosti u XII.-XV. vijeku.

Iz ovoga potpunoga manjka dogmatske jedinstvenosti, koju konstatira i bugarski stručnjak prof. Ivanov, razvila se je kasnije sudbina sljedbe. Glavno i najvažnije znamenovanje bogomilstva jest da je to bila prva reformacija u Europi. Danas se istom polako otkriva kako od bogomilstva koje se je bilo proširilo i po sjevernoj Italiji i po južnoj Francuskoj, idu idejne niti do svih reformatorskih pokreta po cijeloj Europi. Ipak ovom prvom pokretu reformacije nije bio suđen nikakav uspjeh. naprotiv, on se je potpuno slomio i rasuo.

Pretjerani spiritualizam doveo je Bogomile u konflikt sa državnom vlasti i posljedica je bila, da je bosanski kralj Stjepan Tomaš ostavio bogomilstvo i prešao na katolicizam. Od onda su počeli teški progoni Bogomila po Bosni, gdje su tako reći bili državna religija, ali im se povremena državna vlast izmakla iz ruke. Pod pritiskom mađarskog političkoga upliva, a Mađari su vodili na Bosnu ponovno krstaške vojne, a osobito god. 1198. i 1234., započe izrazito katolička reakcija. Protiv Bogomila bi upotrebljeno drakonsko sredstvo konfiskacije imetka. Bogomili ili moradoše preći na katolicizam ili izgubiti svoje očevine i iseliti se. Iseljenici odoše u Hum, današnju Hercegovinu, u vladavinu hercega Stjepana Kosaće.

To potpuno rastrova Bosnu. Turci koji su u polovici 15. vijeka došli do granice Bosne, ne bi bili oni spretni i bezobzirni političari, kad to ne bi iskoristili. Istjieranim Bogomilima obećavahu povratak njihove očevine, a onim kriptobogomilima, koji su samo pod pritiskom sile primili izvanjski vid katolicizma, obećaše slobodu vjeroispovijesti.

Tako su Turci, kad su se digli na Bosnu, imali urođenih saveznika u zemlji i izvan nje. Sve to tumači ona česta izdajstva, koja su se zbivala prigodom pada Bosne. Vojvoda Radak, koji je izdao kraljevstvo Bobovac, bio je takav kriptobogomil.

Iza pada Bosne rastvori se bogomilstvo. Kako se je dogmatski već bilo znatno približilo vladajućem katolicizmu i pravoslavlju, pređe na istoku veliki dio na pravoslavlje, kao i u Bugarskoj, na sjeverozapadu na katolicizam, dočim jezgra i najotporniji dio pređe na islam. To su bili oni kojima je bilo stalo da dođu do svoje očevine. Turci su im doduše obećali povratak njihovih zemalja, ali to nije bilo moguće. Sultan je bio i kalif, vjerski poglavica, a po osmanlijskom državnom pravu sva osvojena zemlja postala je njegovim vlasništvom. Još danas zove se u Bosni sva zemlja izvan gradova erazi - emirije, emirova zemlja. Kalif pak nije mogao dijeliti zemlju nevjernicima, djaurima.

Velik dio Bogumila su učinili zadnji korak i prije nego pređe na katolicizam i pravoslavlje, pređe na islam. Pomogla im je ona unutarnja srodnost između manihejskih sekta i islama, koju smo već spomenuli. tako su naši Muslimani u Bosni, Sandžaku i Crnoj Gori u svojoj jezgri potomci bosanskih Bogomila.

Na teritoriju Dubrovačke države, a i u nekim krajevima Hercegovine, uzdržaše se Bogomili još dugo, na Stonu do XVII. stoljeća, kako ustanovljuje brošura dr. Bjelovučića, koja je izašla koncem 1926. godine, a u Bosni navodno do početka XIX. stoljeća. Ja sam bio lično u jednom takvom navodno bogomilskom selu pod Bitovnjom planinom, ali nisam mogao opaziti ništa što bi sjećalo na negdašnje Bogomile. To su bili sasvim obični Muslimani.

Tako je svršilo bogomilstvo, da se na istoku pretopilo u pravoslavlje, na sjeveru i zapadu u katolicizam, a jezgra, osobito zemljoposjednici, predoše na islam.

Dr. Ivo Pilar (10. veljače 1927. - Predavanje u Sociološkom društvu u Zagrebu)

Bogomilstvo kao socijalni i politički problem

(10. ožujka 1927.)

Historija ima čudnu tendenciju da se ponavlja. God. 1867. objedinio je u Zadru dr. Božidar Petranović knjigu pod naslovom: "Bogomili, crkva bosanska i krstjani". Djelo je bilo nagrađeno s 50 zlatnih dukata po srpskom učenom društvu u Beogradu, a imalo je tendenciju da dokaže da je crkva bosanska ili bogomilska bila prava crkva pravoslavna, ali koja je heretički malo zabludila, pak se onda vratila u krilo sv. matere crkve srpsko-pravoslavne.

Protiv toga ustao je hrvatski historičar dr. Franjo Rački svojim čuvenim djelom: "Bogomili i Patareni", objelodanjenom dvije godine kasnije u br. 7, 8 i 10 Rada jugoslavenske Akademije, u kome je, i ne upuštajući se u direktnu polemiku, tvrdnju dr. Petranovića opovrgao.

Ova borba misli učinila je bogomilstvo prije 60 godina aktualnim. Sada se ova ista pripovijest iza nekoliko decenija ponavlja.

Godine 1924. objelodanio je prof. Vaso Glušac, direktor gimnazije u Tuzli u Srpskoj kr. akademiji studiju "srednjovjekovna bosanska crkva bila je pravoslavna". Ta studija je bila nagrađena iz zadužbine arhimandrita Nićifora Dučića, te ponavlja u cijelom tezu Božidara Petranovića, te kuša oboriti Račkijevo stanovište.

Protiv prof. Glušca ustao je oštro starina prof. Vjekoslav Klaić sa dva oveća članka u Hrvata, koji su isti tako kao nekad Račkijeva rasprava urodili čitavim nizom daljnjih članaka i učinili pitanje bogomilstva u naše dane ponovno aktualnim.

Ja doduše nisam stupio u arenu da polemiziram protiv prof. Glušca, zato toga nisam ni spominjao u prvom predavanju. Ali ako hoću iole da dublje prikažem stvar, nisam mogao ni to pitanje sasvim obići. Zato ću se time kratko pozabaviti tek u daljnjem toku ovoga predavanja. Ja sam nastupio svojim predavanjem samo zato, jer držim, da je pitanje vrlo aktualno, te cijenim da sam se toliko bavio tim pitanjem, da mogu i ja nešto o njemu da kažem. A sada, da pređemo na samu stvar.

Svojim predavanjem što sam ga održao na 10. veljače o.g. sa ovoga mjesta imao sam čast prikazati Vam bogomilstvo na Balkanu kao religiozni problem.

Mogli ste iz moga predavanja razabrati frapantnu činjenicu, da glavna i osnovna dogmatska ideja tog religioznog pokreta, njegov dualizam, vuče lozu izravno od velikoga religioznoga pokreta iranskoga, koji je usko vezan sa ličnošću Zaratustre ili Zoroastra, velikoga perzijskoga proroka i reformatora.

Vidjeli ste nadalje, da ovaj dualizam nije k nama došao u svome prvobitnom i čistom obliku, nego u onom, kako ga je preoblikovao Mani ili manihej, perzijsko-mezopotamijski reformator, koji je taj dualizam razvodnio i začinio budističkim, gnostičkim i kaldejsko-babilonskim elementima. Time je vedri dualizam iranski dobio crtu duboko pesimističku, dobio je nove fantastične, kozmogonijske ideje gnostičke i kaldejsko-babilonske i od više vedre i aktivističke religije prirodnih sila i sunca postao apstraktnom i kontemplativnom religijom svjetla.

Ali i u ovom obliku nije izvorno k nama došao ovaj dualizam, nego opet dalje sinkretiziran i razvodnjen kršćanstvom u sekti paulikijanskoj, massalianskoj i euhitskoj. U paulikijanstvu armenskoga porijekla bila je sadržana napose jedna tendencija ogorčene opozicijske borbe protiv presizanju moćne državne crkve bizantijsko-grčke, koja je htjela silom da uništi narodnu crkvu armensku, svoga takmaca tamo u sjevernim dijelovima prednje Azije. I ova je crta antibizantinska bila tako jaka, da su ti Pavlikijani, presađeni na bugarsko tlo bili

najrevniji sudionici kod svih buna i podviga bugarskih protiv oficijelne crkve i politike grčko-bizantijske, i od same opozicije proti Bizantu na koncu postali katolici, kakovima nalazimo još danas negdašnje bugarske Pavlikijane. Iz ovih vrela pavlikijansko-euhitskih crpilo je bogomilstvo onu svoju glavnu značajku, značajku opozicije protiv dvaju glavnih velikih crkava, bizantijsko-pravoslavne i rimsko-katoličke. I Pavlikijani i Massalijani-Euhite su tvrdili da su oni prvobitna, čista i nepokvarena tj., prava crkva Kristova, i ne može se poreći da nisu vodili mnogo strožiji život nego članovi ovih dviju velikih oficijelnih crkava. Iz ove karakteristike, koju je u punoj mjeri preuzelo i bogomilstvo, dobiva ono i izraženu značajku jedne reformacije, jedne opozicije, borbe i pobijanja svjetovnosti i težnje za posjedom svjetskih dobara i vlasti, koji su se uvukli koliko u bizantsku toliko u rimsku crkvu onoga časa, kad su one postale državne crkve i uzele na sebe teret i odium koji donose političke funkcije i obziri svake državne crkve.

Ovdje nam je u prvom redu istaknuti, da je bogomilstvo jedna reformacija. Tu važnu značajku pridaje bogomilstvu sam neumrla Franjo Rački, koji u svojoj velikoj prije spomenutoj studiji, koja je još i danas Standard-Work o tome pitanju to izričito potvrđuje. U svesku 10 str. 260 on izričito govori o "Reformaciji popa Bogomila". Ovo svjedočanstvo jednoga odličnoga svećenika i stručnjaka u tim pitanjima za nas je vrlo važno, jer nam daje potpunu slobodu, da i mi o bogomilstvu govorimo kao o jednoj reformaciji.

Za nas je nadalje vrlo važno da ustanovimo da je bogomilstvo prva reformacija u Evropi i da nama Hrvatima i Bugarima pada u dio čast da smo smogli toliko idealizma i snage, te pokušali prvu reformaciju kršćanstva u Evropi, da smo pokušali ono isto, što su kasnije sa više uspjeha pokušali Englezi u Anglikanskoj crkvi.

Ali ne samo to. Ova prva reformacija je ne samo puki vremenski predtečaj velike poznije reformacije, koja je preobrazila Evropu, nego danas mi otkrivamo sve više niti koje se pleću od bosanskih i bugarskih Bogomila do Petra Chelčickoga Česke braće i Jana Husa, i od južnofrancuskih Katara i Albigenza, koji, kako je historički nedvojbeno dokazano, vuku svoje prve poticaje od bugarskih Bogomila, do britanskoga Johna Wycliffa.

Prema tome smijemo mirno kazati da je bogomilstvo ne samo prva reformacija u Evropi, nego i idejni preteča i inicijator svih preostalih reformacija u Evropi.

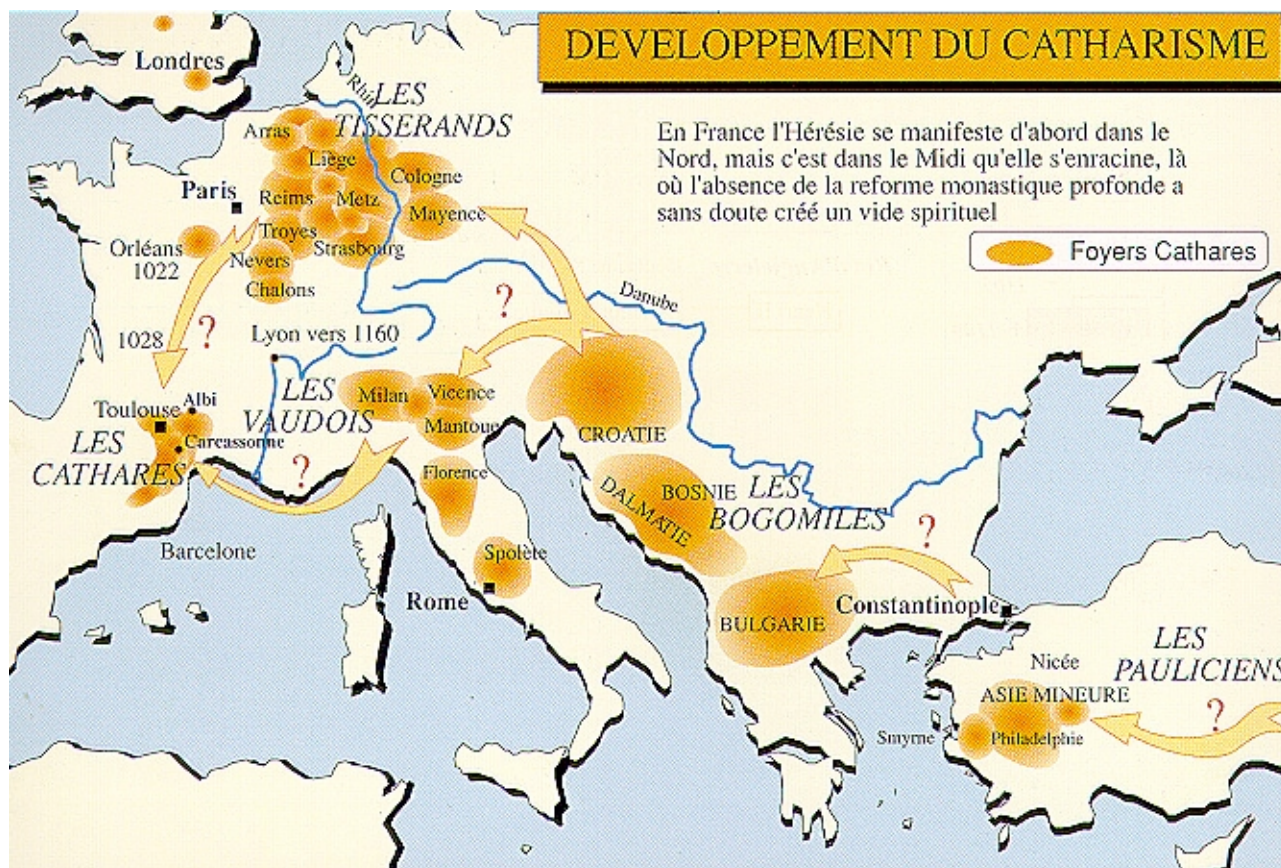
Nažalost nije kod nas još došlo u svijest široke naše javnosti, kako je tragične posljedice imalo za naš povijesni razvitak, da je ta prva reformacija doživjela potpuni slom, i to ne samo izvanjski slom, uslijed djelovanja izvanjskih neprijateljskih sila, nego i slom nutarnji, uslijed nutarnje idejne nedostatnosti, nemogućnosti i konflikta sa osnovnim zakonima života, uslijed one životomrzosti i principijelnoga neprijateljstva naspram životu i njegovim vječnim zakonima, koje je bogomilstvo preko manihejstva preuzelo od budizma.

Nije prešlo u svijest naših širokih slojeva, da su Srbi danas tako jaki na Balkanu samo zato, što nisu sudjelovali u strahovitom slomu bogomilstva, koji je uslijedio u 15. vijeku, nego su naprotiv vođeni sv. Svom, po građanskom imenu Rastkom Nemanjićem, izgradili rijetkom spretnošću svoju narodnu i državnu crkvu srpsko-pravoslavnu, kojoj zahvaljuju glavni dio svoga podignuća kano i činjenicu, da su nakon sloma bogomilstva mogli Bugarima i Hrvatima oteti znatne dijelove naroda i teritorija, prevedavši ih u srpsko-pravoslavnu crkvu, a time i u okvir srpstva. I s time imamo ogromno političko znamenovanje bogomilstva u svoj njegovoj veličini pred očima.

Da možemo taj zapleteni problem razumjeti, moramo si predočiti političku pozadinu bogomilstva.

U zadnjem predavanju sam već istakao, da je bogomilstvo nastalo u Bugarskoj. Tu su već kod postanka njegovoga igrali ulogu politički momenti. Bizantijska je vlast ne samo iz

religioznih nego i iz političkih razloga naseljavala Pavlikijanske sektaše uz bugarsku granicu. Prirodni je da ovi sektaši nisu bili skloni niti bizantijskoj državi niti crkvi, jer su sa dosta dobrih razloga u njima gledali uzročnike svoga prisilnoga preseljenja iz kultivirane za onda prednje Azije na granice nemirnih i ratobornih Bugara, gdje zveka mačeva nije nikada prestajala.

Ovo nasilje nisu prije spomenuti sektaši oprostili bizantijskoj državnoj i crkvenoj vlasti nego su joj to vratili na način, da su se priključili Bugarima i njihovoj borbi protiv Bizanta, koju su moralno, materijalno i fizički svojski podupirali. To je pak bilo tim važnije, što su doduše manje Euhite, ali tim više Pavlikijani bili vrlo ratoborni i dobri vojnici, te su tim uspješnije mogli podupirati Bugare.

Tako je glavna tendencija bogomilstva bila opozicija bizantijskoj državnoj i crkvenoj vlasti. Ova politička tendencija je sigurno potpomogla da se je bogomilstvo moglo tako raširiti na jugoistočnom Balkanu, jer je odgovarala glavnoj tendenciji bugarske narodne politike. Glavna crta te politike od njezinih početaka pak do propasti bizantijske države, bila je ogorčena borba protiv Bizanta. Prema tome je u Bugarskoj našlo sve otvorena vrata i prijazni prijem, što god je bilo neprijateljsko Bizantu.

Tako već u počecima bogomilskoga pokreta vidimo jake političke elemente, vidimo jasne političke tendencije, koliko crkveno-političke, toliko narodno i državno-političke tendencije.

Mi bismo iz temelja pogriješili kad ne bismo slične tendencije tražili i na sjevero-zapadnoj polovini Balkana, gdje se je bogomilstvo od 12. vijeka dalje ne samo rapidno širilo, nego povremeno postalo pače državnom religijom, što mu inače u toj mjeri nigdje u svijetu nije uspjelo.

Međutim ovdje stvar ne leži tako jasno i vidljivo kao u Bugarskoj, ali suvremena politička historija i tu je napredovala, da možemo stvar razjasniti.

Po mome mnijenju ovo je pitanje istini najbliže riješio prof. Milobar u svojoj studiji: "ban Kulin i njegovo doba", koja je izašla u Glasniku zemaljskog muzeja za Bosnu i Hercegovinu od god. 1903. gdje on istražuje političke razloge bogomilske hereze u Bosni.

Dr. Milobar ustanovljuje da je Bosna i Hercegovina, koja je u ono doba bila dio hrvatske države spadala pod nadbiskupiju splitsku. Iza toga dospjela je pod jurisdikciju barskoga nadbiskupa, da onda dospije pod jurisdikciju dubrovačkoga i konačno opet pod jurisdikciju splitskoga nadbiskupa, dok konačno nije pala pod jurisdikciju kaločkoga biskupa. No sve ove jurisdikcije bile su više nominalne, jer su latinski biskupi uslijed nepoznavanja slavenskoga jezika i manjkave organizacije bili u svojoj vlasti ograničeni na latinske gradove u Primorju, dočim je efektivnu crkvenu vlast u Bosni vršio ninski biskup, koji je bio glava narodne crkve i pobornik hrvatskoga narodnog jezika u crkvi.

Poznato je međutim kako je prvim splitskim saborom 928. godine, započet u hrvatskoj državi otvoreni boj protiv narodnog jezika, koji je doduše u kralju Tomislavu našao faktičkoga zaštitnika. Međutim, latinski je kler tu borbu žilavo nastavio, te je inače snažni vladar Petar Krešimir romanskoj navali i popustio te hrvatski jezik u crkvi zabranio.

Time se razvija u hrvatskoj u XI. vijeku borba za narodni jezik u crkvi, za hrvatsku državnu i narodnu crkvu.

Tu je postojala potpuna opreka između Primorja, gdje je romansko svećenstvo i romanski element imao znatan upliv, i unutrašnjosti gdje latini nisu imali nikakva utjecaja. Ovaj pak u unutrašnjosti, to je otprilike onaj teritorij koji odgovara današnjoj Bosni i Hercegovini.

Kad su se propašću narodne države, narodni jezik i tendencije za crkvenu neovisnost od Rima izgubile svoju političku potporu, povukli su se njezini reprezentanti, tj., narodni popovi glagoljaši u unutrašnjost zemlje, tj. u Bosnu i Hercegovinu i tu je ova tendencija otpora Rimu i njegovim latinskim tendencijama ostala latentna i živjela po principu ustrajnosti, dok nije našla izraz u bogomilstvu.

Bogomilstvo, dolazeći iz Bugarske preko Srbije, donijelo je sa sobom narodni jezik, samostalnu crkvu i opozicionalno i otporno stanovište prema Bizantu i Rimu, dakle sve što su tadašnje prilike, raspoloženje pučanstva u Bosni zahtijevali.

Ja držim da je ovaj slijed misli ispravan i da je ovo crkveno nezadovoljstvo skopčano sa lošom organizacijom i administracijom, sa manjkom domaćega i hrvatskom jeziku vještoga svećenstva i nepovoljnim općim crkvenim prilikama bio onaj podesni milieu, u kojem se je moglo ukorijeniti i razviti bogomilstvo u Bosni.

Kratko rečeno hrvatski pokret za narodni jezik i crkvu koji je izgubio bitku protiv latinskog klera, podupiranog od pape, Mletaka i Mađara, dapače od vlastitih hrvatskih narodnih vladara, prihvatio je bogomilstvo kao izraz svoga protesta i opozicije protiv Rima.

No, ja držim da ovaj čisto crkveno-politički moment ne iscrpljuje niz momenata koji su potpomogli bogomilstvu do velikog uspjeha u Bosni. Polazim sa stanovišta da takav omašan događaj, kao što je bila propast hrvatskoga kraljevstva koncem XI. vijeka, nije mogao proći bez da politički i socijalno uzgiba velike valove.

Tu držim da se ne smije pustiti s vida da su od konca X. stoljeća igrale veliku ulogu u hrvatskoj dvije stranke: narodna i klerikalna. Klaić u svojoj povijesti hrvatskoj izričito piše o dvije stranke u Hrvatskoj (str. 123). Međutim stranka klerikalno-katolička je imala drugačiji značaj u Primorju, a drugačiji u posavskoj Hrvatskoj. U Primorju, kamo računam i današnju Dalmaciju, bila je ova stranka romanofilska i stajala pod vodstvom romanskoga klera dalmatinskoga i primorskoga, dočim je u posavskoj Hrvatskoj bila mađarofilska i stajala u vezi s crkvenom mađarskom hijerarhijom. Ne smijemo zaboraviti da je zagrebačka biskupija osnovana 1093. godine po Mađarima.

Ogorčenu borbu ovih dvaju stranaka možemo jasno razabrati u hrvatskoj povijesti u XI. vijeku. Veliki kralj Petar Krešimir je, za volju svome naslovu: Rex Dalmatiae, toliko popustio utjecaju moćnog romanskog klera, da je ovome za volju u crkvi zabranio hrvatski narodni jezik. Ali ovo je podiglo narodnu stranku, te mi vidimo da iza njegove smrti ne dolazi na prijestol njegov sinovac i zakoniti nasljednik Stjepan, čije klerikalno raspoloženje se vidi po tome što je kasnije otišao u samostan, nego na prijestol dolazi župan Savić iz plemena Svačića. Klerikalna ga stranka ne htjede priznati i on nestade na zagonetan način iz države - zarobiše i odvedoše ga Normani, u ono doba papinski kletvenici. Interesantno je da se to zbilo istodobno s trećim splitskim crkvenim saborom. Izgleda da je Savić nastradao po jednoj spletki klerikalno-romanske stranke, koja ga je krišom zarobila i iz zemlje izvela.

Iza ovoga malo časnoga poraza narodne stranke dolazi na hrvatski prijestol Dmitar Zvonimir, papinski čovjek. Iz početka je vodio opreznu politiku i njegovo se doba zove sretnim za hrvatsku državu. Ali kad ovaj kralj htjede po papinskom nalogu voditi križarsku vojnu, ubiše ga na hrvatsko Kosovom polju kod Knina. Mi ćemo jedva promašiti ako ustvrdimo da su ubojstvo zadnjega svehrvatskog kralja izveli baš ogorčeni pristaše narodne stranke.

Smrt kralja Zvonimira bio je očevidan poraz klerikalne stranke i nakon neuspjelog pokušaja izvođenja Krešimirovog sinovca Stjepana iz samostana i posađivanja na prijestol, pojavljuje se kao zadnji pretendent na hrvatsko prijestolje ban Petar Svačić, iz istoga plemena kao i nesretni kralj Slavić, iz čega možemo zaključiti da je on bio pristaša narodne stranke.

Tu jasno vidimo ovu zamjenu izmjenu upliva ovih dvaju stranaka na hrvatsku državnu politiku, od kojih nijedna nije vlastitim silama mogla potpuno izlučiti drugu.

Tu su međutim odlučnu ulogu zaigrali ugarski kraljevi, koji su jedan veliki dio Hrvata, umorenih od bratoubilačke borbe, sjedinili u jednu mađarofilsku stranku, sklopili 1102. godine pacta conventa u Križevcima i tako prisajedinili kraljevinu Hrvatsku kraljevini Ugarskoj.

Međutim pristaše narodne stranke vođeni po Petru Svačiću pokušahu otpor, ali taj bi od Mađara i mađarofilskih klerikalnih Hrvata u Petrovom Gvozdu kod Petrinje slomljen, te Petar Svačić pade kao zadnji kralj hrvatske narodne krvi.

Ali mi bismo sasvim krivo prosuđivali stanje stvari, kad bismo pretpostavili, da je Hrvatska narodna stranka, koja je reprezentirala kroz više od stotinu godina otpor čitavoga jednog naroda jednostavno nestala.

Što se je dogodilo, što se je moglo dogoditi iza sloma narodne stranke na Petrovom Gvozdu? Slabiji i neznatniji članovi te stranke morali su se pokoriti klerikalno-mađarofilskoj stranci; a u Dalmaciji klerikalno-romanofilskoj stranci, a jači istaknutiji su pobjegli. Kamo su pobjegli? Po političkoj prirodi ondašnje Hrvatske samo u Bosnu. Bosna, kao gorovita i u cijelom teško pristupačna zemlja, bila je sigurna od mađarskih konjaničkih napada, a i primorski Romani ondje nisu imali pristupa ni utjecaja.

Tamo su dakle mogli naći zaštitu poraženi pristaše narodne stranke. Do toga pak zaključka moramo doći kad uvažimo činjenicu da je toga cijeloga narodnoga pokreta u Hrvatskoj nestalo. Mi mu u toj formi u daljnjem razvitku ne nalazimo traga, nego se najedared 50 ili 60 godina iza toga sloma u Bosni razbukta bogomilski pokret.

Zakon o nepropadljivosti energije postoji i u socijalnom i političkom životu. Po ovom zakonu hrvatski narodni pokret, koji je bio protumađarski, protukatolički i proturomanski, promijenio je samo svoju formu, on se je stopio sa vjersko-socijalnim pokretom hrvatskih popova glagoljaša, te je zadržao obostrane prvobitne značajke, jer je i bogomilstvo, kako smo već utvrdili, bilo izrazito protukatoličko, a bilo je i protumađarsko i proturomansko. Upravo

su Bogomili bili najžešća opozicija mađarskim aspiracijama na Bosnu, te se mađarski historičar Komlossy ogorčeno na njih tuži.

Zato ja zastupam stanovište da je bogomilstvo bio jedan, u svojoj srži, hrvatski pokret, koji je izrastao iz velikih dogodovština hrvatske povijesti, od X.-XII. vijeka, i da je baš zato imao najteže posljedice baš za Hrvate i njihov narodni razvitak. To podupire već istaknuto stanovište da bogomilstvo nije igralo nikada veće uloge kod Srba, jer su oni stavivši se sa sv. Savom na stanovište pravoslavlja i srpske narodne i državne crkve, odlučno otklanjali bogomilstvo, tako da se u državi Nemanjića, kolijevci današnjega srpstva, nije moglo ni uzdržati ni raširiti.

Protiv ovoga moga stanovišta govorila bi samo jedna činjenica. Bogomilstvo je, kako ćemo još dalje razabrati, bilo izrazitim nosiocem bosanskoga separatizma, njihova crkva se zvala "bosanska crkva", njihovi savršeni zvali su se "dobri Bošnjani", a ja ću se sam kasnije još opširnije baviti pitanjem kako je baš bogomilstvo upravo oblikovalo posebnu bosansku državu i time stavilo temelje bosanskoga separatizma, koji još i danas toliko živo osjećamo.

Međutim, ovo protuslovlje samo je prividno, i mi ćemo vidjeti, da je to prividno protuslovlje samo posljedica historijske logike.

Hrvatski katolici išli su sa Mađarima. Vidimo da su oni sudjelovali i kod bitke na Petrovoj gori, gdje su udruženi Mađari i hrvatski katolici potukli Petra Svačića, zadnjega kralja hrvatske krvi, koji je bio vođa tako zvane narodne stranke. To je već moralo ostaviti žalac u srcima hrvatskih emigranata u Bosni. Pogotovo se je stvar pogoršala, kad su Mađari svoja stečena prava na hrvatsku krunu upotrebljavali kao titulaš na posjede Bosne, a svoj utjecaj na Bosnu upotrebljavali da progone Bogomile, da ih silom katoliče i da vode križarske vojne protiv njih. Bosanska povijest poznaje više takvih križarskih vojni Mađara i Hrvata na Bogomile. Godine 1198. navali hrvatski herceg Andrija, brat Arpadovića kralja Emericha po nalogu pape Inocenta III. na Zahumlje, da ondje zatara Bogomile.

Godine 1234.-1239., dakle kroz pet godina vođaše hrvatski vojvoda Koloman opet po nalogu pape Grgura IX. vojnu na Bosnu i Zahumlje, da trijebi Bogomile.

Takovih je križarskih vojni bilo i više, samo ih kasnije nisu više vodili hrvatski hercezi, nego mađarski biskupi i vladari, zato ih nećemo spominjati. Hrvatstvo je po ovim križarskim vojnama postalo sinonim za katolicizam, hrvatski legitimizam je značio za Bogomile ratne pohode, najteže progone i otimanje njihove očevine. Jasno je dakle da Bogomili nisu mogli voljeti takvo hrvatstvo, pa je samo to ime postalo nesimpatično, tako da su ga odbacili i primili ime svoje pokrajine, koja ih je svojim gorama zaštićivala, svoje bosanske crkve i one bosanske države, koju su Bogomili izgradili kao zaštitu mađarsko-hrvatskom katoličkom s jedne, a bizantskom i srpsko-pravoslavnom nadiranjju u Bosnu s druge strane.

Ovdje bismo morali ustanoviti još jednu okolnost. Širenju Bogomila u Bosni pridonijelo je mnogo i činjenica da je baš u Bosni i Hercegovini ostalo još mnogo ostataka slavenskoga poganstva. U nekim krajevima, npr. u tzv. Zahumlju, koje se je dugo otimalo od kršćanstva te dapače zadržalo ime "Paganija". Ja neću ovdje na široko pretresati ovo pitanje, ali moram istaknuti da je pretkršćanska vjera slavenskoga naroda bila izrazito dualistička. Pošto je i bogomilstvo bilo dualističko, to je ova dogmatska srodnost izvanredno olakšavala prelaz ostataka pogana k bogomilstvu. To spominje za naše krajeve izričito Rački i Natko Nodilo u svome velikom djelu: "Vjera starih Srba i Hrvata", a za Bugarsku potvrđuje postojanje dualizma bugarski stručnjak za bogomilsko pitanje prof. Jurij Ivanov. Tako je nedvojbeno, da je tek bogomilstvo potpuno apsorbiralo ostatke poganstva u našim zemljama, i time naš narod konačno privelo kristijanizaciji.

Moram ovdje istaknuti, da je baš neki dan gospodin inženjer Mustafa Čelić, također jedan stručnjak za bogomilstvo, u jednom predavanju iznio novu teoriju, da bosanska crkva nema veze sa bugarskim Bogomilima, nego da je nastala samoniklo u Bosni uslijed slijevanja glagoljaške crkvene opozicije i slavensko-paganskoga dualizma u Bosni.

Ovu tezu ne bih mogao primiti u cijelosti, nego samo u toliko u koliko priznajem da je bogomilstvo konačno likvidiralo ostatke poganstva u hrvatskim krajevima. Ali nijekati bugarski upliv bilo bi vrlo malo opravdano, kad je nepobitno dokazano da su bugarski bogomilsko-religiozni uplivi dosegli čak i u sjevernu Italiju i južnu Francusku i ondje stvorili vrlo slične hereze, kao što je bosansko bogomilstvo. Bilo je teško pretpostaviti da su bugarski uplivi mogli doseći u sjevernu Italiju i južnu Francusku, a da nisu imali udjela i u bosanskoj crkvi. Tu tzv. srpska barijera apsolutno nije bila neprobojna; naprotiv su progoni Bogomila u Srbiji prodiranju bogomilstva u Bosni pogodovali, jer su proganjani Bogomili morali bježati ili u susjednu Bugarsku natrag ili u susjednu Bosnu.

Isto tako moram otkloniti tezu prof. Glušca, meni inače lično poznatoga i vrlo cijenjenoga lica, koji ponavlja tezu Božidara Petranovića, da je bogomilstvo bilo samo jedan heretički ogranak pravoslavlja. Ta teza nema osnova u povijesti Bosne. Istina je samo toliko, da je najveći dio Bogomila prešao kasnije na pravoslavlje u Bugarskoj, a isto tako jedan veliki dio bosanskih Bogomila u Mačvi, Raši i Crnoj Gori, negdašnjoj Crvenoj Hrvatskoj, i istočnoj i južnoj Bosni.

Glušac se poziva na činjenicu, da se domaće bosanske isprave ne slažu sa onim heretičko dogmatskim ustanovama, koje Bogomilima podmeću venecijanski popis "herorum hereticarum", zatim rasprava kardinala Ivana Torquemade iz vatikanske biblioteke. On otklanja Račkijevo stanovište, da se je sekta tijekom vremena u mnogome udaljila od strogoga tumačenja svoje prvobitne nauke. Međutim Rački ima pravo, a Glušac krivo. Gospodin Glušac nije uvažio, što utvrđuje prof. Ivanov, da je bogomilstvu falilo svako nutarnje dogmatsko jedinstvo i da je propast bogomilstva uslijedilo na taj način, da se na istoku rasplinulo u pravoslavlje, na sjeveru i zapadu u katolicizmu, a samo jezgra i poglavito zemljoposjednici prešli su na islam. Međutim, sa istim pravom moglo bi se kazati da su Bogomili bili katolici, kada je poznato da su bogomilski izaslanici prisustvovali i saboru u Konstancu, gdje je spaljen Jan Hus, te što su bosanski Bogomili slali svoje izaslanike u Rim i tvrdili da su samo zato zabludili od prave vjere katoličke, što ih nema tko u pravom katolicizmu poučiti.

Da je prof. Glušac malo dublje prodro u dogmatsko-povijesnu prošlost bogomilske sekte, on bi znao da su Bogomili vazda vršili neki religiozni "mimikri", kako bi se sačuvali od progona. Oni su to svojstvo naslijedili od pavlikijana, za koje je već religiozna povijest utvrdila da se nastoje "progonima ukloniti dvosmislenim izjavama, kojima skrivaju svoje pravo vjerovanje". tako su i Bogomili, kad su ih pritiskali pravoslavni, približavali se katolicizmu, a kada su ih pritiskali katolici, približavali se pravoslavlju.

Konačno je taj "mimikri" kod Bogomila išao tako daleko, da su se iza sloma bosanske države, ukoliko nisu prešli na islam, jednostavno rasplinuli među pravoslavcima i katolicima.

Stanovište g. prof. Glušca može se konačno razumjeti, kao stanovita politička i religiozno politička tendencija, ali sa gledišta stručne religiozne povijesti ono nema opravdanja.

No da se vratimo na političko znamenovanje bogomilstva. Ne moram vam ponoviti da je socijalno djelovanje bogomilstva vrlo veliko i duboko. To političko znamenovanje prvi je zamijetio nitko manji nego glasoviti naš Vatroslav Jagić. Čini se da je njegov članak o bogomilstvu, objelodanjen u "historiji književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga" od 1869. godine, bio također jedan od povoda da se je naš Rački dao na pisanje svoga djela o

Bogomilima i Patarenima. U smislu Jagićeva rada napisao je prof. Dragutin Prohaska u svom djelu "Das kroatisch-serbische Schrifttum in B. und H." izvršno poglavlje o bosanskim Bogomilima i o njihovoj literaturi, te mi je znatno pomogao doći do spoznaje o ogromnom socijalnom, kulturnom i političkom znamenovanju bogomilstva, koje je moje proučavanje toga pitanja na licu mjesta u Bosni još produbilo i proširilo.

Kao jedna reformacija, nastupilo je bogomilstvo sa izrazito etičkim ciljevima, tako karakterističnim za Slavene, te je iste još produbilo i ojačalo.

Prvo im je nastojanje bilo crkvu očistiti od političkih elemenata i od težnje za svjetskim dobrima, za vlašću, bogatstvom i tjelesnim uživanjima. To je ležalo već u općoj orijentaciji bogomilstva, i u njegovoj dogmatici, koja je odvrćala od života i svijeta. Nadalje je s time u vezi bio osnov bogomilske etike da svatko mora raditi i živjeti od svojih ruku, tako da je bilo zabranjeno davanje milostinje.

Daljnji osnov bogomilske etike bio je strogi i asketski način prehrane. Oni su bili strogi vegetarijanci, koji nisu smjeli jesti mesa, jaja, ni bijeloga smoka (mliječnih proizvoda), kao ni ičega od žive životinje. Iznimku je činila riba, koje je užitak bio dozvoljen, jer kako su oni držali, riba se ne množi prilegom. Posljedica ovoga načina prehrane bila je kultura suhoga voća u Bosni i zapadnoj Srbiji, koju poznamo napose po glasovitim bosanskim suhim šljivama. Ali osim šljive suši se u Bosni svaka voćka, jabuka, kruška, trešnja, breskva, oskoruša, itd. Ovo je sve nepreporno bogomilskoga podrijetla, jer Bogomili preko zime nisu imali druge hrane, nego suho voće i kruh.

No ne samo da su Bogomili postili cijeli život, nego u smjeru odgoja i uzdržavanja životne snage djelovala je i njihova seksualna čistoća i suzdržljivost. Njihovi "svršitelji" morali su se dapače kroz cijeli život suzdržavati od svakog spolnoga općenja. U toj strogoj formi je to bilo svakako neprirodno i škodljivo, ali redovi običnih vjernika nisu bili na to vezani, nego je taj ideal čistoće bio znatno ublažen. Vina su također pili malo ili uopće ne, konačno u samoj Bosni vino i ne rodi.

Rezultat ovoga strogoga i umjerenoga života bio je da su Bogomili bili doduše vrlo mršavi, ali zdravi, ustrajni i dugovjeki, za rad vrlo sposobni, te vrlo otporni, žilavi i energični. To im izričito priznaje prof. Prohaska, koji u svom djelu ističe (str. 36) da se po djelovanju Bogomila i njihovih poislamljenih potomaka, bosanskih begova može razabrati, kako je energičan bio bogomilski živalj u Bosni.

Nadalje je kod Bogomila za svakoga vjernika bilo propisano čitanje sv. evanđelja. I krštenje nije se kod njih obavljalo vodom, nego time da mu se na glavu stavilo sv. Pismo, tzv. baptizam libri. To je simbolički značilo da svaki vjernik mora imati sv. Pismo u glavi. Praktičke su pak bile posljedice da je svaki Bogomil morao naučiti čitati i pisati. To je spadalo k vjerskoj naobrazbi i oni su se međusobno učili čitanju i pisanju.

Prema tome, konstatira prof. Prohaska, da su Bogomili bili neusporedivo pismeniji od njihovih suvremenika katolika i pravoslavnih. Iz toga vidimo, da smo mi u srednjem vijeku u Bosni u pogledu pismenosti stajali mnogo bolje nego danas. Bogomilska stroga etika odbacivala je napose svaku laž. Pošto je svaki bio dužan govoriti istinu, bila je zabranjena svaka prisega. No ta se istinoljubivost po vremenu razvila u intenzivnu averziju prema trgovini. Bogomili su tvrdili da trgovina nužno zavodi na laž, prevaru i krivorotstvo.

Prema tome nije u Bosni bilo domaće trgovine, nego se baš uslijed svega toga sva trgovina koncentrirala u rukama katoličkih Dubrovčana. Napredak i bogatstvo Dubrovnika počivalo je dakle na tome da su građani toga grada svu trgovinu prostrane provincije Bosne i Hercegovine sakupili u svojim rukama. Tome raširenju Dubrovčana po Bosni zahvaljujemo da su nam se u dubrovačkim arhivima sačuvali brojni podaci o Bosni i glavni domaći

dokumenti o bosanskim Bogomilima. Ovo je protutrgovačko stanovište Bogomila bilo tim sudbonosnije što su se bosanski franjevci prilagodili ovom shvaćanju, te također kasnije revnovali protiv trgovine. Posljedice ovih djelovanja, koja su trajala stoljećima, osjećaju se po mome uvjerenju još i danas, jer su jedna od komponenata ekonomske zaostalosti kod Hrvata a i kod Srba. Kod nas su trgovci do nedavno bili ili primorci ili stranci, a kod Srba Cincari. No dok su Srbi najprije crkveno a time i narodno asimilirali svoje Cincare i tako stvorili si na temelju te asimilacije jednu dobru trgovačku tradiciju, mi te tradicije i privredne ambicije nemamo do danas, nego je kod nas trgovina i privreda pretežno u tuđinskim rukama.

Prema ovome što smo ovdje naveli, bila bi slika socijalnog stanja u Bosni uslijed socijalnoga djelovanja Bogomila slijedeća: Vrlo marljivi i razmjerno naobraženi i uljudeni široki slojevi, živeći uslijed svoje marljivosti i civiliziranosti u stanovitom skromnom blagostanju, ali koje je bilo ipak skućeno, i nije se nigdje moglo dići do pravoga blagostanja i bogatstva, jer je falila trgovina, izmjena dobara i kapital, koji se je koncentrirao u rukama - za Bosnu i Hercegovinu politički i vjerski tuđih - Dubrovčana. Jedini način socijalnog dizanja bio je posjed zemlje, feudalizam, koji je zapravo značio izrabljivanje obrađivača zemlje, tj. kmetova.

Tako skupna slika bogomilske Bosne nije bila nepovoljna, kulturni nivo sigurno nije u ono doba bio niži nego npr. u zapadnoj Evropi, osim možda u ekonomskom pogledu, a na svaki način mnogo viši, nego što su današnje prilike u Bosni.

No ta povoljna slika uglavnom ima i svoju tamnu, vrlo tamnu stranu. Bogomilstvo je bilo u svom bivstvu životu neprijateljsko. To je proizlazilo iz bogomilske zasade, da je cijeli vidljivi svijet djelo vraga, a samo ljudski duh, da je djelo Božje.

Posljedica toga je bilo neprijateljstvo ne samo protiv ljudskom tijelu, nego i braku. Jer u njemu se množe ljudska tjelesa, ta djela vražja, tamnice Božjeg duha. Zato se tzv. Savršitelji, perfecti, ne samo nisu smjeli ženiti, nego uopće nisu smjeli spolno općiti niti uopće djece imati. a ipak, u redovima Savršenih bili su najbolji, najsposobniji, najpožrtvovniji i najidealističniji elementi narodni. Ovi su bili osuđeni na izumiranje, jer nisu smjeli imati potomstva. Iz toga je slijedilo, da su najbolji elementi narodni bili osuđeni na smrt. Drugim riječima, bogomilstvo je vršilo jedan negativan probir (negative Auslese) na štetu nutarnje etničke vrijednosti naroda, jer se najdragocjenije ljudske sposobnosti karaktera i uma nisu prenosile od oca na sina. To znači, da je bogomilstvo djelovalo u smjeru zatiranja najboljih dijelova naše rase i vršilo jedan proces, kome domašaj možemo razumjeti ako npr. usporedimo naše današnje stanje sa onim engleskoga naroda. Sigurno Engleza nije 449. godine došlo više na britansko otočje nego nas 634. godine u ove pogranične krajeve Balkana. Ipak, danas su Englezi onaj narod od 120 milijuna, a mi smo mali narod od 4 milijuna! Valja razumjeti da je jedan od glavnih uzroka ove tužne pojave ležao u bogomilstvu i svim njegovim posljedicama.

Nadalje, ovo neprijateljstvo naspram životu nije moglo ostaviti netaknuto niti državu i njezine interese. Država ima stvarno da se brine u prvom redu za ovaj realni svijet i njegove interese. Kakova postaje situacija države, ako je po glavnoj zasadi vjerskoj cijeli taj svijet djelo nečastivoga i glavnog neprijatelja ljudskog? Sigurno postaje državna situacija nepovoljnom i ona gubi sav svoj sjaj i svoj autoritet kod svojih podanika, ako su ovi vjernici takove religije.

Onda, ako još uvažimo da su Bogomili bili principijelni pacifisti, koji su odbacivali rat, te im je bilo zabranjeno ne samo ratovanje, nego i sve ratne pripreme. Predstavite si kako je to moralo djelovati na sudbinu jedne države. koja se nalazila na tako izloženom mjestu,

opkoljena s dvije države u kojima su vodile glavnu riječ dvije bogomilstvu nepomirljivo neprijateljske "ecclesiae militantes", kao što su bile Mađarska i Srbija?

Ja sam već istakao, a ovdje još posebno podcrtavam, da je po mome uvjerenju posebna bosanska država imala biti zaštitom bogomilstva nastala samo kao rezultat bosanskoga-religioznoga separatizma, oličenoga u ogorčenoj opoziciji Bogomila naspram militantnom katolicizmu s jedne a militantnom pravoslavlju s druge strane. Ali ta bosanska država nije svoje zadaće uslijed nutarnjih svojstava bogomilstva i njegovoga principijelnoga dogmatskoga stanovišta naspram životu i svijetu mogla vršiti. Bošnjaci nisu nikada vodili ratove u većem opsegu. kako bi to i radili, kad po vladajućoj dogmi nisu smjeli vršiti nikakvih ratnih priprema, pak nisu smjeli imati oružja, nego prije svakog ratovanja morali ići kupovati oružje u Mletke. Oružje su naravski dobili samo onda, ako je to Mlecima politički i diplomatski konveniralo.

Tako je uslijed svoje životomrzosti i pacifizma bosanska država postala nemoćna i pasivna. Ne samo da nije bila nikada ekspanzivna, nego nije svoje bogomilstvo mogla neuspješno da brani od pravoslavlja, a niti od u ono doba vrlo agresivnog katolicizma. Iz ove nemoći slijedilo je nužno slom, a sa svojim slomom ona je pokopala i bogomilstvo. Tvrdokornim bogomilskim opozicionarima, koji se nisu htjeli prikloniti ili pravoslavlju ili katolicizmu, nije preostalo drugo nego preći na islam.

Kod nas je običaj da se prelaz bogomila na Islam tumači kao jedan akt pretežno materijalističkoga znamenovanja. To nije ispravno i sadrži jednu nepravdu za Bogomile i njihove potomke, današnje bosanske Muslimane.

Treba uvažiti da su, koliko katolicizam, toliko i pravoslavlje stajali na stanovištu apsolutne nepomirljivosti naspram bogomilskom krivovjerju. Nije isto tako bilo sa islamom. Islam je manihejstvo stavljao u isti red sa kršćanstvom kao tzv. "kitabije" religije, koje su uživale stanovitu toleranciju u islamskim državama. Pošto su se naši Bogomili vazda smatrali jednom manihejskom sektom, ne samo kod kršćanskih vlasti, nego sigurno i kod Muslimana, to je islamsko gospodstvo značilo za bogomile oslobođenje od nesnosnih progona kršćanskih. I tako je veliki dio bogomila, u koliko nije prešao na katolicizam ili pravoslavlje listom na islam i tamo postao članom gospodareće klase u državi osmanskoj.

Da je ovo moje shvaćanje o izrazito protudržavnosti bogomilstva ispravno, citirat ću jedan citat iz djela bugarskoga prezbitera Kozme, koji je napisao: "Besjeda na novo pojavivši se jeres bogomilju". Kozma prezbiter veli: "bogomili uče da se ne valja suviše truditi za zemaljske stvari, te su stoga praznih ruku prolazili od kuće do kuće, da se ne treba pokoriti vlasteli, pak su hulili na bogataše, mrzili na cara, rugali se starješinama, psovali boljare, bogumrskima smatrali one, koji caru rabotaju i robovima zapovijedaju, ne služiti svojim gospodarima".

Ja mislim, da će svatko iz ovih redaka čuti jaku socijalnu notu bogomilstva i glasove, koji sjećaju u praktičnom pogledu na današnje socijalističke i marksističke, antikapitalističke tendencije.

Ako i ne trebamo gornje ustanove doslovno upotrijebiti na bosanske Bogomile, jer oni su u svakom pogledu jedna posebna i odvojena individualnost, ipak bismo sasvim krivo pošli, ako ne bismo slične tendencije i smjerove pretpostavljali i kod tzv. bosanske crkve.

Ali time smo se od socijalnoga znamenovanja bogomilstva vratili opet na političko polje. Glavna bi moja teza bila, da je rezultat moga proučavanja bogomilskoga pokreta u Bosni bio, da je bogomilska bosanska crkva bio jedan pokret, koji je u najužoj vezi sa propasti hrvatske državne samostalnosti, da je dakle bio jedan hrvatski pokret.

Najjači razlog nalazim ovoj temi u tvrdnji, što smo upravo mi Hrvati od sloma toga pokreta pretrpjeli najveće štete. Kako bi jedan narod mogao pretrpjeti štete od sloma, koji nije njegov i koji ga se ne tiče? To je logični i stvarni nonsens. A baš po tome slomu smo mi Hrvati došli u onu nepovoljnu političku situaciju, u kojoj se nalazimo kroz čitav XIX. vijek, a i danas, i od jedne veličine do XII. vijeka postali smo danas žalosni ostaci jednoga nekoć velikoga naroda.

Konkretno rečeno, bogomilski pokret ima za Hrvate slijedeće znamenovanje:

1. Hrvatski narod raspuknuo se je u XII. vijeku u dvije vidljive polovine, u katoličku i bogomilsku, koje su međusobno stupile u borbu i time se međusobno sve više otuđivale. To otuđivanje išlo je dotle, da se je bogomilski dio na koncu otuđio i narodnom imenu i uzeo ime bosansko, te iznio bosanski separatizam.

2. Bogomilski dio naroda, veći dio naroda dobrim je dijelom izumro uslijed životomrzne prirode bogomilstva. Ono što je ostalo prešlo je dijelom na islam, dijelom na pravoslavlje, a dijelom na katolicizam. Na katolicizam prešlo je najmanje, i to uslijed osobito žive mržnje između Bogomila i katolika u ono doba. Time su Hrvati izgubili ne samo jedan veliki dio svoga narodnoga življa nego i svoga teritorija, napose na jugu bivšu crvenu Hrvatsku, tj. Crnu Goru i banovinu Mačvu koje su prelazom na pravoslavlje pale u okvir srpske državne i narodne tvorbe.

Da me ne bi tko krivo razumio, ističem, da to spominjem bez ikakve političke tendencije. Samo kao jednu znanstvenu i historičku konstataciju.

3. Mržnja među bogomilima i katolicima prešla je i na potomke bosanskih bogomila, na Muslimane, te je bila povodom, da su se bos. Muslimani krvavo osvećivali u svojim vojnama i četovanjima od 1493. godine do 1698. katoličkim Hrvatima, tako da se može kazati, da su se ova dva istonarodna ali inovjerna dijela međusobno iskrvarila i zatrla, te etnički, kulturno i ekonomski upropastila.

4. Politički je bogomilski raskol bio od najvećeg utjecaja na hrvatsku povijest, jer prvo je stvorio bosansku posebnu državu i bosanski separatizam, a drugo je zaprečio obnovu Hrvatske samostalnosti, koju su Šubići u XIV. vijeku tako lijepo započeli, te je ovo zaprećenje našlo vidljiva izraza, kad su bos. Bogomili ubili Mladena II Šubića.

5. Imao je za posljedicu da Hrvati uslijed svoje religiozne pocijepanosti nisu mogli dati Osmanlijama nikakvi uspješni otpor, kao što su to npr. Srbi učinili na svome Kosovu, nego je katolički dio Hrvata morao 1527. godine tražiti zaštitu kod katoličkih Habsburgovaca.

6. Imao za posljedicu postanak tzv. trojedne kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, koja reprezentira teritorij tzv. katoličke Hrvatske. Ono navlastito izuzimanje bivših bogomilskih teritorija u formuli *Regnum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniaeseu totius Croatiae* odgovara stanovištu konfesionalno katoličkom i njegovoj dubokoj averziji prema svemu što je u vezi sa odurnom bogomilskom herezom.

7. Bogomilstvo je bitno utjecalo na narodni karakter, koliko Hrvata, toliko Srba. Svakako na karakter Hrvata više, zato jer je ono hrvatski pokret, a zatim i zato jer su Srbi umjeli proizvesti jednu nutarnju narodnu reakciju protiv bogomilstva i njegovim otrovima, a Hrvati nisu znali stvoriti nikakve individualne reakcije osim one katoličke. Tu idejnu reakciju dao je Srbin sv. Sava, srpski narodni svetitelj i najveći slavenski čovjek na Balkanu. Kao stvarne posljedice bogomilstva imaju se smatrati hrvatski negativizam, nesposobnost i manjkajući smisao za privrednu i praktičku politiku i manjak životne snage, kao što je to svojedobno konstatirao Fran Supilo. Nadalje, onaj buntovni i opozicijski karakter, koji naspram svakoj vlasti i autoritetu a priori stoji u nekoj opoziciji, sve je to uglavnom bogomilskoga porijekla. Velim uglavnom, jer bogomilstvo nije tome jedini izvor. Nije jedini ali po mome mišljenju

svakako jedan od najbitnijih i najglavnijih. To su sve momenti, koji još danas u našoj sredini djeluju i određuju našu situaciju u svijetu i životu.

Mislim da su svi ovi pogledi dostatni, da baš kod Hrvata pobude najveći interes za pitanje bogomilstva. Ali ne samo kod Hrvata, nego kod svih južnih Slavena, jer nijedan južno-slavenski narod nije prošao bez ikakvog utjecaja od strane nauke popa Bogomila. I s time mislim, da sam dostatno označio znamenovanje bogomilstva kao socijalnoga i političkoga faktora.

Dr. Ivo Pilar (10. ožujka 1927. - Predavanje u Sociološkom društvu u Zagrebu)

PRELAZAK BOGUMILA NA ISLAM U BOSNI I HERCEGOVINI

Vrijedne su naročite pažnje religiozne i socijalne prilike ove zemlje prije turskog osvajanja. Većina tamošnjeg stanovništva pripadala je kršćanskoj heretičkoj sekti bogumila. Ovi šizmatici su od XIII stoljeća bili izvrgnuti progonima papa. Čak su pape protiv njih nekoliko puta preporučivali krstaški rat (papa Honorus III - 1221. godine, Gregori IX - 1238. godine, Innocent IV - 1246. godine i Benedict XII - 1337. godine. Inkvizicija je osnovana 1291. godine). Papa Ivan XII u jednom pismu bosanskom kralju piše:

"Dragi naš sine, bosanski kneže vrijedni Stevane! Znamo, da si vjeran sin crkve. Zbog toga očekujemo tvoje posredovanje u uništavanju heretika u tvojoj zemlji. Očekujemo da ćeš biti na pomoći našem inkvizitoru Fabiusu, jer otpadnici (heretici) smatraju Bosnu zdravim mjestom. Sakupili su se iz raznih krajeva svijeta i hoće da tamo posiju sjeme odvratne zablude. Ovi ljudi, privikli na spletke starog Lucifera (Iblisa), oboružani otrovom patvorene prostodušnosti (jednostavnosti), pod krinkom kršćanstva nastoje otrovati umove katolika. Njihove se riječi uvlače poput raka. Prividno su čedni, ali su potajno i na ubojstvo spremni. To su vuci u obliku janjadi. Da ulove i prevare prostodušna stada Isusova, prikrivaju svoje zvjerstvo".

Patnje koje su trpjeli bogumili u XV stoljeću postale su tako nesnošljive da su se radi svog spasa obraćali Turcima za samilost, jer su grubi postupci i pritisci bosanskog kralja i svećenstva bili takvi da im nema primjera. Njih četrdeset hiljada pobjeglo je u susjedne zemlje. Oni što nisu pobjegli poslani su u Rim, okovani u lance. Međutim, ove grozne mjere malo su usluge učinile umanjivanju bogumila u Bosni, jer se priča da je ova hereza jednako bila jaka i u 1462. godini. Sljedeće godine, kada je sultan Mehmed II podvrgao Bosnu, tamošnji su katolici napustili svoj kraj. Ključe Bobovca, prijestolnice kraljeve, predao je Turcima njegov namjesnik koji je bio bogumil. Pošto su se i druga mjesta i utvrde povele za njim, za jednu sedmicu palo je sultanu u ruke oko sedamdeset utvrđenih mjesta. Mehmed II priključio je i Bosnu ostalim osvojenim krajevima.

Otada se više ništa ne čuje o bogumilima. Misli se da su po turskom osvajanju u velikom broju prigrlili islam. Većina je katolika iselila u susjednu Austriju i Mađarsku, a za preostale se misli da su se mnogi od njih povelili za primjerom predašnjih obraćenika. Neki su Evropljani pretpostavili da je *mnogobrojno obraćenje bogumila u islam bilo u početku turskog osvajanja s tom namjerom da se povrate u svoju naročitu sektu, čim im se u budućnosti pruži prilika*. Kao dokaz za ovu tvrdnju oni navode da su bogumili, zbog gore spomenutog stradanja i pritiska, našli zgodan put kako će namjerno zaniijekati svoju staru vjeru (katoličanstvo), te budući da im se kasnije nije pružila očekivana prilika u povratak, to se napokon namjera njihovih pređa zaboravila. Obično je ovakva pretpostavka samo nagađanje, te se na nju, kao nepobitni dokaz, ne može osloniti. Mi smatramo jačim razlogom to što su bogumili pomiješani s muslimanima bili skloni islamu zbog mnogih tačaka u njihovom vjerovanju koje su slične islamskom učenju. Bogumili su odbacivali obožavanje Marije, ustanovu krštenja i sve vrste klera. Krst su, kao znamen vjere, mrzili. Smatrali su idolopoklonstvom upućivanje molitvi slikama i kipovima svetaca i relikvijama (moćima). Protivno katoličkim crkvama, koje su nedostojno ukrašene slikama, njihovi su hramovi bili

skromni i jednostavni. Kao i muslimani, imali su hrđavo mišljenje o crkvenim zvonima, koja su nazivali "satanske trube". Vjerovali su da nije Isus lično razapet, nego da je to bio neki iluzorni lik, te su se u ovom pogledu djelomično slagali s Kur'anom (Njihova je tvrdnja: "Mi smo ubili Mesiju Isaa, sina Merjemina, Božjeg poslanika. Niti su ga ubili niti razapeli, nego im se tako pričinilo." - Sura IV, An Nisa', 157).

Osuđivanje alkohola i sklonost asketskom životu i jednostavnosti spadaju u one sklonosti koje su poslužile zbližavanju bogumila s islamom. I oni su se pet puta dnevno molili. Često su puta padali na koljena i izražavali blagodarnost Bogu. Prema tome, za njihovo sudjelovanje pri molitvi u džamiji izgleda da nije trebalo velike preinake. Ovdje sam sakupio neke tačke koje su slične sa propisima islama, a koje se nalaze u šizmatičkoj sekti bogumila. Međutim, u bogumilskom vjerovanju ima i takvih tačaka koje sadrže formu kršćanskih propisa da ih pobožni muslimani ne mogu smatrati dostojnim za primanje. Dok su zajedničke tačke ovako nabrojene, može se zaključiti da su se uvjerali u potrebu postepenog napuštanja onih vjerovanja koje islam ne trpi. Njihovo vjerovanje, slično dualizmu manihejaca, nije se moglo izmiriti s vjerovanjem muslimana, ali je islam uvijek bio tolerantan (*napisano 1913.!*) prema ovakvim religioznim rasuđivanjima, samo pod tim uvjetom da ova svoja šizmatička naziranja ne izjavljuje.

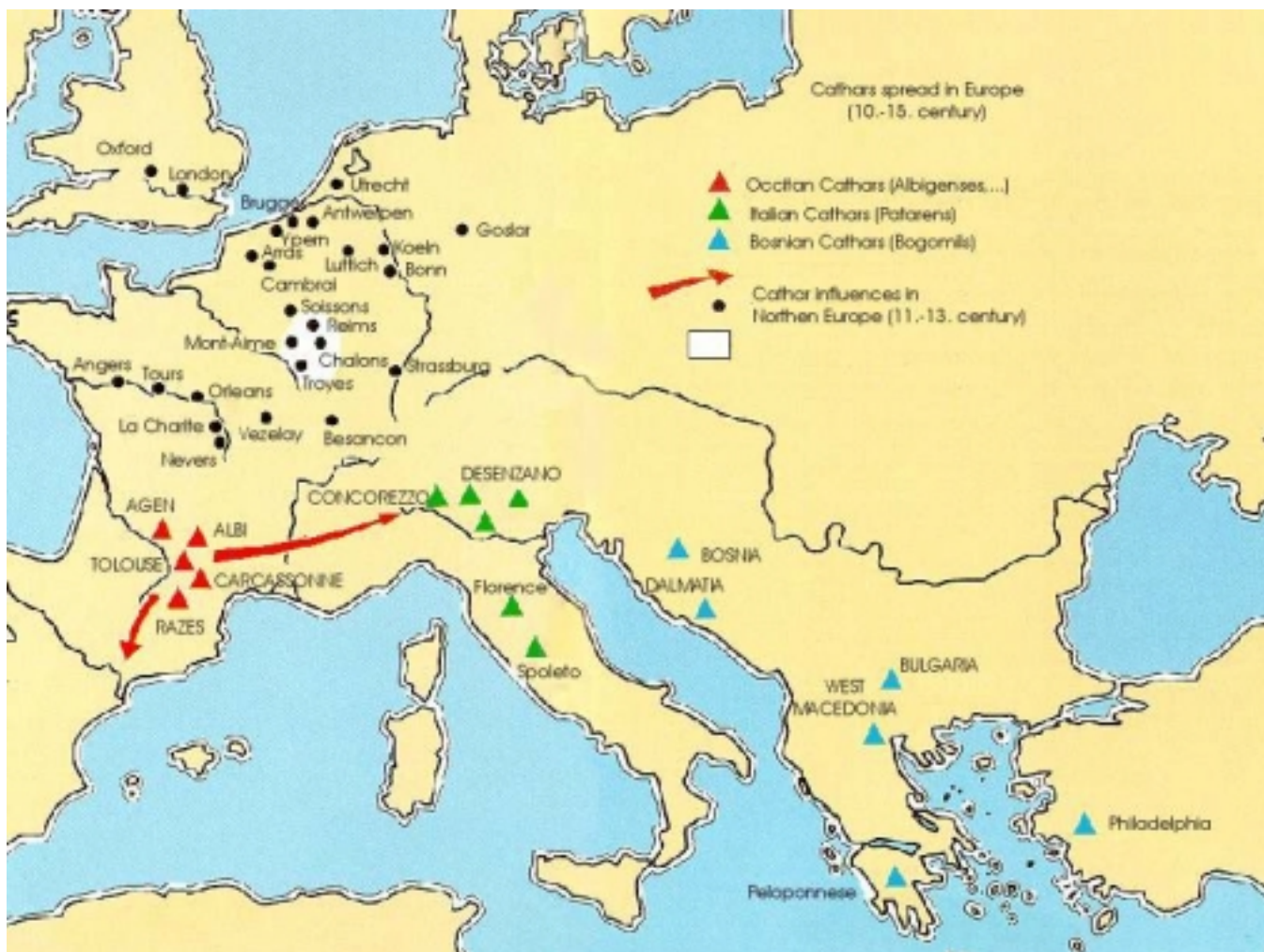
Turci, da omile svoju vjeru Bošnjacima, po svom poznatom običaju nagovarali su ih nuđenjem svih vrsta materijalnih i duhovnih probitaka. Svima onima koji su prigrlili islam osiguravali su vlasništvo svega njihovog posjeda, a spahije su bile oslobođene od poreza. Moguće je da su mnogi od islamiziranih pripadali plemstvu i bili lenski gospodari, te zbog svoje hereze prema katolicima bili prije lišeni tih prava. Napokon, uključivši se pobjedničkoj vjeri, uhvatili su priliku da povrate svoje vlasništvo. Bosanski su muslimani sačuvali svoju narodnost, te do dan-danas nosili prezimena kršćanska i govorili nacionalnim jezikom. Istovremeno su uvijek bili sa revnošću i oduševljenjem privrženi vjeri. Staro viteško držanje muslimana plemića, predana privrženost islamu, pored njihovog upliva i moći uvijek su na njih svraćali naročitu pažnju. Nekima su od njih povjeravana važna zvanična mjesta. Dapače, između 1544. i 1611. godine, zauzimala su devetorica od njih predsjedništvo vlade.

(T. W. Arnold: Povijest islama, Sarajevo 1989., str: 235-238.)

BOGUMILI (iz Enciklopedije leksikografskog zavoda)

Bogumili ili **Bogomili**, pristaše heretičkog pokreta koji se javio sredinom X st. za vladanja bug. cara Petra (927-969) u Makedoniji koja je tada bila pod bug. vlašću. Prvi podatak o pojavi hereze nalazi se u poslanici patrijarha Teofilakta caru Petru, u kojoj mu on razjašnjava da je ta hereza "pavličanstvo pomiješano s manihejstvom". Više podataka nalazi se u apologetičkom traktatu prezbitera Kozme, poznatom pod naslovom *Beseda na jeres'*, koji je nastao oko 972. Kozma optužuje popa Bogumila da je počeo širiti novu, krivu nauku "po zemlji bugarskoj", koja se protivi učenju pravovjerne kršč. crkve da ima samo jedan bog, stvoritelj svega vidljivog i nevidljivog svijeta, koji dijeli ljudima sve dobro i sve zlo, a da, nasuprot tome, pop Bogumil uči kako postoje dva boga, dva principa: jedan je bog princip dobra, a drugi je bog princip zla - mamon, sotona. Bog zla stvorio je sav materijalni svijet, uključivši i čovjeka; po volji sotone postoje sve vidljive stvari: sunce, zvijezde, zrak, zemlja, čovjek, crkve, krstovi. Neki od bogumila misle da je sotona mlađi sin božji, uz starijeg sina Krista, a drugi misle da on nije sin božji već anđeo koji se odmetnuo. Dalje kaže Kozma da žestoko napadaju crkveno ustrojstvo, osobito svećenstvo na čelu s biskupima, kojima poriču svaku vlast nad vjernicima. Odbacuju Stari zavjet i knjige crkvenih otaca, a zadržavaju jedino evanđelje, djela apostolska i njihove poslanice; odbacuju kult Marijin, sakramente, svaku liturgiju i molitve, izuzev "Oče naš"; ne poštuju križ ni ikone, a crkve ne priznaju domovima božjim, već se zatvaraju u svoje kuće da se tu mole i uzajamno ispovijedaju. Jednako oštar stav zauzimaju i protiv svjetovne vlasti, protiv tadašnjega društvenog i drž. poretka; potiču svoje vjernike na nepokornost onima koji su na vlasti odvrćaju robove da rade za svoje gospodare, napadaju starješine i boljare, učeći da su bogumrski oni koji rade za cara. Propovijedaju siromaštvo i oštro istupaju protiv bogatstva i bogatih. Kozma opisuje heretike kao ljude krotke, mučaljive, blijede od posta, čedne u odijevanju, ali je, po njemu, to tek prividnost, dok su zapravo grabežljivci, koji vrebaju ljude priprosta duha, što se njima obraćaju radi spasenja svojih duša, pa onda kod njih siju pljevu svog nauka. Iz tog se prikaza vidi kako se u svijesti pravovjernoga kršč. svećenika odrazila nova heretička nauka u čijem središtu, kao najvažnija i za pravovjernu crkvu najopasnija, stoji heretička teza o dva boga, dva principa, dok sva druga naučavanja tih heretika imaju teološko-akcidentalni značaj. Ta je teza rušila dosljedni monoteizam kršč. crkve, njena jakog boga, tvorca i dobra i zla. Ta je teza imala davnu tradiciju. Već u III st., dakle prije nego što je u rim. državi kršč. crkva bila priznata kao drž. crkva, Perzijac Mani (lat. *Manes*, *Manichaeus*) povezo je krščansko-gnostičke i budističke elemente s naukom Zaratustre (oko pol VI st.) i pokušao da na jednostavan način razjasni odakle zlo na svijetu, propovijedajući novu, dualističku religiju, zbog čega je od perz. maga optužen i na križu raspet (276). Od pol. VII st. u Armeniji se javlja manihejsko-gnostička heretička sekta pavličana, koji su svojom borbenošću postali opasni drž. vlasti, pa su ih carevi Konstantin V Kopronim (741-775) i Ivan Cimiskes (969-976) preselili u Traciju i Makedoniju, gdje je tako nastalo rasadište dualističke hereze. Čini se da od dualističkog shvaćanja nije bila daleko ni sekta *masalijana* (*mesalijana*), koja se javila u IV ili V st. u Prednjoj Aziji, te molitvama (stoga se zovu i *euhipiti*) i plesanjem (stoga se zovu i *horeuti*) tjerala iz sebe zlog duha, sotonu. Pojava dualističke hereze izraz je revolta protiv hijerarhije kršč. crkve, koja iskorišćuje ideju boga da bi s pomoću nje održavala svoje vjernike u pokornosti. Ona je isto tako izraz revolta i protiv drž. vlasti, koja se oslanja na krščansku crkvu kao ideološko sredstvo svoga vladanja. Dualistička hereza može biti izraz nezadovoljstva potlačenih, koji ne mogu razjasniti zašto taj svemogući i apsolutno pravedni krščanski bog jednima daje mnogo dobra i malo zla, a drugima mnogo zla i malo dobra.

Kršćanska religija i njeni apologeti to protuslovlje ne mogu razjasniti, a dualističko ga shvaćanje rješava sa dva boga. Zavisi od prilika i odnosa, tko će se poslužiti i protiv koga dualističkom herezom kao ideološkim borbenim sredstvom. To može biti vladajuća klasa kad je riječ obrani vlastite zemlje protiv vanjskog napadača, koga u tom poslu pomaže kršćanska crkva sa svećenstvom. Može to biti i podvlašćena klasa u svojoj borbi protiv vladajuće, koja uza se ima kler kršćanske crkve. Zbog toga su i odnosi kod pojave dualističke hereze često vrlo spleteni. Pojava bogumila u Makedoniji i Bugarskoj pada u vrijeme teškog biz. pritiska na tu zemlju nakon smrti Simeona, a za vladanja Petrova. Ideološki je taj pokret u cjelini bio upravljen protiv biz. tlačitelja, protiv domaće vlastele i hijerarhije vlastite kršćanske crkve, koja je po Kozminu prikazu bila do krajnosti iskvarena. Nesumnjivo je u tom heretičkom pokretu bilo i drugih manje važnih komponenata, kao što su, na primjer, revolt poganskih ostataka u zemlji, koji su pred malo vremena bili pokršteni, i doživljaji unutrašnjega života. A praksa krš. crkve pokazuje kako je ona dualističku herezu radije prešućivala ili je fizički istrebljivala negoli se s njom teološki obračunavala. O kasnijem razvoju bogumilske hereze u makedonsko-bug. prostoru ima malo vijesti. Ona se proširila i izvan tog prostora. Tako je jedna grupa bogumila iz redova plemstva, nakon pripajanja Bugarske Bizantu (971), emigrirala u Carigrad, gdje je našla pristaše u višim društvenim slojevima. Protiv njih su poslije istupili carevi Aleksije i Manuel Komnen. Neki su "pavličani i Makedonci" prebjegli u Italiju u vezi s ustankom u Makedoniji (1040-41), a potkraj XI st. masalijani su se proširili po Balkanskom poluotoku. S bogumilskom herezom, dovodi se u vezu i maloaz. sekta *fundajajita* (*phundagiagiti*). Svojim širenjem morala se dualistička hereza u dogmatskom pogledu izdiferencirati. Tako se formiralo radikalnije i blaže shvaćanje dualizma: razlika se može zapaziti i u Kozminu prikazu (sotona je ili mladi sin božji ili odmetnuti anđeo). Radikalnije gledište zastupala je Dragovička crkva (Dragovica, vjerojatno u Traciji) tvrdeći da je sotona od samog početka samostalan bog zla, bogu dobra ravnopravan princip zla. Nasuprot tome Bugarska crkva uči da je sotona sin božji, koji se odmetnuo, tako da je bog ipak začetnik svega, i dobra i zla. Heretička fronta od Balkanskoga poluotoka do talijansko-franc. područja bila je povezana dualističkom tezom da ne postoji jedan bog već dva. Heretici su se javljali pod različitim imenima: *bogumili*, *kudugeri* (grč. naziv za bogumile), *babuni* (u Srbiji uobičajen naziv prema mak. planini Babuni), *krstjani* (naziv uobičajen u Bosni), *patareni* (tal. naziv prema siromašnoj četvrti u Milanu, Pataria), *christiani boni* ili *veri*, *boni homines*, *bononii*, *katari* (naziv uobičajen u Francuskoj i Njemačkoj prema grč. καθαρὸς: čist) *kataristi* (oblik od katari), *katafrigi* (iskvareno od katari), *Bulgari* ili *Bougres* (naziv upotrebljavan u Francuskoj prema Bulgarus: Bugarin), *konkorećani* (*Concorretii* prema mjestu Concorezzo, sjeveroist. od Milana), *popeliciani* (vjerojatno posprdan naziv iz franc. područja), *tekserani* (tkalci prema lat. texo, jer su se tkalci isticali kao pristaše te hereze u Francuskoj), *garatenses* (po Garattusu, jednom od starješina sekte u Italiji), *illi de Desenzano* (oni iz Desenzana, mjesta na Gardskom jezeru), *Sclavini* (Slaveni, naziv za one heretike u Italiji koji su podržavali veze s bos. bogumilima), *caloiani* (naziv u Italiji, jer se njihov jedan biskup zvao Kalojan), *Bagnolenses* (u Italiji po mjestu Bagnolo u blizini Mantove), *gazzari* (u Italiji, naziv prema njem. Ketzer), *albigenses* (prema gradu Albi u grofoviji Toulouse), *beggini* (u njem. području vjerojatno iskvareno od Albigenses).

Papinski je Rim nastojao da te heretike, a naročito njihova središta, uništi bez mnogo teoloških rasprava. Pape su dobro osjetile da je taj pokret usmjeren protiv njih i njihove nove politike, koja je od druge pol. XI st. težila za prisvajanjem svj. gospodstva u feud. formama. Prvi izraziti predstavnik te politike bio je Grgur VII (1073-85), a njegovi su je nasljednici nastavili. U ostvarivanju te politike pape pokreću križarske ratove. Osim Prvog križarskog rata (1096-99) koji je u zauzeću Jeruzalema imao barem neki uspjeh svi su daljnji svršavali ne samo neuspješno već često upravo katastrofalno za kršć. vojske. U križarske ratove bilo je uvučeno i Bizantsko Carstvo, jer su križarske vojske prelazile pustošeći i plijeneći preko njegovog teritorija. A zauzvrat biz. car Manuel Komnen poduzeo je protuofenzivu na Zapad (1162-80), od koje je naročito trpjela Ugarska, pa onda naše zemlje. No, neprijateljstvo između kršć. Istoka i Zapada dostignulo je vrhunac kad su križari 1204. osvojili Carigrad i osnovali tu Latinsko Carstvo. Zbog tih je neuspjeha suvremenike, koji su mislili u religioznim kategorijama zahvatilo duboko razočaranje: mjesto brze i lake pobjede nad nevjernicima, koju su im obećavale pape, slijedio je poraz za porazom; mjesto sloge kršćanskoga svijeta, došlo je do razdora među kršć. narodima; mjesto obećana bogata plijena i obilja zemalja na Istoku na europski su se svijet sručile nevolje, i on je i dalje ostao u neimaštini. Za tadašnje je shvaćanje to značilo da je Alah jači od kršćanskoga boga. Time je pokoleban autoritet kršć. boga, ali je odgovornost za sve zlo pala na papu. I tu je bio pravi čas da se interpolira dualističko učenje o bogu dobra i o bogu zla. A kako je zapadni svijet, polazeći na Istok, tu mnogo vidio i naučio, on je upoznao prolazeći Srbijom, Bugarskom i Makedonijom, pa i u samom Carigradu, diteističku nauku, koja je tako jednostavno mogla razjasniti odakle zlo na ovom svijetu. Dualistička hereza na europskom Zapadu (bez Bosne) ima dinamički karakter

od pol. XII st. do pol. XIII st., a taj se vremenski raspon pokriva s neuspjelim križarskim ratovima. Pojave dualističke hereze na Zapadu spominju se 1143. u Kölnu (pod imenom siromasi Kristovi), 1144-45. u Liegeu, 1147. u franc. Dordogni, 1162. ona prelazi u Englesku, gdje nije mogla uhvatiti korijena. Učvrstila se u grofoviji Toulouse u juž. Francuskoj i u lombardijskim gradovima. Već u drugoj pol. XIII st. snaga dualističkog učenja slabi, ono degenerira, postaje predmetom teoloških raspravljanja i postepeno nestaje na Zapadu u drugoj pol. XIV st., te prestaje biti živom snagom hist. kretanja. Dualistički heretici na Zapadu neprekidno su upozoravali na Istok, na Bugarsku, a osobito na Bosnu, kao na maticu i na izvor tog učenja, a odatle su im dolazili učitelji i organizatori. U južnoslav. krajevima heretičko djelovanje jača potkraj XII st. U Srbiji je tadašnji veliki župan Stefan Nemanja brzom intervencijom spriječio daljnje širenje bogumilske hereze. U Poljicima su 1180, pod vodstvom Kačića, poznatih bogumila, kamenovali splitskog nadbiskupa Rajnerija, a ubojice je primio zahumski knez Miroslav, oženjen bogumilkom, sestrom bos. bana Kulina. Splitski sabor od 1185. nišani na te heretike, kad u svom prvom članu proklinje sve, "sekte heretika" koje "ocrnjuju nauku" rimske crkve. U to vrijeme u Zadru je boravio došljak iz Apulije Zarobabel sa svojim sinovima Matejem i Aristodijem. Obojica su bila istaknuti "patareni", koji su širili herezu u Splitu i imali dobre veze s Bosnom. Nesumnjivo je Zadar 1202. onako stradao od križara i zbog veza s bogumilima. Zadranima su u posljednjoj borbi na zidinama istakli križeve ne da uvjere križare da su kršćani već da nisu bogumili, koji ne poštuju križeve. Koliko je bogumilska hereza zahvatila Dalmaciju i Humsku zemlju, pokazuje i slučaj Višena Šubića i Petra, zahumskog kneza, koji su bili heretici. Bogumilsko središte ostaje ipak Bosna. Bosna je ležala na granici ist. i zap. crkve, ali je ušla u interesnu sferu zap. crkve, a da to ist. nikad nije osporavala. Papama je bilo mnogo do toga da na toj graničnoj liniji učvrste svoje pozicije kako bi bila brana protiv ist. crkve. Naporedo s tim ukrštavali su se u Bosni i interesi svjetovnih vlasti, napose Bizanta i Ugarske. Bošnjani su se odupirali jednako ist. i za . kršč. crkvi, kao i Mađarima i Bizantincima, i taj je otpor došao do izražaja u bogumilskoj herezi. Papa Inocent III odmah poduzima mjere i 1200. poziva ug. kralja Emerika da postupi protiv Kulina te da njega i sve heretike protjera, a dobra im zaplijeni. Malo kasnije šalje i svog kapelana Ivana Casamarisa u Bosnu. Taj je izaslanik imao i prividan uspjeh, jer su se najistaknutiji bogumilski heretici 1203, na Bilinu polju, svečano odrekli hereze u prisutnosti Casamarisa i bana Kulina. Ali je to odreknuće pod prisegom (abjuratio) bilo samo prividno. Inocent III je 1208. pokrenuo križarsku vojsku i protiv katara u juž. Francuskoj, u oblasti Rajmunda, grofa od Toulousa. Poslije dvadesetogodišnjih borbi katara je svladao Simon de Monfort. U to se vrijeme u Bosni, pojačanjem pastve, propovijedanjem i drugim crkv. mjerama, nastojalo iskorijeniti herezu; pri tom je glavni posao povjeren prosjačkim redovima, najprije dominikancima a poslije franjevcima. U tom razdoblju papa Honorije III šalje posebnog legata, svog kapelana Akoncija, da u Dalmaciji i Bosni radi protiv heretika. Ali ni ta misija nije imala mnogo uspjeha, a Akoncija je oko 1224. u Bosni umro. Stoga je poslije rata protiv albigenza papa Grgur IX pokrenuo (1234) protiv Bosne, za vladanja bana Mateja Ninoslava, križarsku vojnu, kojoj je bio na čelu hrv. herceg Koloman, brat kralja Bele. Kaznena ekspedicija protekla se sve do 1239, ali nekoga trajnog uspjeha nije bilo. U borbi s bogumilima poginuo je i Mladen Šubić (1304). Križarski rat protiv bogumila poveo je 1363. ugar. kralj Ludovik I, muž Jelisave, kćerke bos. bana Stjepana II Kotromanića, ali je bio poražen. Žigmund je u križarskom pohodu 1408. pobijedio kod Dobora bos. vojsku, ali bogumilska hereza ni tom prilikom nije iskorijenjena; ona ostaje i dalje u bos. povijesti važan faktor i značajna polit. komponenta u obrani zemlje od tuđinskih napadaja. Vanjskopolit. prilike primoravale su bos. vladare da igraju dvoličnu ulogu prikazujući se čas katolicima, čas

bogumilima. Kad se bos. kralj Stjepan Tomaš (1443-61) pred tur. opasnošću priklonio Zapadu, bogumili su bili izloženi progonima. God. 1461. kralj je u Rim poslao tri vlastelina-bogumila u okovima da ih tamo ispituju. Njihovo ispitivanje povjereno je kardinalu Juanu Torquemadi (stricu kasnijega poznatog velikog inkvizitora Tomasa Torquemade), koji je na temelju njihova saslušanja sastavio “pedeset zabluda manihejskih u Bosni”. Protubogumilsku politiku nastavlja Stjepan Tomašević (1461-63) do same propasti Bosne. Padom Bosne u tur. ruke (1463) nestaje i bogumilske hereze u Bosni, a vjernici Bosanske crkve dobrim su dijelom prešli na islam.

Osnovna dogmatska učenja neomanihejske hereze od pol. XII st. dalje (uglavnom pod tri glavna imena: katar, patarena i bos. krstjana) bila su ova: dva su boga, jedan najveće dobro, drugi najveće zlo; prvi je stvorio nevidljivi, a drugi vidljivi svijet. Pri tom postoje dva gledišta: radikalno dualističko stajalište zastupa dragovička grupa tvrdeći da postoje od iskona dva principa, dok blaže dualističko stajalište zastupa bug. grupa tvrdeći da između principa postoji ipak veza i da je princip zla izašao iz principa dobra. Odbacuju Stari zavjet zajedno s prorocima, a isto tako i spise crkvenih otaca. Odbacuju kult Marije. Uče da je Krist samo prividno imao čovječje tijelo, pa da zapravo nije ni trpio ni umro. Samo se kod dualističkih heretika nalazi prava crkva i oni su nasljednici apostola, njihov je starješina nasljednik apostola Petra, a ne rimski papa. Crkve preziru i zovu ih sinagogama sotone. Upotrebu svetih slika smatraju idolatrijom, a ismijavaju štovatelje svetaca i njihovih moći. Osuđuju službu božju i sve crkv. sakramente, napose krštenje i brak, koji nije drugo nego preljub. Poriču uskrsnuće tijela, jer ono potječe od sotone. Poriču svaku vlast kršč. crkvi. Niječu da postoji čistilište. Zabranjuju uživanje mesa, sira i mliječnih proizvoda. Zabranjuju svaku zakletvu. Poriču svjetovnim vladarima pravo da izriču smrtne kazne. Organizacija neomanihejskih crkava i njihova hijerarhija također se međusobno u bitnosti ne razlikuju. Njihovi se sljedbenici dijele na prave krstjane (prave krstjanice) i obične vjernike, tzv. mrsne ljude, te se prvi kod kataru zovu savršeni (perfecti), a drugi su obični vjerenici (credentes). Samo pravi krstjani (perfecti) poznaju sve tajne njihove nauke i samo su oni obvezani provoditi onaj strogi asketski život što ga njihova nauka propisuje. Broj savršenih, u usporedbi s brojem mrsnih ljudi razmjerno je malen. Ti savršeni čine zajedno jedan red (ordo) i upravo on je temelj njihove crkve. Hijerarhija u užem smislu, koja upravlja crkvom, u bos. se crkvi sastoji od djeda, gostiju i staraca (kojima se ne zna prava funkcija) dok u katarskoj hijerarhiji tome odgovaraju biskup, stariji sin, mlađi sin i đakon. Jedan podatak iz 1223. u pismu papinskog legata Konrada kaže da na granici Bugarske, Hrvatske i Dalmacije, a pokraj naroda Mađara stanuje herezizarh, koga albigenzi zovu svojim papom. Po tome bi izgledalo kao da su svi dualistički heretici imali zajedničkog papu, koji je imao sjedište negdje u Bosni. Ali taj podatak nije provjeren. Dualistički heretici nisu imali posebnih zgrada (crkava) u kojima bi vršili bogoslužne čine, već su se zajednički molili i uzajamno ispovijedali u svojim kućama, napose u kući kojeg viđenijeg “savršenog”.

Bogumili i njima srodne sekte odbacivali su štovanje svetačkih slika i raspela. Zbog toga likovna umjetnost na područjima koja su stajala pod utjecajem bogumilstva nalazi svoju primjenu pretežno na nadgrobnim spomenicima, stećcima. Uz dekorativne i simboličke motive i natpise, na stećcima se ponekad javljaju figuralni prikazi isključivo profanoga karaktera (likovi pokojnika, scene turnira, lova i kola). Osim na stećcima, likovne težnje bogumila odrazile su se i na inicijalima, zaglavljima i minijaturama bosanskih srednjovjekovnih rukopisa (npr. *Nikoljsko*, *Mletačko* i *Kopitarevo evanđelje*), među kojima se bogatstvom dekoracije ističe *Hvalov rukopis* iz 1404.

(*Enciklopedija leksikografskog zavoda, Zagreb 1955., I svezak, str. 530-534.*)

STAROSLAVENSKI SPISI BOSANSKIH KRSTJANA

Kopitarova evanđelja po Ivanu i Marku

XXI

1. И ВИДИХЪ И(Е)ВО НОВО И ЗЕМАШ НОВШ И(Е)ВО И ЗЕМЛА
ПРЪВАА ПРИДЕТА И МОРА ИДЕТЬ КЪ ТОМЪ +

2. [И] ГРАДЪ С(ВЕ)ТИ ЕР(Ъ)С(О)Л(И)МЪ ВИДИХЪ НИЗЪХОДЕ СЪ И(Е)-
В(Е)СЕ. ^ТШ В(О)ГДА ПРИГОТОВАНЪ ЧЕКО НЕВИСТИЦА ОКРАШЕНА : ЛЪЖШ
СВОЕМЪ

3. И СЛЫШАХЪ ГЛАСЪ СЪ И(Е)В(Е)СЕ Г(ЛАГО)ЛЪШТЬ СЕ И СКИНИЧЪ
В(О)ЖИЧЪ СЪ ЧЛОВ(Ч)КИ И ВЕСЕЛИ СЕ СЪ НИМЪ И ТИ ЛЪДНЕ ЕГО ВЪДЕТЬ
И САМЪ В(О)ГЪ СЪ НИМЪ ВЪДЕТЬ В(О)ГЪ.

4. И(СЪ)Х(РЪСТ)Ъ ШТИМЕТЪ ВСАКЪ* СЛЪЗЪ Ш(Т) ОЧИЮ ИХЪ СМЪРТИ
НЕ ВЪДЕТЬ КЪ ТОМОУ НИ ПЛАЧА НИ ВЪПАА НИ БОЛЪЗНИ НЕ ВЪДЕТЬ
КЪ ТОМЪ ПРЪВА ЛЪМО ИДЕТЬ +

5. И РЧЕ МИ СЪДЕ НА ПРЪСТОЛИ СЕ НОВА СЪТВОРЪ ВСА И
Р(Е)ЧЕ МИ НАПЪШИ ЧЕКО СИ(Ч) СЛОВЕСА ВЪРЪНА ИСТОВА : СЪТЬ

6. И Р(Е)ЧЕ МИ ВЪХЪ АЗЪ ДЪЛПА : И О НАЧЕТЪКЪ И КОНЕЦЪ АЗЪ
ЖЕЖДЪШТЪМЪ ДЪМЪ ЕМЪ Ш(Т) ВОДИ ЖИВОТЪНИЕ ТЪНЕ

7. ПОВИЖДАИ НАСЪДЕДИТЬ СИ(Ч) И ВЪДЪ ЕМЪ В(О)ГЪ И ТЪ ВЪДЕТЬ
ЛЪМЪ С(И)НЪ

8. СТРАШИВИМЪ ЖЕ И НЕВИРЪНИМЪ И СКЕРЪНИМЪ И ВЪИЦЕМЪ
И АВДОЧ(И)ЦЕМЪ ИДОЛЪТОМЪ И ВСИМЪ ЛЪЖИВИМЪ ЧЕСТЬ ИМЪ Ш
ЕВЕРИ ГОРЪШТИМЪ ОГНЕМЪ И ЖЪПЕЛОМЪ ЕЖЕ ЕСТЬ СМЪРТЬ ШТОРАЧЪ :

9. И ПРИДЕ : ИМЪ : Ш : В : АН(Е)ЛЪ ИМЪШТИХЪ И В : ФИЧЪЛЪ
ИСПЪЛНЕНИХЪ : В : ЧЕЗЪВЪ ПОСЪЛЪДЪНИХЪ** И ВЕСИДОВА СЪ ЛЪНОЮ
Г(ЛАГО)ЛЕ ГРЕДИ ДА ТИ ПОКАЖЪ АГНЬЧЪ ЖЕНЪ

10. И ВЕДЕ МЕ НА ГОРЪ ВЕЛИЮ ВИСОКЪЮ : СИЛО : И ПОКАЗА МИ
ГРАДЪ ВЕЛИКИ С(ВЕ)ТИ ЕР(Ъ)С(О)Л(И)МЪ НИЗЪ СЪХОДЕШТЬ СЪ И(Е)В(Е)СЕ

11. ИМЪШТЬ СЛАВЪ В(О)ЖИЮ И СВИТИЛО Е(ЖЕ) Е(СТЬ) ПОДОБНО
КАМЕНИ ДРАГОМЪ ЧЕКО КАМЕНИ АСПЪ И ХРОСТАЛЪШЪ

* и тексти всакъ, ** послыдънихъ.

12. и мѣшть · стѣнѣ · велию и високу мѣшть · врата : вї :
и на вратихъ : вї : анѣ(е)ль имена : написана : ꙗже · съть овина :
на десете колнома с(и)новъ из(дрин)л(е)въ

13. ѡ(т) вѣстока : врата : · гѣ : ѡ(т) сивера · врата : · гѣ : ѡ(т)
юга врата : гѣ : ѡ(т) запада : · врата : гѣ :

14. и стѣни градѣ мѣштити основание : вї : и на нихъ : · вї :
имени овина на десете ап(о)с(то)лома агньчима

15. и г(а)голе съ мною : имени · мѣрѣ · трѣсть · златѣ ·
да измеритъ · градъ · и врата · его и стини · его

16. и градъ на четири вѣгли стоитъ дългъта · его · еликоже
и широта и размѣри и градъ трѣстною на стади : вї : · тисѣшти ·
дългота и широта и висота · его равнь : есть

17. и разамори стѣнѣ его : · в : р : и · м : и · д : · лакъти · ѣ
мнрѣ : ча(овн)чѣ : ꙗже есть анѣ(е)льска

18. и създаване стѣни его асѣпъ и градъ злато чисто по-
довно стѣкаѣ чисто

19. основание : стинниъ градѣ всацимъ драгимъ каменемъ
зкрашено основание · прѣвоѣ асѣпъ + И асѣпъ петаръ сказаетъ · самъ-
шир самъширъ же навла сказаетъ · халькидонъ андрѣѣ сказаетъ ꙗ · д
измарьгадоно иована · иванѣ(е)л(и)ста сказаетъ

20. е сѣрдикосъ иѣкова сказаетъ · в сѣрди филиппа сѣка-
з(а)еть · в хрѣсолитъ врьтоломна · сказаетъ · и · вѣриль : томѣ ·
сказаетъ · а тѣпаннѣъ латна сказаетъ · і хрѣсопась · тадѣна
сказаетъ · аі акинтъ симонъ злота сказаетъ · вї аменѣсть латна
сказаетъ

21. И овоѣ на десете врата : вї : че : сивера · едина · кждо
врата вѣдѣтъ ѡ(т) единого висера и пѣть · градѣ злато · чисто
ѣко стѣкло чисто · асѣшете се

22. и црѣкве не видихъ · тѣ · г(оспод)ь во : в(ог)ь : все-
дрѣжитѣль · црѣви емѣ есть агн(ь)ць

23. и градъ не трѣбѣтъ слънца ни м(и)с(е)ца да свититъ
въ немъ · слава · в(о)жиѣ просвѣштаеть и свитильникъ емѣ есть ·
агн(ь)ць · *

* Омазком и тексту анѣца

24. и поидѣтъ езици . свѣтомь . его . и ц(ѣса)рне . зем-
льци . принесть . славу . и чѣсть . свою . въ нь

25. и врата его + не имѣть . затвори(ти) се . 8 дне и 8
нощи нѣсть . тамо .

26. и принесть . славу . и чѣсть . езникомъ въ нь

27. и не имать вѣрити : въ нь : всакъ . сквернителъ и творен
лѣзостн . и лѣжѣ нь тѣкъмо написани въ книгахъ животнихъ
агньчихъ .¹

POVELJA BOSANSKOGA BANA KULINA

(29. VIII 1189)

+ 8 име шца и сна и стаго дха . ѣ вамъ : востыньски кѣлннъ²
присезаю вѣ кнеже | крьвашѣ : и всѣль графамъ² дѣвровьчамъ²
правы : приѣтель : быти вамъ | шъ селаѣ : и довѣка : и правъ ген
държат(и) | съ вами : и правѣ : вѣровѣ : доколе силь живѣ въ си
дѣвровьчани : киде ходе : по моемѣ владанию : трѣгѣюке годѣ
си кто : хоке : крѣвати : го дѣ си кто лине : правовѣ вѣровѣ :
и правымъ срѣ дѣцемъ : държати е везѣ всакое зледи : раз вѣ
що ли кто : да воевъ воловъ поклонѣ ; и да имѣ | не вѣде : шъ
моухъ : чѣстьниковѣ : силе : и доколѣ : 8 | лине вѣдѣ : дати имѣ :
свѣтъ : и помокъ : какорѣ : и се вѣ : коликоре моге : везѣ въ
сига : зълога примы сла : тако ли вже помаган : и сие сто ева
нгелие . | ѣ радоѣ : диѣкъ вань : писахъ сню : книгѣ : повеловѣ : |
вановѣ : шъ режѣста : хѣва : тисѣка . и сѣтро : и шсѣ вдѣсѣтъ : и
дѣветѣ : лѣтъ : мѣсеца : авгѣста : 8 дѣвдѣсѣти : и дѣветы :
днѣ : всѣчѣниѣ : гла вѣ : ишвана : крѣстителъ ;²

¹ Fol. 49^v-53^r (Cod. slav. 12 Bibl. Vatic.), v. sp. XIII i „Slovo“ 9-10.

² Prema izv. lenjingradskom (izvornom) primjerku.

MAK DIZDAR: "Hiža u Milama"

Jedan od naših najvećih pjesnika, inspiriran stećcima - nadgrobnim spomenicima bosanskih krstjana, napisao je niz snažnih pjesama na temu života i djela tih ljudi.

Pjesma "Hiža u Milama" odraz je višegodišnjeg proučavanja života čovjeka srednjovjekovne Bosne u kojoj je na dubok i poetičan način oslikan značaj Crkve bosanske za svoje sunarodnjake.

Sam naslov nosi u sebi skriveno značenje. "Hižom" se nazivala lokalna zajednica u kojoj su uključeni krstjani, a "Mile" su bila sjedišta djeda (biskupa) Crkve bosanske. U Milama je najvjerojatnije Tvrtko okrunjen za bosanskog kralja. Djedovska hiža vrijedila je kao sigurno utočište (jus asili) za sve one koji su, progonjeni, u njoj zatražili zaštitu.

HIŽA U MILAMA

Djedovska tu hiža bi stvorena Krepča da krepost U srcima Ostane	Ispod visokih krvnikovih vješala I križnih I kružnih	Za one kojima su jedini jezik U grlu išćupali Jer datu riječ Nijesu Odali
Pa neka je zato vazda otvorena Za dosta drage I velikane Srčane	a sve one koji se opekoše Jer k suncu dalekom I velikom Teže	Za one koji su bez suda osuđeni Da umru na repovima konja Između dva crna klika Dvojice crnih Konjika
Za sve pod nebom dobre ljude I za sve dobre Bošnjane	Za sve one što pravu riječ U pravi čas Rekoše	Neka je ova djedovska kuća Vazda i širom Otvorena
Za sve vojnike u velikoj vojni Što vojuje se Protiv Vojne	I na stazi krvavog ishoda Što ruku im Odsjekoše	Za one koji su sa svetih oltara Provanse i Lombardije Zare i Rasije I Arkadije Proklinjali
I raznih drugih golemih zala I inih silnih I sitnih Zlica	Za riječ da hljeb je hljeb Da vino je vino Da voda je Voda	U omami teškoga tamjana U bornome zboru Krstova i Mačeva
Za sve one što u vijeku bježe Iz svoje hiže Koja im se žeže	Za ne kojima su meso smudili I ognjenim pečatom Čist obraz Žigosali	U tome gorkome koru Riječi od Kuzme I od Damjana
Iz širokog ognjenog kruga U kojima zapaljene Lomače Leže	Oni koji se vazda pozivaju Ne samo na zakone zakonika Nego i na zakone Milosti Božje	Za one koji su trikleto kleli Jer još ih nisu U svome mlinu Samljeli

Neka je djedovska velika kuća
Uvijek i širom
Otvorena

Za one koji nikada ne mare
Za starostavne
Ni za nove
Care

Koji ne mare za kralje
Niti za bane
Ni bojare

Za njihova moćna blaga
Za dukate zlatne
Za dinare
Za te
Zle
Pare

Neka je otvorena za sve ljude
Što mitnice ne minu
Al mitničare
Ne mite

Nego ih uvijek jasno i javno
I ruže
I kude

Neka su vrata djedovske hiže
Širom otvorena
Za one što na mučnom ročištu
Znaju za riječ
Blagu i
Čistu

Za riječi koje su jednako dane
Za one daleke i neznane
Kao za one uz skute
Što su nam
Bliže

Za one hude što život bez jala
žive
A život im se
Povazdan
Ruga

Neka je otvorena za
neznanog brata
I neznanog
Druga

Za one koji u tmici svoje
tamnice
U čami svog čamovog tijela
Zbog toga pate
Žudeći da slavno bude
Za svekolike
Ljude

Da se svi oni konačno
Sa tim slovom
Zbrate

Neka je djedovska hiža
Širom otvorena
Posvunoć i
Povazdan

Za onog što davno je već
pošao
I sada po tmuši gazi
Veoma trudan
Iz daleka

Al zna da stići će jednom
budan
Tamo gdje
Netko ga
Čeka

Neka je zato djedovska hiža
Otvorena
Širom

A ako li tko ta vrata kreposti
U sebeljublju svom
Nenadano
Zatvori

Neka se hiža djedovska do
temelja
Sori i sruši
U mojoj
Duši

U obor čađavi neka se obori
Neka se u gar goli
I pepeo crni
Neka se
U veliko ništa
Neka se
Satvori

Neka se u njoj
Kao u satanskom logu
Izlegu skorprije i zmije

(Oprostite svi vi
Koji ste kleti i prokleti
Na ovoj kletvi kletvenika

Ali hiža djedovska
Bez milog gosta i dosta
Hiža moja ni hiža tvoja
Nit hiža djedovska više nije)